

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş

EKONOMİK ARAŞTIRMALAR

**İKTİSADİ DÖNEMLER İTİBARIYLA
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KALKINMA
(1923-2004)**

**B. Ali EŞİYOK
Kd. Uzman**

GA-06-02-02

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

**Şubat 2006
Ankara**

ISBN 975-7406-84-8
© **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.**

B. Ali EŞİYOK
Kd. Uzman

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
Araştırma Müdürlüğü
İzmir Cad. no:35, Kızılay/Ankara
Tel: (0312) 417 92 00
Fax: (0312) 417 01 47

e-mail:a-esiyok@tkb.com.tr

Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Matbaasında Çoğaltılmıştır

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No İ-İİ
Tablo Dizini	
Giriş	1
I.AMPİRİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	2
II.İKTİSADİ DÖNEMLER İTİBARIYLA KALKINMANIN ANALİZİ	4
II.1.1923-1929 Dönemi:Dışa Açık Ekonomi Altında Kalkınma	4
II.2.1930-1939 Dönemi:Korumacı-Devletçi Sanayileşme(Kalkınma)	7
II.3.1940-1945 Dönemi:Savaş Ekonomisi Altında Kalkınma	10
II.4.1946-1961Dönemi:Devletçilikten Dışa Açık Ekonomiye Geçiş Çabaları	11
II.5.1962-1976 Dönemi:İthal İkameci Sanayileşme(Kalkınma)Dönemi	14
II.6.1977-1979 Dönemi:Kriz Yılları	16
II.7.1980-1988 Dönemi:İhracata Dayalı Büyüme Dönemi	17
II.8.1989-2004 Dönemi:Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerine Dayalı Büyüme	20
III.BÜYÜME, BİRİKİM, GÖRELİ DIŞ TİCARET DENGESİ VE SEKTÖRLERİN ULUSAL HASILADAN ALDIKLARIPAYLAR:DÖNEMLER ARASI BİR ANALİZ	22
III.1.İktisadi Dönemler İtibariyle Ulusal Gelir ve Sektörel Büyüme Hızları ve Bunların Standart Sapma Değerleri	26
IV.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜMENİN (KALKINMANIN) KAYNAKLARI:1980- 2004 DÖNEMİ	28
IV.1.Harcamalar Yöntemine Göre GSYİH'yı Oluşturan Kalemlerin Büyüme Hızları	33
IV.2.GSYİH'nin Büyümesine Sektörel Katkıları:Büyümenin Dekompozisyonu (Ayrıştırılması)	35
V.KALKINMA, TEKNOLOJİ VE TKB	37
V.1.Kalkınma Sürecinde TKB	50
VI.TÜRKİYE'NİN KALKINMASINA YÖNELİK TESPİTLER VE KALKINMANIN HIZLANDIRILMASI İÇİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	54
KAYNAKÇA	73
Dipnotlar	75

TABLO DİZİNİ

	Sayfa No
Tablo 1:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1923-1929)(%)	6
Tablo 2:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1930-1939)(%)	9
Tablo 3:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1940-1945)(%)	11
Tablo 4:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1946-1961)(%)	13
Tablo 5:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1962-1976)(%)	16
Tablo 6:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1977-1979)(%)	16
Tablo 7:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları(1980-1988)(%)	19
Tablo 8:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1989-2004)	21
Tablo 9:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1923-2004)(Yıllık Ortalama Değerler)	22
Tablo 11:İktisadi Dönemler İtibariyle Milli Gelir ve Sektörel Büyüme Hızları ve Bunların Standart Sapma Değerleri	26
Tablo 12:1987 Fiyatları İle GSYİH ve Harcama Unsurları(Milyar TL)	31
Tablo 13:1987 Fiyatları İle GSYİH ve Harcama Unsurları (Yıllık Ortalama Değerler)	31
Tablo 14:Sabit Fiyatlarla GSYİH ve Harcama Unsurları (Milli Gelir İçerisinde Yüzde Paylar)	32
Tablo 15:Sabit Fiyatlarla Harcama Unsurları (GSYİH İçerisinde Yıllık Ortalama Yüzde Paylar)	32
Tablo 16:Sabit Fiyatlarla GSYİH Ve Harcama Unsurları (Yüzde Artışlar)	34
Tablo 17:Sabit Fiyatlarla GSYİH Ve Harcama Unsurları (Yıllık Ortalama Yüzde Artışlar)	34
Tablo 18:GSYİH'nın Büyümesine Sektörel Katkılar (Dekompoze Edilmiş)	36
Tablo 19:GSYİH'nın Büyümesine Sektörel Katkılar(Yıllık Ortalama Değerler)(%)	36

İKTİSADİ DÖNEMLER İTİBARIYLA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KALKINMA (1923-2004)¹

Giriş

Bu çalışmada *iktisadi dönemler* itibariyle, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze, kalkınma ve kalkınmanın istikrarına ilişkin gelişmeler ele alınıp analiz edilecektir. Geniş anlamda kalkınmanın bir göstergesi olarak görülebilecek büyüme² (kalkınma) kavramı; ekonominin yapısal özelliklerinin (dolayısıyla geniş anlamda kalkınmanın) ve uzun dönemli performansının sonucunu özetleyen en temel göstergedir. Ekonomik büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları arz ve talep tarafından belirlenmektedir. Büyüme olgusu arz tarafından sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışı tarafından belirlenirken, talep yönüyle ise iç pazarın genişlemesinin talep yapısında yarattığı değişme yoluyla belirlenmektedir.

İktisadi dönemler itibariyle kalkınma olgusunu elen bu araştırma altı ana bölüm altında kurgulanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünü izleyen birinci bölümünde çalışmada kullandığımız kavramsal çerçeveye değinilmekte, iktisadi dönemler itibariyle kullandığımız parametrelerin analizi ise ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Büyüme, birikim, görelî dış ticaret dengesi ve sektörlerin ulusal hasıladan aldıkları paylar üçüncü bölümde ele alınıp analiz edilmektedir. Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynakları dördüncü bölümde analiz edilirken, beşinci bölümde kalkınma, teknoloji ve TKB ilişkisi araştırılmıştır. Altıncı ve son bölümde ise kalkınma sürecine ilişkin tespitler ve kalkınma hızının artırılmasına yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

I. AMPİRİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmada kalkınmanın analiz çerçevesine ilişkin olarak aşağıda belirtilen şu parametrelerden yararlanıyoruz: Bunlar; gayri safi milli hasılanın büyüme hızı $gr(GNP)$; tarım sektörünün büyüme hızı $gr(AGR.)$; sanayi sektörünün büyüme hızı $gr(IND.)$; hizmetler sektörünün büyüme hızı $gr(SER.)$, I; gayri safi sermaye birikimini göstermek üzere, birikim oranı (I/GNP) ; görelî dış ticaret dengesi $(X-M)/GNP$; ulusal hasıladan tarımın aldığı pay $(AGR.)/GNP$; ulusal hasıladan sanayi sektörünün aldığı pay $(IND.)/GNP$ ve ulusal hasıladan hizmetler sektörünün aldığı pay $(SER.)/GNP$ parametreleridir. Sektörel büyüme hızlarının ulusal hasıla büyüme hızları ile karşılaştırılması ekonomik büyümede hangi sektörün belirleyici olduğunun bir göstergesi olarak kullanılabilir. Bu bağlamda her bir tablonun son sütununda bu tür bir karşılaştırmaya da yer verilmektedir. Çalışmada büyümenin istikrarlı gelişip gelişmediği, büyümenin standart sapma değerleri hesaplanarak üçüncü bölümde analiz edilmektedir.

Ekonomi tam kapasite üretimde iken, sermaye birikim oranları ulusal tüketim oranları düşürülmeden yükselmekte ise dış açık artacaktır³. Bu bağlamda *dış açık* sermaye birikim oranını besleyen temel parametrelerden biridir⁴. Birikimin kaynaklarından biri olarak çalışmada kullandığımız *görelî dış ticaret açığı* parametresi $(X-M)/GNP$ yerine, cari işlemler açığının ulusal hasılaya oranı daha anlamlı bir gösterge olmakla birlikte, Cumhuriyetin bütününü ifade eden tutarlı cari işlemler açığı parametresine ilişkin verilerden yoksun olduğumuz için cari işlemler parametresini kullanamıyoruz. $(X-M)/GNP$ parametresinin negatif değer alması durumunda (dış açık durumunda), bu açıkların finansmanı için dışarıdan Türkiye'ye kaynak girişinin gerçekleştiği, görelî dış ticaret parametresinin pozitif değer alması halinde ise Türkiye'nin dış dünyaya kaynak aktarımının gerçekleştiği sonucuna ulaşılacaktır⁵. Burada görelî dış ticaret açığının tümüyle sermaye birikim oranını desteklemeyeceğini de belirtmek gerekir. Dış açık o dönem uygulanan iktisat politikalarının, tercihlerin bir sonucu olarak, sermaye birikimi için kullanılabileceği gibi verimsiz, üretken olmayan amaçlar için de kullanılabilir.

Ulusal ekonomi için hesapladığımız *sermaye birikim oranı* (I/GNP) ile birlikte sanayi sektörüne ilişkin *birikim oranındaki* gelişmelerin ayrıştırılarak incelenmesi, Türkiye gibi

henüz sanayileşme sürecini tamamlayamamış bir ekonomide daha anlamlı bir yaklaşım olarak görülebilir. Ancak gene Cumhuriyet döneminin bütününe ilişkin tutarlı ve karşılaştırılabilir bir sanayi sektörü gayri safi sabit sermaye birikim serisi bulunmadığından, sanayi sektörü birikim oranı yerine, *sanayi sektörü büyüme hızını* gr (IND.) kullanıyoruz.

Sermaye birikim oranı (I/GNP), ulusal hasılanın büyüme oranı gr(GNP) ve sanayi sektörünün büyüme oranı gr (IND.) arasındaki ilişki incelenirken ihtiyatlı olunmalıdır: İşgücü verimliliği üzerinde dolaysız etkide bulunan teknolojik gelişmeler sonucunda sermaye birikim oranları (yatırımlar) ile büyüme oranları arasındaki bağı ifade eden *sermaye hasıla katsayısı* zaman içerisinde değiştirecektir. Diğer yandan ekonomik durgunluk ve/veya kriz dönemlerini izleyen yıllarda ekonomideki üretim artışı, geçmiş yıllardaki kriz ve/veya ekonomik durgunluk nedeniyle kullanılmayan atıl kapasitelerin kullanılması ile sağlanabilir. Sermaye birikiminden kopuk, talep artışlarının sürüklediği bu tarz bir büyüme olgusu, çok düşük bir sermaye birikimi ile sağlanabilir ve bu gelişme sermaye hasıla katsayısının çok düşük değerlere ulaşması ile sonuçlanabilir. Türkiye ekonomisinde savaş koşullarının yarattığı tahribatı izleyen 1923-29 döneminde gerçekleşen yüksek büyüme hızları; II. Dünya savaşının psikozu ve onun yarattığı iktisadi kriz, 1940-1945 dönemini izleyen 1946-1953 döneminde gerçekleşen yüksek büyüme hızları ve 1977-1979(80) krizini izleyen 1980-1988 döneminde gözlenen ancak diğer iki döneme göre görece düşük büyüme hızları, bu türden bir üretim artışının, potansiyel büyümeyi (mevcut kaynaklarla ekonominin ulaşabileceği en yüksek büyüme düzeyini) göstermediğini, dolayısıyla bu dönemlerde sermaye birikimi ile büyüme arasında (üretim kapasitesinin yüksek kullanıldığı normal ilişkinin) geçerli olmadığını, krizler ya da durgunluk nedeniyle geçmiş yıllarda kullanılmayan kapasitelerin devreye sokulduğunu, özellikle bu dönemlere ilişkin değerlendirme yapılırken göz önüne alınması gerektiğini vurgulayalım.

II. İKTİSADİ DÖNEMLER İTİBARIYLA KALKINMANIN ANALİZİ

Bu bölümde iktisadi dönemler itibariyle ve yukarıda kısaca tanımladığımız çerçeveden hareketle, çalışmada kullandığımız parametrelerin analizi hedeflenmektedir. Analizi iktisadi dönemler çerçevesinde yapmamızın nedeni, Türkiye’de ekonominin gelişme süreçlerinin belli dönemlerini karakterize eden kavramlara ve iktisat politikalarına vurgu yapmak yanında, dönemler arası karşılaştırmaya uygun bir analiz çerçevesi de oluşturmaktır. Türkiye iktisat tarihi yazınında iktisadi dönemleştirmeye ilişkin kullanılan belli başlı dönemler ve bu dönemleri tanımlayan kavramlar şunlardır: 1923-1929 Liberal dönem; 1930-1939; 1932-1939; 1932-1945 ya da 1932-1950’ye kadar olan dönem Devletçi; 1923-1929; 1945-1955; ve 1980 sonrası dönem dışa açık; 1930-1945 ya da 1960-1980 içe dönük; veya o döneme damgasını vuran liderlerden hareketle; 1923-1938 Atatürk dönemi; 1950-1960 Menderes dönemi; 1980’li yıllar için ise Özal dönemi gibi ayrımlar da sıklıkla kullanılmaktadır. Biz bu çalışmada iktisadi ölçülerden hareketle, aşağıda belirtilen şu dönemler çerçevesinde ele aldığımız parametrelerin analizini hedefliyoruz: 1923-1929; 1930-1939; 1940-1945; 1946-1961; 1962-1976; 1977-1979; 1980-1988 ve 1989-2004.

II.1.1923-1929 Dönemi: Dışa Açık Ekonomi Altında Kalkınma

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki temel özelliği, genç Cumhuriyetin dünya içinde nasıl bir yer tutacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile 1929 yılında başlayan ve dünya ekonomisini derinden sarsacak olan büyük bunalımdır. Ulusal bağımsızlık açısından son derece önemli bir sorun olan kapitülasyonlar, 28.madde ile, Lozan Barış Antlaşması ile çözülürken, Osmanlı borçları ile dış ticaret (gümrük hükümlerini) sorunları henüz çözülememiş idi. Lozan’ın getirdiği iktisadi hükümler, bir dış ticaret politikasını imkansız kılıyor; gümrük gelirlerindeki azalma ve arkaik bir uygulama olan aşarın kaldırılması devlet gelirlerini sınırlıyordu. 1929 yılında Lozan’ın getirdiği kısıtlamaların kalkmasına karşın aynı yıl başlayan dış borç ödemeleri ve buhranın ilk olumsuz etkileri Cumhuriyetin daha başlangıçta iktisat politikalarını etkileyecek sınırlamalar olarak gündeme gelmiştir.

1923-1929 dönemini iktisadi açıdan karakterize eden temel sektör tarımsal üretimdir. Cumhuriyet yönetimine, Osmanlı İmparatorluğu'ndan pek çok sorunla yüklü bir tarımsal yapı bakiye kalmıştır. Uzun savaş yıllarında tarımsal üretim büyük ölçüde azalmış, nüfusun demografik yapısı savaşlar nedeniyle değişmiş, başta iş hayvanları olmak üzere üretim araçlarının büyük bir bölümü yok olmuştu. Başka bir deyişle, Türkiye 1920'lerin başında buğday, un, şeker gibi temel tüketim mallarının büyük bir kısmını ithal etmek sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu da toplam ithalatın 1/4'nü oluşturmakta idi. Oysa ihracatın %80'i 4-5 kalem tarımsal üründen ibarettir. Tarıma ilişkin 1920'li yılların başında gözlenen bu tablo, 1923-1929 döneminde sağlanan gelişmeler sayesinde tersine dönecektir. Uzun süren savaş yıllarında %50'ler düzeyine ulaşan üretim düşüşlerine rağmen, 1923'ü izleyen birkaç yıl içerisinde savaş öncesi üretim miktarlarına ulaşılmıştır. Bu düzelmeye dünya piyasalarında gözlenen olumlu fiyat ve talep eğilimleri (Owen & Pamuk, 1998:27) ile birlikte, Anadolu'nun erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesine imkan veren barış koşulları da önemli rol oynamıştır. Buğday üretimi dönemin ilk yıllarında 1 milyon tonun altında iken, 1928-29 ortalaması 2 milyon ton civarına ulaşmıştır. Bu dönemde tarım sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı diğer sektörlerden anlamlı bir şekilde yüksek gerçekleşmiştir.

Kuruluş yıllarında iç ve dış sınırlamalar yanında, Cumhuriyete Osmanlıdan son derece cılız bir sanayi yapısı bakiye kalmıştı. Cumhuriyetin başlangıç koşullarındaki sanayi yapısı 1927 yılında yapılan sanayi sayım sonuçlarında rahatlıkla izlenebilmektedir: 1927 sayım sonuçlarına göre 65.245 işyerinden 23.316'sında sadece 1 kişi çalışmakta idi. Yani iş sahibi dışında başka çalışanı yoktu. 4.914 firmada ise iş sahibi ve yakın aile bireyleri çalışıyordu. İşyerlerinin % 36'sı ise "2 veya 3 kişi çalıştıranlar" kategorisinde yer alıyordu. 65.245 işletmeden 28.330'nda ücretli çalışan yoktu. 1927 sanayi sayım sonuçlarına göre sanayinin tamamına yakını hafif tüketim sektörlerinden oluşmakta idi. Bunlar pazara kendi ürettikleri ürünleri satıyordu. Sanayileşme açısından son derece kötü olan bu tablo karşısında, dışa açık ekonomi koşullarında, özel birikime dayalı bir sanayileşme politikası başarılı olamayacak, genç Cumhuriyet sanayileşme yolunda

1930-1939 döneminde, devletçi-korumacı politikalar sayesinde önemli bir gelişme sağlayacaktır.

1923-1929 döneminde ekonomik gelişmenin hangi yönde geliştiğini (tarım, sanayi ya da hizmetler) tespit etmenin bir yolu da sektörel büyüme hızlarının ulusal gelir ile karşılaştırılmasıdır. Göreli olarak hangi sektör ulusal gelirden daha hızlı artıyorsa o yıl ve/veya dönemde ekonomik gelişme ilgili sektörün belirlediği yönde gelişiyor demektir. Buna göre 1923-1929 dönemine ilişkin sektörel büyüme hızları ile ulusal hasılanın büyüme hızları karşılaştırıldığında; ekonomik büyümenin ağırlıklı olarak tarım sektörü ekseninde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1923-1929 dönemi yıllık ortalama değerlerine göre tarım sektörüne dayalı bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği, sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızının ulusal hasılanın yıllık ortalama büyüme hızından daha düşük kaldığı görülmektedir: 1924-29 döneminde tarım sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı % 15,9 iken, sanayi sektörü %8 oranında büyümüştür. Başka bir ifadeyle, 1923-29 döneminde tarım sektörü ekonominin temel sektörü konumundadır (Tablo 1).

Tablo 1: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1923-1929)(%)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	IND/GNP	SER/GNP	SD
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1923 -	-	-	-	-	7,5	-6,3	39,6	13,2	47,2	-
1924	14,8	27,2	-7,1	8,4	8,7	-2,5	47,4	9,8	42,8	agr>gnp
1925	12,9	5,6	17,9	19,7	10,2	-2,9	47,8	9,5	42,7	ser>gnp
1926	18,2	31,8	14,8	5,7	9,0	-2,5	49,4	9,9	40,7	agr>gnp
1927	-12,8	-30,9	19,4	2,2	12,6	-3,1	40,9	12,6	46,5	ind>gnp
1928	11,0	19,2	-0,6	7,3	12,6	-3,1	44,0	11,3	44,7	agr>gnp
1929	21,6	42,6	3,8	6,6	12,1	-4,6	51,6	9,6	38,8	agr>gnp
1923-1929	11,0	15,9	8,0	8,3	10,4	-3,6	45,8	10,8	43,3	agr>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar: DİE ve DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. 1923-1947 dönemine ilişkin Büyüme ve yatırım parametrelerine ilişkin değerler T.Bulutay, N.Yıldırım ve Y.S.Tezele'e (1974) ait. 1948 ve sonraki yıllar ise DİE'e ait. 1923-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla; 1948-1967 dönemi 1968 fiyatlarıyla; 1968-2004 dönemi ise 1987 fiyatlarıyla indirgenmiştir. Birinci sütun GSMH'nın büyüme hızını, ikinci sütun tarımın, üçüncü sütun sanayi sektörünün, dördüncü sütun hizmet sektörünün sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarını göstermektedir. Beşinci sütun toplam yatırımların GSMH içerisindeki payını (birikim oranlarını) göstermekte olup, 1948 fiyatlarıyla, Bulutay et.al (1974)'dan hareketle hesaplanmıştır. Altıncı sütun dış ticaret dengesinin GSMH içerisindeki payını göstermektedir. 7-9 arası sütun ise sırasıyla tarım sanayi ve hizmetler sektörlerinin milli hasıla içerisindeki sektör paylarını göstermektedir. 10. ve son sütun ise (SD), ilgili yılda hangi sektörün büyüme hızının ulusal gelirin büyüme hızından daha yüksek gerçekleştiğini, sektörel gelişmenin hangi sektör doğrultusunda olduğunu göstermektedir.

Bu dönemde birikimi ve dolayısıyla büyümeyi besleyen dış açık nasıl gelişmiştir? Tablo 1'in 6. sütünü incelendiğinde, dış açığın yıllık ortalama düzeyinde ulusal gelirin %3,6'sına ulaştığı, bunun sermaye birikimine oranının yıllık ortalama düzeyinde %34'ne karşılık geldiği, 1923 yılında ise %84'nü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Döneme ilişkin sermaye birikimi ile sanayinin büyüme hızları karşılaştırıldığında, büyümenin esas olarak önceki yıllarda kullanılmayan atıl kapasitelerden kaynaklandığını düşündürmektedir. Bu gelişme özellikle sanayinin oldukça tempolu büyüdüğü 1925-1927 döneminde gözlenmektedir. Bu dönemde sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı %17,3'tür. Bu kadar tempolu bir büyümeye ister bir yıl gecikmeyle, ister iki yıl gecikmeyle hesaplansın, 1924-1926 döneminin %9,6'lık yıllık ortalama birikim oranları ile ulaşmak zor gözükmektedir. Başka bir ifadeyle, bu dönemde sanayi sektöründe büyümenin temel kaynağının dış açıklar ve önceki 10 yılın atıl kapasitelerinin üretime kanalize edilmesiyle gerçekleştiğini düşündürmektedir.

II.2.1930-1939 Dönemi: Korumacı-Devletçi Sanayileşme (Kalkınma)

1923-29 yılları arasında dışa açık ekonomi koşullarında ve özel sektör kanalıyla başlatılan sanayileşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması ve Osmanlı borçlarının bu yıldan itibaren ödenmeye başlanması ve ödemeler dengesinde meydana gelen açıklar mevcut sanayileşme politikasının sürdürülebilirliğini tehdit etmeye başlamıştı. Diğer yandan 1929 yılında patlak veren dünya ekonomik krizi de 1923-1929 dönemi iktisat politikaları ile sanayileşmenin mümkün olmayacağını açıkça göstermişti. Diğer yandan, özel sektör sermaye birikiminin oldukça cılız düzeyde bulunması ve tüketim malları ile sınırlı kalması da yeni bir sanayileşme politikasını önceleyen koşulları yaratmıştı. Bu dönem iktisat politikaları bağlamında "devletçilik" olarak kavramsallaştırılmaktadır.

1930'lu yılların getirdiği yeni koşullarla birlikte, devletçilik, görece olarak dışa kapalı bir ekonomide, sanayileşmenin iç kaynaklarla, ekonominin kendi öz güçlerine dayalı olarak geliştiği bir dönem oldu: Bu dönemde bazı dış krediler kullanılmakla birlikte, dışa bağımlılığın bir göstergesi olarak kullanılacak dış ticaret açığı ortadan kalkmıştır. Dış ticaret dengesinin sağlanmasında ithalatın yarı yarıya kısılması temel faktör olmuştur.

İthalatın milli gelirdeki payı 1923-29 döneminde %15'e yakın gerçekleşirken, 1930-39 döneminde bu pay %7 dolaylarına düşmüştür. 1923-1929 döneminin aksine görece dış ticaret dengesi $(X-M)/GNP$ fazla vermiş, dış kaynak girişi ekonominin sermaye birikim oranları üzerinde etkiye bulunmamıştır.

Devletçilik politikalarının uygulanması ile birlikte büyük ölçekli sanayi tesislerinin kurulması yoluna gidildi. Türkiye koşullarında batıda olduğu gibi, küçük üreticiliğin büyük ölçekli fabrikalara dönüşerek sanayileşmesinin maddi zemini oluşmamıştı. Özel sermaye birikimi de henüz cılız olduğundan sanayileşmeyi başlatacak kudretten yoksundu. Bu nesnel koşullar, 1929 krizi ile birleşince devlet üretici bir aktör olarak sanayi kuruluşlarını kurma yoluna gitti. İşe ilk olarak Osmanlıdan devralınan fabrikaları işletmek ve yenilerini kurmak, girişimcilere kredi vererek özel birikimi desteklemek için Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasıyla başladı. Bunu, hisse senetli anonim ortaklık biçiminde İş Bankası'nın kurulması izledi. 1926 yılında ilk şeker fabrikası İş Bankası tarafından Alpullu'da kuruldu. Sanayi ve Maadin Bankası'nın devredilmesi ve devlet bütçesinden ayrılan sermaye ile 1934'te kurulan Sümerbank ve 1936'da yolda kurulan Etibank, tüm ülke ölçeğinde devlet işletmeleri temelinde sanayileşme sürecine girişti. Bu kuruluşlar sadece devletçi dönemde (1930-1939) değil, sonraki yıllarda da sanayileşme sürecinin finansmanında önemli roller üstlendiler.

1930-1939 dönemine ilişkin seçilmiş parametrelerin gelişimini gösteren Tablo 2 verileri incelendiğinde, dönemin iktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar açısından bu yılların ilk sanayileşme yılları olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 2:Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (1930-1939)(%)

	gr(GNP)	gr(AGR)	gr(IND)	gr(SER)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR/GNP	IND/GNP	SER/GNP	SD
1930	2,2	-3,9	12,7	7,2	12,0	0,3	45,5	11,1	43,4	ind>gnp
1931	8,7	14,3	14,2	1,4	7,9	0,1	45,1	12,3	42,6	agr>gnp
1932	-10,7	-28,8	17,8	3,9	8,8	1,2	39,9	13,8	46,3	ind>gnp
1933	15,8	22,1	19,0	9,6	8,8	1,8	37,3	15,9	46,8	agr>gnp
1934	6,0	2,7	13,8	6,6	10,2	0,6	34,1	17,6	48,3	ind>gnp
1935	-3,0	-6,1	-0,1	-1,3	10,1	0,8	35,3	17,8	46,9	ser>gnp
1936	23,2	54,1	-3,4	6,0	9,2	2,0	43,1	15,3	41,6	agr>gnp
1937	1,5	-3,5	10,3	5,1	9,6	1,7	40,8	16,2	43,0	ind>gnp
1938	9,5	5,4	15,7	12,1	11,3	-0,2	40,1	16,4	43,5	ind>gnp
1939	6,9	3,8	16,7	6,9	10,6	0,4	39,0	18,0	43,0	ind>gnp
1930-1939	6,0	6,0	11,7	5,8	9,9	0,9	40,0	15,4	44,5	ind>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar: DİE ve DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 1'e bakınız.

1930-1939 dönemine ilişkin Tablo 2'de gösterilen büyüme-birikim ilişkisi incelendiğinde, bu dönemde dış açığın sona erdiği, dönem boyunca yıllık ortalama dış fazlanın ulusal gelirin %0,87'si kadar olduğu, sadece 1938 yılında dış ticaretin açık verdiği görülmektedir. Birikimi besleyen dış açığın ortadan kalkmasına rağmen sanayinin yıllık ortalama büyüme hızının %11,67 gibi yüksek bir orana sıçradığı, bu değer yıllık ortalama %9,8'lik birikim oranı ile elde edildiği anlaşılmaktadır. Dış açığın ortadan kalkmasına rağmen bu yüksek sayılabilecek birikim oranına nasıl ulaşılmıştır? Bu çalışmada analiz dışında tuttuğumuz tarımın ticaret hadlerinde ve ücret paylarında meydana gelen gelişmeler birikimi desteklemiş olabilir. Hiç kuşkusuz bu döneme damgasını vuran devletçi sanayileşme politikasıdır. Dış açığın ortadan kalktığı, yıllık ortalama %9,8 oranına ulaşan birikim oranı ile yıllık ortalama %12'lere ulaşan bir sanayi büyüme hızı bu dönemde uygulanan korumacı-devletçi sanayileşmenin araçları sayesinde sağlanabilmiştir.

Bu dönemde tarım sektörünün GSMH içerisindeki payı 1923-1929 dönemine göre yıllık ortalama değerlere göre %5-6 puan düzeyinde gerilerken, sanayinin payı %10'lardan %15'lere önemli bir gelişme göstermiştir. Gene döneme damgasını vuran sektörün sanayi sektörü olduğu tarım, hizmetler ve ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızları incelenerek de görülebilir: Buna göre 1930-39 döneminde GSMH içinde hizmetler ve tarımın yıllık ortalama büyüme hızı %6'dır. Sanayi sektörünün yıllık ortalama %12'lik

büyüme hızı göz önüne alınır, sektörel gelişmenin belirgin olarak sanayi sektörü lehine olduğu rahatlıkla söylenebilir.

II.3.1940-1945 Dönemi: Savaş Ekonomisi Altında Kalkınma

Türkiye, II. Dünya Savaşına katılmamasına karşın, kaynaklarının büyük bölümünü askeri harcamalara ayırmış idi. 1930-39 döneminde devlet eliyle sanayileşme sürecinde alınan önemli mesafeye karşın, özel kesimin 1940'lara geldiğinde yeterli sermaye birikimine ulaşamaması nedeniyle ve kamu kaynaklarının da savaş harcamalarına ayrılması sonucu duraksamıştı. Ancak, gerek savaş koşullarını getirdiği kısıtlamalar ve gerekse de korumacı dış ticaret politikaları neticesinde ortaya çıkan kıtlık rantları sonucu özel kesimde, özellikle de dış ticaretle uğraşan ticaret kesiminde önemli sermaye birikimi gerçekleşmişti. Ancak bu birikim, henüz büyük ölçekli üretken yatırımlara yönelecek çapta ve spekülasyon karakteri nedeniyle de eğiliminde değildi.

1940-1945 dönemine ilişkin seçilmiş parametrelerin gelişimini gösteren Tablo 3 verileri incelendiğinde, savaş koşullarının ekonomi üzerinde yarattığı tahribat açıklıkla görülmektedir: Dönem boyunca ulusal gelirin sadece 1942 yılında %5,6 oranında büyüdüğü, diğer tüm yıllarda önemli ölçüde küçüldüğü, ekonomideki küçülmenin 1941 yılında %10,3 ve 1946 yılında ise %15,3 gibi dramatik boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde ulusal gelir yıllık ortalama % 6,6 oranında küçülmüştür. 1942 yılında gerçekleşen %5,6 oranındaki büyüme hızının hesaplama dışında tutulması durumunda, yıllık ortalama büyüme hızı eksi %9,1 gibi rekor bir orana yükselmektedir. Cumhuriyetin (1923-2004) yıllık büyüme ortalamasının %5 olduğu dikkate alınır, 1940-1945 dönemi boyunca ulusal hasılda meydana gelen yıllık ortalama %6,6 oranındaki küçülme daha da anlam kazanmaktadır.

1940-1945 dönemine ilişkin sektörel büyüme hızları incelendiğinde (Tablo 3), kriz koşullarında tüm sektörlerin önemli ölçüde küçüldüğü, krizin en büyük tahribatı tarım ve sanayi sektörleri üzerinde yaptığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde sanayi sektörü

neredeyse ulusal gelir kadar küçülürken, tarım sektörü yıllık ortalama %7,5 oranında küçülmüştür.

Tablo 3: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektörel Yapı (1940-1945) (%)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	IND./GNP	SER./GNP	SD
1940	-4,9	-1,2	-10,2	-6,8	10,0	1,7	38,5	18,6	42,9	agr>gnp
1941	-10,3	-16,5	-2,4	-6,4	9,1	1,6	37,0	19,3	43,7	ind>gnp
1942	5,6	19,4	-2,5	5	7,6	0,3	51,2	13,3	35,5	agr>gnp
1943	-9,8	-12,5	-1,4	-9,6	9,8	0,6	56,5	10,7	32,8	ind>gnp
1944	-5,1	-10,7	-6,1	2,2	9,6	1,0	44,1	15,4	40,5	ser>gnp
1945	-15,3	-23,4	-16,6	-6,3	11,2	1,7	38,3	16,1	45,6	ser>gnp
1940-1945	-6,6	-7,5	-6,5	-5,3	9,6	1,2	44,3	15,6	40,2	ser>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar: DİE ve DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 1'e bakınız.

Dönemin diğer bir ilginç özelliği de, görece dış ticaret dengesinin; (X-M)/GNP parametresinin sürekli fazla vermesidir. Kuşkusuz bunun en temel nedeni hükümetin uyguladığı ithalatı kısıtlayıcı politikalar olmuştur. Döviz rezervlerinin daha tasarruflu kullanılması sonucu, ihracat önünde herhangi bir engel kalmazken, savaş koşullarının ithalatı güçlendirmesine ek olarak uygulanan ithalat kısıtlamaları sonucunda 1939 yılında 100 olan ithalat endeksi 1940 yılında %58'e düşmüştür (Yerasimos, 1976:1327). Dönem boyunca ihracat ve ithalat değerlerinin birlikte düşmesine karşın, ithalat artış hızının daha yüksek oranda düşmesi neticesinde dış ticaret dönem boyunca fazla vermiştir.

II.4.1946-1961 Dönemi:Devletçilikten Dışa Açık Ekonomiye Geçiş Çabaları

Ekonominin 1946 sonrası gelişme evrelerinin ve dinamiklerinin anlaşılmasında ve bugünkü yapısının ve sorunlarının analizinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlenen ekonomi politikalarının özel yeri ve önemi vardır. 1946-1961 dönemine bu niteliği kazandıran temel olgu, özel sermaye birikiminin yeni kaynaklarla da beslenerek hızla gelişmesi ve bunun giderek toplumsal ve ekonomik gelişmeyi belirlemesidir. Savaş yıllarında ileri boyutlara ulaşan ticari sermaye birikimi, diğer iç ve dış faktörlerin de etkisiyle ekonomik ve toplumsal gelişmede önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde etkinlik kazanmıştır. Bu dönem, tarımın pazara açılma sürecinin hızlandığı, hızlı

kentleşme ve buna bağılı olarak da yeni birikim olanaklarının yaratıldığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2000:89-90).

1946 yılına iktisadi açıdan bir dönüm noktası kazandıran temel özellik 16 yıldır (1930-1945) kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur (Boratav, 2003).

1946-1961 dönemi iktisadi gelişme özellikleri göz önüne alınarak iki alt dönem altında incelenebilir: Bu dönemler iktisadi gelişme özellikleri itibariyle 1946-1953 ve 1954-1961 alt dönemleridir.

1946-1961 dönemine ilişkin büyüme, birikim, dış ticaret ve sektör paylarını gösteren Tablo 4 değerleri incelendiğinde, ekonominin yıllık ortalama sanayi büyüme hızı değerlerine göre sanayi sektörü temelinde büyüdüğü, ancak bu fiili büyümenin potansiyel büyümeyi göstermediği, özellikle 1946-1953 döneminde sanayileşme açısından uygun olan koşulların değerlendirilemediği bir dönem olarak dikkat çekmektedir. 1946-1961 döneminin bir alt dönemi olarak incelenebilecek 1954-1961 döneminde, sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızının gerek dönemin bütününde (1946-1961 döneminde) ve gerekse de 1946-1953 alt döneminden daha düşük gerçekleştiği görülmektedir. 1946-1953 alt dönemi ise 1946-1961 döneminin gelişme eğilimine benzemektedir. Tarım sektörünün sürüklediği bir büyüme gözlenmekle birlikte, hizmetler ve sanayi sektörlerinin büyüme hızları da ulusal hasılanın büyüme hızına yakın durmaktadır.

Tablo 4: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları(1946-1961)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	İND./GNP	SER./GNP	SD
1946	31,9	54,2	26,1	14,8	9,7	-6,6	45,5	14,9	39,5	agr>gnp
1947	4,2	-11,7	5,8	21,8	9,9	-3,5	38,6	15,2	46,2	ser>gnp
1948	15,9	35,6	7,0	2,3	9,3	-3,4	44,3	12,8	42,8	agr>gnp
1949	-5,0	-13,5	-2,7	3,1	12,2	-7,3	40,4	13,1	46,5	ser>gnp
1950	9,4	10,9	9,3	8,1	14,4	-5,9	40,9	13,1	45,9	agr>gnp
1951	12,8	19,8	2,6	9,6	13,6	-4,9	43,4	11,9	44,6	agr>gnp
1952	11,9	9,5	10,9	14,5	15,5	-5,8	42,5	11,8	45,7	ser>gnp
1953	11,2	8,7	19,2	11,6	15,8	-6,1	41,5	12,7	45,8	ind>gnp
1954	-3,0	-13,9	9,2	3,6	15,7	-2,5	36,8	14,3	48,9	ind>gnp
1955	7,9	9,8	11,3	5,5	15,0	-2,7	37,5	14,7	47,8	ind>gnp
1956	3,2	5,0	9,6	-0,3	13,4	-1,3	38,2	15,6	46,2	ind>gnp
1957	7,8	6,5	10,7	7,9	13,1	-0,5	37,7	16,0	46,3	ind>gnp
1958	4,5	9,2	5,6	0,4	12,5	-0,5	39,3	16,2	44,4	ser>gnp
1959	4,1	0,3	3,6	7,6	12,5	-0,7	37,9	16,1	45,9	ser>gnp
1960	3,4	2,3	0,4	5,4	13,4	-1,4	37,5	15,7	46,8	ser>gnp
1961	2,0	-4,9	11,7	4,2	13,6	-3,0	35,0	17,2	47,8	ind>gnp
1946-1961	7,6	8,0	8,8	7,5	13,1	-3,5	39,8	14,5	45,7	ind>gnp
1946-1953	11,5	14,2	9,8	10,7	12,6	-5,4	42,1	13,2	44,6	agr>gnp
1954-1961	3,7	1,8	7,8	4,3	13,7	-1,6	37,5	15,7	46,8	ind>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar:DİE ve DPT'den hareketle kendi hesaplamamız. Tabloda 1946-1953 ve italik olarak gösterilen 1954-1961 dönemleri 1946-1961 döneminin alt dönemlerini göstermektedir. Notlar için Tablo 1'e bakınız.

Dünya ekonomisiyle tarımsal ürün ihracatı ve sanayi tüketim malları ithalatına dayalı hammaddeler zemininde bütünleşmenin yaşandığı 1946-1953 döneminde, sanayi sektörünün GSMH içerisindeki payı yıllık ortalama %13,2 oranına gerileyerek, diğer tüm dönemlerden bu yönüyle ayrılmaktadır. 1940-1945 savaş koşullarında dahi sanayi sektörünün GSMH içerisindeki payının %15,6 olduğu düşünülürse, 1946-1953 döneminde sanayi sektörü açısından uygun koşulların değerlendirilemediği daha iyi anlaşılacaktır.

1946-1953 döneminde esas olarak tarıma dayalı hızlı bir büyüme süreci yaşanmış, tarımın yıllık ortalama büyüme hızı %14,2; sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı %9,8 ve ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızı ise %11,5 oranında gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe gözlenen hızlı büyüme sonucunda, bu sektörün ulusal hasıla içerisindeki payı %44,6 oranına yükselmiştir. Bu dönemde büyümenin dinamikleri olarak sermaye birikim oranı ve dış açık nasıl gelişmiştir? Dönemin bütününe göre(1946-1961), sermaye

birikim oranının 1946-1953 döneminde görel olarak düştüğü, dış açığın ise yıllık ortalama %5,4 gibi oldukça yüksek bir oranda büyüdüğü görülmektedir. Cumhuriyet ortalamasının görel dış açık büyüme hızının %3,5 olduğu göz önüne alınırsa, %5,4 oranındaki görel dış açık oranının Cumhuriyet ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleştiği, bu açığın sanayi birikimi lehine kullanılmadığı belirtilmelidir.

Ekonomide yaşanan dış sorunlar sonucunda büyüme hızının düşmeye başladığı, IMF kökenli istikrar tedbirlerinin ilk kez gündeme geldiği 1954-1961 döneminde, ele aldığımız parametrelerden bir çoğu bir önceki dönemle (1946-1953) önemli ölçüde ayrılmaktadır: 1946-1953 döneminde ulusal gelir yıllık ortalama %11,5 oranında büyürken, 1954-1961 döneminde büyüme hızı önemli ölçüde düşmüş, yıllık ortalama ancak %3,7 oranında gerçekleşmiştir. Bu dönemde tüm sektörlerin yıllık ortalama büyüme hızının bir önceki döneme göre belirgin bir biçimde düştüğü, 1946-1953 döneminde yıllık ortalama % 14,2 oranında büyüyen tarım sektörünün büyüme hızı 1954-1961 döneminde %1,8 oranına gerilemiştir. Sanayi ve hizmetler sektörünün büyüme hızlarında da tarım sektörü kadar belirgin olmasa da düşüş gözlenmektedir.

1954-61 döneminde görel dış ticaret açığının 1946-1953 dönemine göre düştüğü ve yıllık ortalama %1,6 oranında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dış kaynak girişinde yaşanan bu daralmaya karşın, birikim oranının yıllık ortalama %13,7 oranında gerçekleştiği, ve bu oranın bir önceki birikim oranına yakın gerçekleştiği göz önüne alınırsa, bu döneme ilişkin birikim oranı verileri değerlendirilirken ihtiyatlı olunması gerektiğini belirtmek gerekir.

II.5.1962-1976 Dönemi : İthal İkameci Sanayileşme (Kalkınma) Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1954-1958 döneminde yaşanan bunalım ve ödemeler dengesi krizi, ithal ikameci birikim modeline geçiş sürecini büyük ölçüde hazırlamış, IMF'nin denetiminde 1958 yılı 4 Ağustos İstikrar Kararları ile uygulanmaya başlanan ithalat rejimi ise planlı dönemde uygulanacak olan ithal ikamesi birikim modelinin temelini oluşturmuştur (Gülalp, 1987; Tüzün, 1976; Hershlag, 1968). Krize karşı uygulanan

istikrar ve yapısal uyum politikaları 1961 yılı ile son bulmuş, ekonomi yeni bir genişleme sürecine hazır duruma gelmiştir (Boratav, 2003).

1962-1976 dönemi, 1930-1939 dönemi ile birlikte hızlı sanayileşmenin gerçekleştiği ikinci diğer bir dönem olarak dikkat çekmektedir. 1962-1976 dönemi, ithal ikameci birikim modeli çerçevesinde ve uygulanan “popülist” politikalar sayesinde sanayi sektörünün altın yılları olmuştur. Bu dönemde sanayi sektörünün göstermiş olduğu performans bir başka ithal ikameci dönem olan 1930-1939 döneminin sanayi performansı ile ancak karşılaştırılabilir. Bu dönemde (1962-1976) (1970 yılı analiz dışında tutulacak olunursa), sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı %10 oranına yükselmektedir. Bu büyüme oranı yıllık ortalama %15,6'ya kadar çıkan birikim oranı ve yıllık ortalama %3,1 oranına ulaşan görelî dış açık yoluyla sağlanmıştır. 1962-1976 döneminde görelî dış açığın sermaye birikimine katkısı yıllık ortalama %20, 1967-1970 döneminde %10 ve 1971-1976 döneminde ise %26 oranında gerçekleşmiştir. Sermaye birikiminin dönem içi gelişimi incelendiğinde ise 1962 yılında %13,7 olan sermaye birikim oranının, dönem sonunda, 1975-1976 yıllarında, %20 gibi son derece yüksek bir orana ulaştığı gözlenmektedir (Tablo 5).

Önceki satırlarda da belirtildiği üzere 1962-1976 dönemi sanayileşme açısından önemli gelişmelerin kaydedildiği, sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızının %9,3 gibi yüksek bir değere ulaştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Dönem boyunca büyümenin temel kaynağının sanayi sektörü olduğu, sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızları ile ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızı karşılaştırılarak da görülebilir: Ulusal hasılanın yıllık ortalama büyüme hızının %6,3 olduğu dikkate alınır, sanayi sektörünün yıllık ortalama %9,3 oranındaki büyüme hızı oldukça önemli bir gelişme olarak görülmelidir. Başka bir deyişle, sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı ulusal hasılanın oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Dönem boyunca büyümenin sürükleyici sektörünün sanayi sektörü olduğu, sanayi sektörünün ulusal hasıladan aldığı payın, önceki dönemlere göre artarak, %18,8 oranına ulaşmasında da açıklıkla görülmektedir.

Tablo 5: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları(1962-1976) (%)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	IND./GNP	SER./GNP	SD
1962	6,2	5,0	3,5	8,0	13,7	-3,7	34,6	16,7	48,7	ser>gnp
1963	9,7	9,6	12,0	8,9	13,1	-4,3	34,6	17,1	48,3	ind>gnp
1964	4,1	-0,4	11,2	4,8	12,9	-1,6	33,1	18,2	48,6	ind>gnp
1965	3,1	-3,9	9,5	5,6	12,9	-1,3	30,9	19,4	49,8	ind>gnp
1966	12,0	10,7	15,2	11,5	14,0	-2,2	30,5	19,9	49,6	ind>gnp
1967	4,2	0,1	8,2	5,2	14,3	-1,4	29,3	20,7	50,0	ind>gnp
1968	6,7	1,5	11,1	7,9	15,2	-1,4	33,0	17,1	49,8	ind>gnp
1969	4,3	-1,4	12,0	5,4	15,3	-1,3	31,2	18,4	50,4	ind>gnp
1970	4,4	2,8	-0,5	7,3	16,5	-1,9	30,7	17,5	51,7	ser>gnp
1971	7,0	5,1	8,9	7,6	14,2	-2,9	30,2	17,8	52,0	ind>gnp
1972	9,2	1,0	10,6	13,4	15,2	-3,1	27,9	18,1	54,0	ind>gnp
1973	4,9	-8,1	12,0	9,2	16,8	-2,8	24,5	19,3	56,2	ind>gnp
1974	3,3	6,2	7,1	0,7	17,7	-5,9	25,2	20,0	54,8	ind>gnp
1975	6,1	3,0	9,1	6,4	20,2	-7,0	24,5	20,6	55,0	ind>gnp
1976	9,0	6,9	8,9	10,0	21,4	-5,9	24,0	20,5	55,5	ser>gnp
1962-1976	6,3	2,5	9,3	7,5	15,6	-3,1	29,6	18,8	51,6	ind>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar:DİE ve DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 1'e bakınız.

II.6.1977-1979 Dönemi:Kriz Yılları

Kriz dönemine ilişkin parametrelerin gelişimi incelendiğinde, krizin tüm sektörlerde ve ulusal hasıladaki tahrip edici etkisi açıklıkla izlenmektedir: 1977 yılında %27,2 oranında gerçekleşen sermaye birikim oranının⁶, dönem sonunda, %21,5 oranına gerilediği, 1977 yılında yüksek birikim oranının sanayi sektöründe %6,6 gibi görece yüksek bir sanayi büyüme hızına dönüştüğü, ancak bu ivmenin krizin giderek şiddetlendiği 1979 yılında kaybaldığı, sanayinin büyüme hızının eksi %5 oranına gerilediği anlaşılmaktadır. Dış açığın sermaye birikimine katkısının dönem boyunca %24,3 ile %14,2 aralığında gerçekleştiği, yıllık ortalama değerlere göre ise %18,4 oranında katkı yaptığı görülmektedir.

Tablo 6: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (%) (1977-1979)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	IND./GNP	SER./GNP
1977	3,0	-2,1	6,6	3,9	27,2	-6,6	22,8	21,3	56,0
1978	1,2	2,7	3,1	-0,1	24,6	-3,5	23,1	21,7	55,2
1979	-0,5	-0,2	-5,0	1,1	21,5	-3,4	23,2	20,7	56,1
1977-79	1,2	0,1	1,6	1,6	24,5	-4,5	23,0	21,2	55,8

Kaynak ve Notlar :1977-2004 dönemine ilişkin birikim oranları 1987 fiyatları ile indirgenmiştir. Notlar için Tablo 1'e bakınız.

II.7.1980-1988 Dönemi:İhracata Dayalı Büyüme Dönemi

1980-2004 dönemi genel olarak dışa açık ekonomi altında incelenebilse de, bu dönemi 1980-1988 ve 1989-2005 alt dönemlerine ayırıştırarak incelemek daha uygundur. Zira, 1980-1988 dönemi ihracatın sürüklediği, bu bağlamda ihracata dayalı büyümenin öne çıktığı yıllar olarak öne çıkarken, 1989 ve sonrası yıllar ise ihracatın öncülüğünde büyümenin büyük ölçüde terk edildiği, sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunun yarattığı etkilerden dolayı, 1980-1988 döneminden önemli ölçüde farklılaştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1970'li yılların sonuna gelindiğinde, ithal ikameci kalkınma modeli krize sürüklenmiş, gelişmiş ülkelerde 1945 sonrası dönemde yaşanan hızlı ve tempolu büyüme dönemi (altın çağ) ise 1970'li yılların ortalarında sona ermiştir. Dünya ekonomisinde 1970'li yılların ortasından itibaren ortaya çıkan krize karşı 1980'li yılların başından itibaren arz yönlü yeniden yapılanma politikaları uygulamaya konmuştur. Yeniden yapılanma politikaları; kamu harcamalarının kısılması, işgücü piyasalarında deregülasyon ve özelleştirme gibi araçlarla uygulamaya aktarılırken, İkinci dünya savaşı sonrası dönemden 1970'li yılların ortasına kadar süren ve işçiler ile işverenler arasında Fordist/Keynesçi uzmanlaşma temelinde "altın çağ" boyunca kurulan ittifakın da bozulması ile sonuçlanmıştır.

Krizle birlikte Türkiye ekonomisinde 24 Ocak İstikrar Programı ile gündeme gelen IMF denetimindeki istikrar programının temel amacı, ekonominin dışa açılması yanında, uzun dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşmesini öngörmüş ve iktisadi paradigmada önemli bir değişimi hedeflemiştir.

24 Ocak İstikrar Programı'nın uygulanması ile birlikte %48'a ulaşan büyük çaplı devalüasyonu, sürekli günlük kur ayarlamaları izlemiştir. Ekonominin rekabet gücünü artırmak için devalüasyon yanında, yoğun teşvikler yoluyla görece fiyatlar ihracatı kârlı hale getirecek şekilde düzenlenmiştir. Bu dönemde gerçekleşen ihracat artışlarının arkasında, düşük ücret (düşük iç talep), yerli paranın değer kaybetmesi (devalüasyon),

ihracata yönelik yoğun teşvikler ve ithal ikameci dönemde yaratılan kapasitelerin devreye sokulması gibi bir dizi araç kullanılmıştır. Tıpkı ithal ikameci, müdahaleci dönemde olduğu gibi, dışa açık ekonomide de, tüm “serbest piyasa” söylemine karşın devletin ekonomiye müdahalesi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler kısaca şöyle özetlenebilir: Vergi gelirlerinin merkezi çalışanlara kaydırılırken, sermaye birikimini desteklemek amacıyla, işletmelere önemli vergi kolaylıkları (kurumlar vergisinin düşürülmesi ve istisnaların artırılması) sağlanmıştır. Diğer yandan kamu harcamaları arasında sosyal içerikli olanlar (eğitim, sağlık, konut vb) büyük ölçüde kısılmıştır. Devlet, yeni birikim modelinin işlerliği için ayrıca temel ve hizmet üreten kamu kuruluşlarının (KİT’ler) uyguladığı fiyat politikalarına, endüstriyel ilişkilere, tarımsal fiyatlara, faiz ve döviz kuruna yönelik müdahalelerle bölüşüm ve kaynak tahsis sürecini tanzim etmede önemli roller üstlenmiştir.

İhracata dayalı büyüme modeli olarak anılan 1980-88 döneminde, ücretlerin maliyet etkisi öne çıkmış, ekonomi düşük ücretlere dayalı uluslararası rekabet gücü yoluyla dünya ekonomisine entegre olmuştur. Sanayileşme açısından 1930’lu yıllarda “devlet” öncülüğünde, 1960’lı ve 1970’li yıllarda ise ithal ikameci sanayileşme stratejisi altında özel sektör kanalıyla azımsanmayacak bir birikim elde edilmesine rağmen, sanayinin mevcut teknolojik düzeyi dışa bağımlı ve ortalama olarak düşük kalmıştır. Dışa açılma, bir normatif ifade olarak, tedricen ve önceden tüm bileşenleri ile tanımlanmış bir sanayileşme stratejisi ekseninde gerçekleştirilebilse idi, ekonominin düşük ücret ve yoğun teşviklerle katlanmak zorunda kaldığı maliyetler göreceli olarak daha az olabilecekti. Başka bir ifadeyle, ekonomi yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmeden sadece göreceli fiyat değişmelerine dayanarak dışa açılmış, ancak iç pazarın doyuma ulaşması ve ithal ikamesinin sürdürülebilirliği önünde önemli bir kısıt olarak beliren döviz temini gibi bir dizi parametre bu tür bir seçeneği iç ve dış dinamiklerin de etkisiyle geçersiz kılmıştır. Teknolojik gelişmenin yol açacağı verimlilik artışlarına dayalı bir rekabet gücü gündemde olmayınca en kolay yola başvurulmuştur: Tarımın göreceli fiyatları dramatik ölçülerde düşürülürken, yüksek enflasyon koşullarında reel ücretlerin düşürülmesi sağlanmıştır. Başka bir şekilde ifade edilirse, dışa açılmanın ilk maliyetini büyük ölçüde tarım ve ücretliler göğüslemiştir. Bu gelişme ücret geliri elde edenlerin tüketim talebinin

daralmasına neden olurken, reel ücretlerin düşmesi ve artan kârlar birikim düzeyini artırmamıştır. Türkiye imalat sanayinde dışa açılmayla birlikte artan mark-up oranlarına rağmen birikim oranları düşük kalmıştır. Yatırımların kâr oranlarına kayıtsızlığı esas olarak sanayide atıl kapasite ile ilgilidir. 1980’li yıllarda uygulamaya konan modelde ücretlerin azalmasına rağmen, yatırımlarda ve istihdamda önemli gelişmeler sağlanamamıştır.

1980-88 döneminde ekonomik büyümenin sanayi temelli geliştiği, tarım sektörünün büyümeye katkısının daha da küçüldüğü bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Kuşkusuz burada dikkat çeken bulgulardan biri, ithal ikameci dönemle kıyaslandığında ulusal hasılanın ve sanayi sektörünün büyüme hızında gözlenen belirgin gerilemedir. 1980-1988 döneminde ulusal hasılanın yıllık ortalama %4,3 oranında büyüdüğü, bu performansın Cumhuriyet ortalaması olan %5 oranının da altında kaldığı görülmektedir. Sektörler arasında en belirgin gerileme tarım sektöründe gözlenmektedir. Cumhuriyet boyunca yıllık ortalama %3,8 oranında büyüyen tarım sektörü, 1980-1988 döneminde ancak %1,6 oranında büyüebilmiştir. Sanayi sektörünün büyüme hızı da gene Cumhuriyet ortalamasının altında bulunmaktadır.

Tablo 7: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (%) (1980-1988)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	İND./GNP	SER./GNP	SD
1980	-2,8	1,3	-3,6	-4,1	21,8	-7,3	24,2	20,5	55,4	agr>gnp
1981	4,8	-1,8	9,9	5,8	19,8	-5,9	22,6	21,5	55,9	ind>gnp
1982	3,1	3,3	5,1	2,3	19,2	-4,9	22,7	21,9	55,4	ind>gnp
1983	4,2	-0,8	6,7	5,3	20,1	-5,8	21,6	22,4	56,0	ind>gnp
1984	7,1	0,6	10,5	8,2	19,3	-6,1	20,3	23,1	56,6	ind>gnp
1985	4,3	-0,3	6,5	5,0	20,1	-5,1	19,4	23,6	57,0	ind>gnp
1986	6,8	3,6	13,1	5,2	22,8	-4,9	18,8	25,0	56,2	ind>gnp
1987	9,8	0,4	9,2	13,2	24,6	-4,6	17,2	24,9	57,9	ser>gnp
1988	1,5	8,0	2,1	-0,8	26,1	-2,9	18,3	25,1	56,7	ind>gnp
1980-1988	4,3	1,6	6,6	4,5	21,5	-5,3	20,6	23,1	56,3	ind>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar: DPT ve DİE verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 1’e bakınız.

Dönem boyunca dış ticaret açığının milli hasıla içerisindeki payı tekrar yükselmiş, yıllık ortalama %5,3 oranı ile 1946-1953 döneminin görece dış ticaret açığı değerine yaklaşmıştır. Dönemin yıllık ortalama değerleri göz önüne alındığında, görece dış ticaret

açığının birikiminin %24,7 oranına ulaştığı anlaşılmaktadır. Artan dış ticaret açığına rağmen yatırımların ulusal gelir içerisindeki payı %21,5 oranında kaldığı, artan potansiyel büyüme imkanlarının (düşen reel ücretler, artan dış açıklar ve tarımın ticaret hadlerinde meydana gelen dramatik düşüş) fiili birikime dönüşmediği, bu olgu kaynakların 1980'li yıllarla birlikte, yatırım eğilimi zayıf grupların elinde toplandığını göstermektedir. Birikim oranında gözlenen bu olumsuz gelişmeye karşın (1980-1988 ortalamasının 1977-1979 kriz dönemi ortalama birikiminin de altında bulunduğu göz önüne alınırsa) sanayi sektöründe gözlenen yıllık ortalama %6,6 oranındaki büyümenin büyük ölçüde kriz yıllarında kullanılmayan atıl kapasitelerin kullanılmaya başlanması ile ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

II.8.1989-2004 Dönemi: Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerine Dayalı Büyüme

Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en temel özellik, 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı kararla birlikte TL'nin konvertibilitesinin kabul edilerek, uluslararası sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunun gerçekleştirilmesidir. 32 Sayılı Kararın alınmasında yurtiçi kaynak yetersizliğinin yarattığı sorunu çözmek yanında, gelişmiş ülkelerde faiz oranlarının düşmesi ve çevre ülkelerde faiz oranlarının yüksekliği nedeniyle merkez sermayenin çevre ülkelere yönelik yatırım isteği de belirleyici olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000:211; Kazgan, 1999:168).

1989-2004 dönemine ilişkin seçilmiş parametrelerin gelişimini gösteren tablo 8 verileri incelendiğinde, 1989-2004 döneminde, sanayi ve hizmetler sektörlerinin sektörünün yıllık ortalama büyüme hızının ulusal gelirin büyüme hızından daha hızlı arttığı görülmektedir. Ancak bu değerlendirme ortalamalar cinsinden değil de, yıllar itibarıyla incelendiğinde altı yıl süresince (1990, 1992, 1996, 1998, 2000 ve 2004 yıllarında) sanayi sektörünün büyüme hızının GSMH'nin büyüme hızının altında kaldığı görülmektedir. Bu dönemde gerek ulusal hasıla ve gerekse de sanayinin yıllık ortalama büyüme hızları bir önceki döneme göre düşerken, sanayileşmenin büyük ölçüde gündem dışı kaldığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirlediği bir büyüme konjonktüründe yaşanan üç kriz sonucunda, 1994

yılında GSMH %6,1, sanayi sektörü %5,7; 1999 yılında GSMH %6,1 sanayi sektörü %7,5 ve 2001 krizinde ise GSMH % 9,5, sanayi sektörü %7,5 oranında küçülmüştür. Bu tablo hem büyüme hızının istikrarını bozmuş hem de yıllık ortalama büyüme hızının diğer dönemlere göre daha düşük gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu dönem dış ticaret açığının ulusal hasıla içerisindeki payının yıllık ortalama %8,1'e ulaştığı ve bu yönüyle en fazla dış ticaret açığının gerçekleştiği dönem olarak da dikkat çekmektedir. Birikimi desteklemesi gereken ve oldukça yüksek boyutlara ulaşan görece dış ticaret açığına rağmen birikim oranının önceki döneme göre önemli ölçüde artmadığı, yıllık ortalama %22,4 oranında kaldığı görülmektedir.

Tablo 8: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (%) (1989-2004)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	İND./GNP	SER./GNP	SD.
1989	1,6	-7,7	4,9	3,2	22,5	-3,9	16,6	25,9	57,5	ind>gnp
1990	9,4	7,0	9,3	10,1	22,6	-6,2	16,3	25,9	57,9	ser>gnp
1991	0,3	-0,6	2,9	-0,5	23,7	-4,9	16,1	26,5	57,4	ind>gnp
1992	6,4	4,3	6,2	7,1	23,4	-5,2	15,8	26,5	57,8	ser>gnp
1993	8,1	-0,8	8,3	10,5	26,3	-7,9	14,5	26,5	59,0	ser>gnp
1994	-6,1	-0,6	-5,7	-7,6	24,5	-3,9	15,3	26,6	58,1	agr>gnp
1995	8,0	1,3	12,5	7,6	24,0	-8,3	14,4	27,7	57,9	ind>gnp
1996	7,1	4,6	6,8	7,9	25,1	-11,2	14,0	27,7	58,3	ser>gnp
1997	8,3	-2,2	10,2	6,6	26,3	-11,5	12,7	28,1	59,2	ind>gnp
1998	3,9	9,7	1,8	4,4	24,3	-9,1	13,4	27,6	59,0	agr>gnp
1999	-6,1	-5,6	-5,1	-3,2	22,1	-7,6	13,4	27,9	58,7	ser>gnp
2000	6,3	3,9	6,0	8,9	22,8	-13,4	13,1	27,8	59,0	ser>gnp
2001	-9,5	-6,5	-7,5	-7,7	19,0	-6,9	13,6	28,5	57,8	agr>gnp
2002	7,8	7,1	9,4	7,2	17,3	-8,6	13,6	28,8	57,5	ind>gnp
2003	5,9	2,5	7,8	6,7	16,1	-9,3	12,5	29,3	58,2	ind>gnp
2004	9,9	2,0	9,4	10,2	18,4	-11,4	11,6	29,2	59,2	ind>gnp
1989-2004	3,8	1,2	4,8	4,5	22,4	-8,1	14,2	27,5	58,3	ind>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar:DİE ve DPT'den hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 1'e bakınız.

Ekonomide sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonundan itibaren büyüme dinamiğinde meydana gelen önemli bir dönüşümü burada belirtmek gerekir: 1989 yılı öncesinde talep genişlemesi ya da büyüme cari açığa neden olurken, cari açık sermaye girişleri yoluyla kapatılmakta idi. Oysa 1989 sonrasında büyüme süreci doğrudan doğruya sermaye girişlerine bağlı olmaya başlamış, sermaye girişlerinin büyük boyutlara ulaştığı yıllarda yüksek büyüme hızlarına ulaşılırken, yüksek büyüme hızları ise cari açıklarla sonuçlanmaya başlanmıştır. Başka bir ifadeyle, ulusal ekonomide birikim ve

büyüme dinamikleri büyük ölçüde dış sermaye hareketlerine ve dolayısıyla dünya finans piyasalarının bağımlı olmaya başlamıştır (Yeldan, 2001:37).

III. BÜYÜME, BİRİKİM, GÖRELİ DIŞ TİCARET DENGESİ VE SEKTÖRLERİN ULUSAL HASILADAN ALDIKLARI PAYLAR: DÖNEMLER ARASI BİR ANALİZ

Bu bölümde önceki satırlarda incelediğimiz parametrelerin yıllık ortalama artış hızlarından ve paylarından hareketle dönemler arası karşılaştırmalı bir analize yer vereceğiz. Bunun için tablo 9 verilerinden yararlanıyoruz.

Tablo 9: Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektör Payları (%) (1923-2004) (Yıllık Ortalama Değerler)

	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND)	gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	(X-M)/I	AGR./GNP	İND./GNP	SER./G NP	SD
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1923-1929	11,0	15,9	8,0	8,3	10,4	-3,6	-34,6	45,8	10,8	43,3	agr>gnp
1930-1939	6,0	6,0	11,7	5,8	9,9	0,9	9,1	40	15,4	44,5	ind>gnp
1940-1945	-6,6	-7,5	-6,5	-5,3	9,6	1,2	12,5	44,3	15,6	40,2	ser>gnp
1946-1961	7,6	8,0	8,8	7,5	13,1	-3,5	-26,7	39,8	14,5	45,7	ind>gnp
1946-1953	11,5	14,2	9,8	10,7	12,6	-5,4	-42,9	42,1	13,2	44,6	agr>gnp
1954-1961	3,7	1,8	7,8	4,3	13,7	-1,6	-11,7	37,5	15,7	46,8	ind>gnp
1962-1976	6,3	2,5	9,3	7,5	15,6	-3,1	-19,9	29,6	18,8	51,6	ind>gnp
1977-1979	1,2	0,1	1,6	1,6	24,5	-4,5	-18,4	23	21,2	55,8	ind>gnp
1980-2004	4,0	1,3	5,5	4,5	22,1	-7,1	-32,1	16,5	25,9	57,6	ind>gnp
1980-1988	4,3	1,6	6,6	4,5	21,5	-5,3	-24,7	20,6	23,1	56,3	ind>gnp
1989-2004	3,8	1,2	4,8	4,5	22,4	-8,1	-36,2	14,2	27,5	58,3	ind>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	-22,9	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

Kaynak ve Notlar: DİE ve DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Büyüme hızları 1924-2004 dönemini kapsarken, oranlar 1923-2004 dönemini göstermektedir. Tabloda italik olarak gösterilen dönemler alt dönemleri göstermektedir: 1946-1961 döneminin alt dönemleri; 1946-1953 ve 1954-1961; 1980-2004 döneminin alt-dönemleri ise 1980-1988 ve 1989-2004 alt dönemleri olarak tabloda yer almaktadır. Diğer tablolardan farklı olarak 7.sütun değerleri dış açığın birikime oranını göstermektedir.

- Dönemler itibariyle ulusal hasılanın büyüme hızında meydana gelen gelişmeler incelendiğinde; ulusal gelirin en yüksek büyüme hızına 1923-1929 ve 1946-1953 dönemlerinde ulaştığı, bu iki dönemi %7,6 oranı ile 1946-1961; 1962-1976 ve 1930-1939 dönemlerinin izlediği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminin (1923-2004) yıllık ortalama büyüme hızının %5 olduğu göz önüne alınırsa, bu dönemlerde ulaşılan büyüme hızları oldukça anlamlı gözükmektedir. Ancak bu dönemlerden 1923-1929 ve 1946-1953 dönemlerinde yaşanan yüksek büyüme hızlarının, çalışmanın ampirik ve kavramsal çerçevesinde belirtildiği üzere, bu gelişmenin önceki dönemlerde kullanılmayan atıl kapasitelere dayandığını belirtmek gerekir. 1980'li yılların ilk

döneminde ise 1977-1979 kriz yıllarında kullanılmayan kapasitelerin kullanılmasına karşın, yıllık ortalama büyüme hızının 1980-1988 döneminde diğer iki döneme göre düşük kaldığı görülmektedir.

- Dışa Açık ekonomi altında (ele aldığımız 1980-2004 döneminde), ulusal hasılanın yıllık ortalama büyüme hızının %4 ile Cumhuriyet ortalaması olan %5'in altında kaldığı görülmektedir. Dışa açık ekonomi altında, sermaye hareketlerinin gündeme geldiği 1989-2004 döneminde ulusal gelirin yıllık ortalama büyüme hızı daha da düşmüş, %3,8 oranına gerilemiştir. Bu dönemde ulusal gelirin yıllık ortalama hızı gerek Cumhuriyet ortalaması olan %5 oranından ve gerekse de dışa açık ekonominin 1980-1988 ve 1980-2004 dönemlerinin de altında kalmıştır. Başka bir ifadeyle, sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonu ile birlikte ekonominin yıllık ortalama büyüme hızının, kriz yılları istisna kabul edilirse (1940-1945 ve 1977-1979), diğer tüm dönemlerden daha düşük gerçekleştiği anlaşılmaktadır.
- Dönemler itibariyle sektörel büyüme hızları incelendiğinde; üç dönemde tarım sektörünün belirgin olarak diğer sektörlerden daha hızlı büyüdüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemler; 1923-1929; 1946-1953 ve 1946-1961 dönemleridir. Tarım sektörü 1923-1929 döneminde yıllık ortalama %15,9; 1946-1953 döneminde %14,2 ve 1946-1961 döneminde ise %8 oranında büyümüştür. Tarım sektöründe Cumhuriyet dönemi yıllık ortalama büyüme hızının %3,8 oluşu düşünülürse, bu dönemlerde elde edilen yıllık ortalama büyüme hızları son derece yüksek gözükmektedir. Başka bir ifadeyle, bu dönemler tarım sektörünün öncülüğünde ekonomik büyümenin gerçekleştiği yıllar olmuştur.
- Sanayi sektörünün büyüme hızlarındaki gelişmeler dönemler itibariyle incelendiğinde; sanayi sektörünün en hızlı büyüdüğü dönem olarak 1930-1939 ve 1962-1976 dönemleri diğer dönemlerden önemli ölçüde farklılaşmaktadır: 1924-2004 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama %6,7 oranında büyürken, 1930-1939 döneminde yıllık ortalama %11,7 ve 1962-1976 döneminde %9,3 oranında büyümüştür. 1946-1961

döneminin bir alt dönemi olarak görülebilecek 1946-1953 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama %9,8 oranında büyürken dönemin bütünündeki (1946-1961) yıllık ortalama büyüme hızı %8,8'dir. Başka bir ifadeyle, Türkiye sanayi sektörü iki ithal ikameci dönemde (1930-1939 ve 1962-1976 dönemlerinde) oldukça yüksek bir büyüme performansı göstermiştir.

- Dışa açık ekonomi altında, gerek milli gelirin ve gerekse de sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızlarının ithal ikameci, müdahaleci dönemlere göre önemli ölçüde düştüğü anlaşılmaktadır: 1980-2004 döneminde sanayiinin yıllık ortalama büyüme hızı %5,5 oranında gerçekleşirken, bu oranın Cumhuriyet ortalaması olan %6,7'lik oranın altında kaldığını belirtelim. Kaldı ki bu dönem kendi içerisinde ayrıştırılarak incelendiğinde, alt dönemler arasında da önemli performans farklılıklarının gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buna göre 1980-1988 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama %6,6 oranında büyürken, sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun gündeme geldiği 1989-2004 döneminde yıllık büyüme hızının önemli ölçüde gerileyerek %4,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir.
- 1930-1939 döneminde sanayi sektöründe gerçekleşen yüksek büyüme hızı *dış açık* olmadan sağlanmış, 1962-1976 döneminde ise ulusal hasılanın %3,1 oranına yaklaşan *dış açıkla* gerçekleşmiştir. 1962-1976 döneminde gerçekleşen *dış açık* Cumhuriyet ortalaması olan %3,6'nın altında bir oranı göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet döneminin yıllık ortalaması olarak *dış açığın* sermaye birikim oranının %22,9'nu oluşturduğu göz önüne alınırsa, 1962-1976 döneminde gerçekleşen %19,9'luk oranın göreceli olarak düşük kaldığı anlaşılmaktadır.
- Dönemler arasında görece *dış açığın* en yüksek gerçekleştiği dönemlerin başında 1980-2004 döneminin olduğu anlaşılmaktadır. Dönem boyunca yıllık ortalama görece *dış açık* oranı %7,1 oranında gerçekleşirken, bu dönemin bir alt dönemi olarak görülebilecek 1989-2004 döneminde görece *dış ticaret açığının* % 8,1 oranına yükseldiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, gerek *dışa açık ekonominin* bütününde

(1980-2004) ve gerekse de sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunun gündeme geldiği 1989 yılından itibaren dış açığın ulusal gelir içerisindeki payı Cumhuriyet ortalaması olan %3,6 oranının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Kuşkusuz burada daha temel olan soru şudur: Bu dönemde yüksek boyutlara ulaşan dış açığa rağmen birikim ve büyüme oranlarında anlamlı bir yükselme gerçekleşmiş midir? Ne yazık, bu soruya olumlu yanıt vermek güç gözükmektedir. Önemli boyutlara varan dış kaynak girişine rağmen, sermaye birikim oranı 1977-1979 döneminin dahi altında bulunmaktadır. Sanayi sektörünün 1980-2004 dönemine ilişkin yıllık ortalama büyüme hızının 1924-2004 döneminin altında kaldığı düşünülürse, dışa açık ekonomi altında önemli boyutlara varan dış kaynağın üretken yatırımlar doğrultusunda kullanılmadığı, kaynakların ağırlıklı olarak yatırım eğilimi zayıf grupların elinde yoğunlaştığı söylenmelidir.

- 1980-2004 döneminde sanayi sektöründe sağlanan yıllık ortalama %5,5'lik büyüme hızı, Cumhuriyet tarihinin (1924-2004); 1924-1939; 1946-1961 ve 1962-1976 dönemlerinin altında bulunmaktadır. Türkiye gibi henüz “olgun” ekonomi aşamasına geçememiş (yarı sanayileşmiş bir ekonomide) ekonomik kalkınmanın esas kaynağı sanayi sektörüdür. Bu bağlamda 1980'li yıllar ülkenin sanayi kapasitesinin yenilenmediği, sanayi birikiminin (dolayısıyla verimliliğin ve rekabet gücünün) sınırlı kaldığı yıllar olarak anılacaktır.
- Dünya ekonomisinde II. Dünya Savaşı sonrasında, 1950-1973 döneminde sağlanan tempolu büyüme esas olarak uygulanan Keynesci politikalar sayesinde sağlanmıştır. Bu dönemde merkez ülkelerde Keynesci refah devleti modeli egemen olurken, gelişmekte olan ülkelerde ise uluslararası Keynescilik çerçevesinde ithal ikameci kalkınma modeli uygulamaya konmuştur. Türkiye’de uluslararası Keynesciliğin bir uzantısı olarak uygulanan ithal ikameci kalkınma stratejisi, 1960'lı yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmış, bunun neticesinde hızlı ve tempolu bir büyüme oranına ulaşılmıştır. 1960'lı yıllarda ulusal gelir %6,3 oranında artarken, bu oran 1924-2004 ortalamasının üzerindeki bir gelişmeyi göstermektedir. Bu dönem aynı zamanda

sanayi sektörünün de tempolu büyüdüğü bir dönemi temsil etmektedir. 1962-1976 döneminde sanayi sektörü yıllık ortalama % 9,3 oranında büyürken, bu oran 1924-2004 döneminin yıllık ortalama değeri olan % 6,7'nin oldukça üzerinde bir performansı temsil etmektedir

III.1. İktisadi Dönemler İtibariyle Ulusal Gelir ve Sektörel Büyüme Hızları ve Bunların Standart Sapma Değerleri

Bu alt bölümde, önceki bölümlerde tanımladığımız iktisadi gelişme evreleri dikkate alınarak, ulusal hasılanın ve sektörlerin göstermiş oldukları büyüme hızları ve bunların istikrarı ele alınıp incelenecektir. Bu bağlamda sektörlerle ilişkin büyüme hızlarındaki gelişmeler ve büyümenin istikrarına ilişkin standart sapma değerleri Tablo 11'de toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 11 : İktisadi Dönemler İtibariyle Milli Gelir ve Sektörel Büyüme Hızları ve Bunların Standart Sapma (SD) Değerleri

	gr(GNP)	SD	gr(AGR.)	SD	gr(IND.)	SD	gr(SER.)	SD
	1	2	3	4	5	6	7	8
1924-2004	5,0	7,8	3,8	14,5	6,7	7,7	5,2	5,9
1924-1929	11,0	12,2	15,9	26,1	8,0	10,9	8,3	6,0
1930-1939	6,0	10,8	6,0	21,6	11,7	7,5	5,8	3,8
1940-1945	-6,6	7,1	-7,5	15,0	-6,5	5,9	-5,3	4,0
1946-1961	7,6	8,5	8,0	17,6	8,8	6,9	7,5	5,9
1946-1953	11,5	10,5	14,2	22,6	9,8	9,2	10,7	6,5
1954-1961	3,7	3,5	1,8	8,0	7,8	4,1	4,3	3,0
1962-1976	6,3	2,7	2,5	5,0	9,3	3,8	7,5	3,1
1977-1979	1,2	1,8	0,1	2,4	1,6	6,0	1,6	2,1
1980-2004	4,0	5,3	1,3	4,3	5,5	5,7	4,5	5,6
1980-1988	4,3	3,6	1,6	3,0	6,6	5,0	4,5	5,0
1989-2004	3,8	6,1	1,2	5,0	4,8	6,1	4,5	6,0

Kaynak ve Notlar: DİE verilerinden hareketle kendi hesaplamalarımız. 1923-1947 dönemi T.Bulutay, N.Yıldırım ve Y.S.Tezel'e, 1948 ve sonraki yıllar DİE'e ait. 1923-1947 dönemi 1948 fiyatlarıyla;1948-1967 dönemi 1968 fiyatlarıyla; 1968-2004 dönemi 1987 fiyatlarıyla1-2.sütun GSMH'nı yıllık ortalama büyüme hızı ve buna ilişkin standart sapma değerlerini, 3-4.sütun tarım sektörüne ilişkin yıllık ortalama büyüme hızlarını ve standart sapma değerlerini, 5-6.sütun sanayi sektörüne ilişkin yıllık ortalama büyüme hızlarını ve buna ilişkin standart sapma değerlerini ve 7-8.sütun ise hizmetler sektörüne ilişkin yıllık ortalama büyüme hızlarını ve standart sapma değerlerini göstermektedir.

- Cumhuriyet tarihinin en yüksek büyüme hızının gerçekleştiği 1924-1929 ve 1946-1953 dönemlerinde büyümenin standart sapma değerleri Cumhuriyet ortalaması olan 7,8'den daha yüksek gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bunun en temel nedeni bu iki

dönemde büyümenin tarım sektörü temelinde gelişmesi ve tarımsal üretimin büyük ölçüde ekstansif (yaygın) niteliğidir. Yani, üretim artışları girdilerin verimi artırılarak değil, girdilerin fiziksel miktarı artırılarak sağlanmıştır. 1924-1953 döneminde tarım sektörüne ilişkin standart sapma değerlerinin sanayi ve hizmetler sektörüne göre büyümenin standart sapmasının yüksek bulunması tarım sektörünün henüz yoğun üretime geçememesi ile yakından ilgilidir.

- 1930-1939 dönemi ilk ve en temel sanayileşme hareketi olmuş ancak sanayide sağlanan yüksek büyüme hızı Cumhuriyet dönemi ortalaması standart sapma değerine yakın bir değerde gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, dünya buhranının olumsuz etkilerine rağmen sanayi sektörünün büyüme hızı görece olarak daha istikrarlıdır. Oysa 1980-2004 döneminde hem sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı düşmekte, hem de Türkiye sanayisinin ikinci en parlak dönemi olan 1962-1976 dönemine göre daha istikrarsız büyümektedir.
- Türkiye’de sanayileşme hızının en parlak olduğu ikinci ana dönem 1962-1976 dönemidir. Bu dönemde yıllık ortalama %9,3’e ulaşan sanayi sektörü büyüme hızı aynı zamanda tüm ana ve alt dönemler içerisinde en düşük standart sapma değeri (3,8) ile gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle, ithal ikameci sanayileşme yıllarında yüksek sanayileşme ivmesi istikrarlı bir iktisadi yapıda sağlanmıştır.
- İthal ikameci birikim modelinin krize girdiği 1977-1979 döneminde ise hem ortalama büyüme hızı düşmüş, hem de bu düşük büyüme, görece yüksek standart sapma değeri ile elde edilmiştir.
- Küreselleşme döneminde Türkiye’nin ekonomik büyüme performansı ve istikrarı nasıl gelişmiştir? Türkiye’nin küreselleşme dönemindeki ekonomik büyüme performansındaki gelişmeler incelendiğinde, büyümenin giderek daha istikrarsız ve ortalama büyüme hızının da düştüğü görülmektedir. Örneğin, sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunun sağlanmadığı 1980-1988 döneminde, yıllık ortalama büyüme

hızı % 4,3 oranında gerçekleşirken, her türlü sermaye hareketinin serbestleştirildiği 1989 yılı sonrasında (1989-2004 döneminde) yıllık ortalama büyüme hızı % 3,8'e gerilemiştir. Bu iki döneme ilişkin büyümenin istikrarı araştırıldığında, 1980-1988 döneminin büyüme oranlarının göreceli olarak daha istikrarlı geliştiği, her iki döneme ilişkin standart sapma değerlerinden anlaşılmaktadır. Buna göre 1980-1988 döneminde büyüme hızının standart sapma değeri 3,6 iken, 1989-2004 döneminde 6,1 olarak tespit edilmiştir. 1989-2004 dönemine ilişkin yıllık ortalama büyüme hızının görece olarak düşük gerçekleşmesinin ve istikrarsız olmasının en temel nedeni, 1989 yılından sonra her türlü sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile yakından ilgilidir: Kısa vadeli sermaye girişlerinin yüksek değerlere ulaştığı yıllarda ekonomideki bir çok makro ekonomik parametre yapay olarak değerlendirilmekte, ancak ufukta beliren bir belirsizlik ya da risk algılaması sonucu tüm parametreler bu kez ters yönde hareket ederek, yüksek boyutlara varan sermaye çıkışları gündeme gelmektedir. Yüksek boyutlara varan sermaye çıkışları ise ekonomiyi başlangıçta bir mali krize sürüklerken, mali kriz zamanla reel krize dönüşmektedir.

IV. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜMENİN (KALKINMANIN) KAYNAKLARI :1980-2004 DÖNEMİ

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynakları araştırılarak, sermaye birikim oranlarının ne düzeyde büyümeye kaynaklık ettiği araştırılıp analiz edilecektir. Bunun için **harcamalar yöntemi** ile hesaplanan GSYİH değerlerinden hareketle büyümenin kaynakları araştırılacaktır.

Bilindiği gibi harcama yöntemine göre milli gelir(GSYİH); özel ve kamusal tüketimi; sermaye birikimi; stok değişimleri ve ihracat/ithalat farkının toplamından oluşmaktadır. Sözel olarak ifade ettiğimiz bu yapıyı simgelerle ifade etmek istersek;

$$Y=C+G+I+(X-M)+ CS \quad \text{yazılabilir.} \quad (1)$$

Formülde Y; GSYİH; C; Özel nihai tüketim, G; Kamu harcamaları; Sabit sermaye yatırımları (I), net ihracat ise (X-M) ve stok değişmelerini de CS temsil etmektedir.

Ayrıştırma analizi yolu ile GSYİH artışları, GSYİH'yi oluşturan kalemlerdeki yüzde değişmelerin, her bir bileşenin bir önceki dönemin milli gelirindeki payıyla çarpılması yoluyla bileşenlerine ayrıştırılmıştır.

Sabit fiyatlarla GSYİH ve harcama unsurlarının GSYİH içerisindeki paylarını gösteren Tablo 14-15 verileri incelendiğinde, özel tüketim harcamalarının (Cp) temel kalemi oluşturduğu, 1980 yılında %77,8 oranda paya sahip bu kalemin ulusal gelirden aldığı payın 2004 yılında %64,1'e düştüğü görülmektedir. Dönemler itibariyle özel tüketim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı incelendiğinde, 1980-88 döneminde yıllık ortalama %72,7 oranında paya sahip bulunan Cp kaleminin, 1989-2004 döneminde %64,7 oranına düştüğü anlaşılmaktadır. GSYİH içerisinde Cp'den sonra ikinci ve üçüncü temel ağırlığa sahip bulunan kalem ihracat ve toplam gayri safi sabit sermaye birikimi olduğu, gayri safi sabit sermaye birikiminin payının ele alınan zaman içerisinde çok az artarak %19,5 oranından %23,9 oranına yükseldiği, ihracatın etkisinin ise ele alınan zaman içerisinde %5,3 oranından %44,5 gibi yüksek bir orana ulaştığı anlaşılmaktadır.

İhracatın GSYİH içerisindeki payı incelendiğinde, ihracatın GSYİH içerisindeki payının zaman içerisinde önemli ölçüde yükseldiği, 1980 yılında %5,3 olan payının, 2004 yılında %44,5 oranına yükseldiği anlaşılmaktadır. Ancak ihracat artışı yanında ithalat artışı da önemli boyutlara ulaşmış, 1980 yılı itibariyle (X-M)'in GSYİH içerisindeki payı %-5,4 iken, 2004 yılında %-3,3'e gerilemiştir. Başka bir ifadeyle, (X-M) kaleminin GSYİH üzerindeki etkisi, ithalat değerinin ihracat değerinden yüksek olması nedeniyle negatiftir.

Tabloda dikkat çeken en temel bulgulardan biri, kamu kesimi gayri safi sabit sermaye birikiminde gözlenen dramatik düşüştür. Buna göre GSYİH içerisinde % 9,8 paya sahip kamu kesimi birikim oranı payının, 2004 yılında %4,5'e düştüğü bu düşüşe en büyük katkıyı kamu kesimi makine ve ekipmanları gayri safi sabit sermaye birikimi tarafından

yapıldığı anlaşılmaktadır: 1980 yılında %4,1 paya sahip kamu kesimi gayri safi sabit sermaye birikim oranı, 2004 yılında %1,2'ye gerilemiştir.

Tablo12 :1987 Fiyatları ile GSYİH ve Harcama Unsurları (Milyar TL)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(Ig) (1+2)	Meg(1)	(Ocg)(2)	(Ip) (1+2)	Mep(1)	Bcp(2)	(CS)	(X)	(M)	(GDP)
1980	39.112	3.865	9.816	4.918	2.381	2.538	4.898	836	4.062	225	2.645	-5.368	50.296
1981	38.798	4.152	10.190	5.976	2.664	3.312	4.214	898	3.316	1.143	4.483	-6.028	52.739
1982	41.085	4.032	9.672	5.682	2.674	3.009	3.989	1.152	2.838	137	6.135	-6.443	54.618
1983	43.440	4.632	10.474	5.929	2.743	3.186	4.545	1.546	3.000	-257	6.474	-7.430	57.333
1984	44.624	4.743	11.944	6.183	2.498	3.685	5.761	2.509	3.251	341	8.341	-8.811	61.181
1985	45.808	4.583	13.696	7.442	3.271	4.172	6.254	2.493	3.761	125	9.358	-9.794	63.776
1986	48.617	5.112	15.869	7.411	2.962	4.448	8.458	3.335	5.123	609	9.470	-11.428	68.248
1987	51.019	5.845	18.491	7.710	2.722	4.988	10.781	4.042	6.739	687	11.642	-13.269	74.416
1988	51.638	5.783	18.299	6.154	2.529	3.625	12.144	4.082	8.062	-693	13.786	-12.670	76.143
1989	51.105	5.831	18.701	6.348	2.358	3.990	12.353	4.012	8.340	520	13.751	-13.543	76.364
1990	57.803	6.297	21.670	6.915	2.450	4.466	14.755	6.678	8.077	1.513	14.184	-18.027	83.440
1991	58.913	6.579	21.935	7.043	2.569	4.474	14.892	7.077	7.815	-939	14.627	-17.074	84.041
1992	61.282	6.765	23.147	7.202	2.679	4.523	15.945	7.454	8.491	402	16.236	-18.938	88.893
1993	66.545	7.344	29.247	7.721	3.155	4.566	21.526	11.872	9.655	1.486	17.484	-25.715	96.391
1994	62.962	6.938	24.577	5.346	1.491	3.855	19.231	8.691	10.540	-2.925	20.138	-20.090	91.600
1995	66.011	7.411	26.823	4.341	1.282	3.058	22.482	11.495	10.987	1.772	21.746	-26.033	97.729
1996	71.614	8.047	30.598	5.400	1.436	3.964	25.197	14.393	10.805	-463	26.521	-31.376	104.903
1997	77.620	8.379	35.137	6.933	1.956	4.977	28.204	17.438	10.766	-1.420	31.593	-38.417	112.892
1998	78.113	9.036	33.768	7.898	2.329	5.569	25.870	15.301	10.569	-446	35.383	-39.313	116.541
1999	76.077	9.623	28.473	7.213	2.229	4.984	21.260	11.619	9.641	1.896	32.890	-37.876	111.083
2000	80.935	10.304	33.166	8.635	2.686	5.949	24.531	15.946	8.581	3.082	39.233	-47.481	118.950
2001	73.356	9.430	22.783	6.733	1.634	5.098	24.095	16.050	8.045	-1.699	42.097	-35.700	110.267
2002	74.847	9.940	22.611	7.711	2.112	5.598	23.061	14.901	8.160	6.007	46.722	-41.314	118.813
2003	79862	9697	24782	6482	1482	5000	18300	12268	6032	9714	54264	-52.541	125778
2004	87897	9748	32802	6180	1702	4478	26622	19666	6957	11145	61033	-65.515	137110

Kaynak ve Notlar:DİE'den hareketle kendi hesaplamamız. Cp;özel nihai tüketimi, Cg; devlet nihai tüketimini, It;sabit sermaye yatırım tutarını, Ig;kamu sabit sermaye yatırım tutarını, Meg; kamu kesimi makine ve ekipmanı yatırımlarını, Ocg; kamu kesimi bina ve bina dışı inşaat yatırımlarını, Ip; özel kesim toplam sabit sermaye yatırımlarını, Mep; özel kesim makine ve ekipman yatırımlarını, Bcp; özel kesim bina inşaat yatırımlarını, CS;stok değişmelerini, X;ihracatı , M;ithalatı ve GDP ise GSYİH değerlerini göstermektedir.

Tablo 13 :Sabit Fiyatlarla GSYİH ve Harcama Kalemleri (Yıllık Ortalama Değerler) (Milyar TL)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(Ig) (1+2)	Meg(1)	(Ocg)(2)	(Ip) (1+2)	Mep(1)	Bcp(2)	(CS)	(X)	(M)	(GDP)
1980-2004	63.712	7.255	22.861	6.896	2.416	4.480	16.640	8.990	7.651	1.332	23.343	-25.425	93.064
1980-1988	44.905	4.750	13.161	6.378	2.716	3.663	6.783	2.321	4.461	257	8.037	-9.027	62.083
1989-2004	1.124.942	131.369	430.220	108.101	33.550	74.549	338.324	194.861	143.461	29.645	487.902	-528.953	1.674.795

Kaynak:Tablo 12'den hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 14 :1987 Fiyatları ile GSYİH ve Harcama Unsurları (%) (Milli Gelir İçerisindeki Yüzde Paylar)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(lg) (1+2)	(Meg)(1)	(Ocg)(2)	(lp) (1+2)	(Mep)(1)	(Bcp)(2)	(CS)	(X)	(M)	(GDP)
1980	77,8	7,7	19,5	9,8	4,7	5,0	9,7	1,7	8,1	0,4	5,3	-10,7	100
1981	73,6	7,9	19,3	11,3	5,1	6,3	8,0	1,7	6,3	2,2	8,5	-11,4	100
1982	75,2	7,4	17,7	10,4	4,9	5,5	7,3	2,1	5,2	0,3	11,2	-11,8	100
1983	75,8	8,1	18,3	10,3	4,8	5,6	7,9	2,7	5,2	-0,4	11,3	-13,0	100
1984	72,9	7,8	19,5	10,1	4,1	6,0	9,4	4,1	5,3	0,6	13,6	-14,4	100
1985	71,8	7,2	21,5	11,7	5,1	6,5	9,8	3,9	5,9	0,2	14,7	-15,4	100
1986	71,2	7,5	23,3	10,9	4,3	6,5	12,4	4,9	7,5	0,9	13,9	-16,7	100
1987	68,6	7,9	24,8	10,4	3,7	6,7	14,5	5,4	9,1	0,9	15,6	-17,8	100
1988	67,8	7,6	24,0	8,1	3,3	4,8	15,9	5,4	10,6	-0,9	18,1	-16,6	100
1989	66,9	7,6	24,5	8,3	3,1	5,2	16,2	5,3	10,9	0,7	18,0	-17,7	100
1990	69,3	7,5	26,0	8,3	2,9	5,4	17,7	8,0	9,7	1,8	17,0	-21,6	100
1991	70,1	7,8	26,1	8,4	3,1	5,3	17,7	8,4	9,3	-1,1	17,4	-20,3	100
1992	68,9	7,6	26,0	8,1	3,0	5,1	17,9	8,4	9,6	0,5	18,3	-21,3	100
1993	69,0	7,6	30,3	8,0	3,3	4,7	22,3	12,3	10,0	1,5	18,1	-26,7	100
1994	68,7	7,6	26,8	5,8	1,6	4,2	21,0	9,5	11,5	-3,2	22,0	-21,9	100
1995	67,5	7,6	27,4	4,4	1,3	3,1	23,0	11,8	11,2	1,8	22,3	-26,6	100
1996	68,3	7,7	29,2	5,1	1,4	3,8	24,0	13,7	10,3	-0,4	25,3	-29,9	100
1997	68,8	7,4	31,1	6,1	1,7	4,4	25,0	15,4	9,5	-1,3	28,0	-34,0	100
1998	67,0	7,8	29,0	6,8	2,0	4,8	22,2	13,1	9,1	-0,4	30,4	-33,7	100
1999	68,5	8,7	25,6	6,5	2,0	4,5	19,1	10,5	8,7	1,7	29,6	-34,1	100
2000	68,0	8,7	27,9	7,3	2,3	5,0	20,6	13,4	7,2	2,6	33,0	-39,9	100
2001	66,5	8,6	20,7	6,1	1,5	4,6	21,9	14,6	7,3	-1,5	38,2	-32,4	100
2002	63,0	8,4	19,0	6,5	1,8	4,7	19,4	12,5	6,9	5,1	39,3	-34,8	100
2003	63,5	7,7	19,7	5,2	1,2	4,0	14,5	9,8	4,8	7,7	43,1	-41,8	100
2004	64,1	7,1	23,9	4,5	1,2	3,3	19,4	14,3	5,1	8,1	44,5	-47,8	100

Kaynak ve Notlar: DİE'den hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 12'ye bakınız.

Tablo 15 :Sabit Fiyatlarla Harcama Unsurları (GSYİH İçerisindeki Yıllık Ortalama Yüzde Paylar)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(lg) (1+2)	(Meg)(1)	(Ocg)(2)	(lp) (1+2)	(Mep)(1)	(Bcp)(2)	CS	(X)	(M)	(GDP)
1980-1988	72,7	7,7	20,9	10,3	4,4	5,9	10,5	3,5	7	0,5	12,5	-14,2	100
1989-2004	67,4	7,8	25,8	6,6	2,1	4,5	20,1	11,3	8,8	1,5	27,8	-30,3	100
1980-2004	69,3	7,8	24,0	7,9	2,9	5,0	16,7	8,5	8,2	1,1	22,3	-24,5	100

Kaynak ve Notlar: Tablo 14'den hareketle kendi hesaplamamız. Notlar için Tablo 12'ye bakınız.

IV.1.Harcamalar Yöntemine Göre GSYİH'ı Oluşturan Kalemlerin Büyüme Hızları

Sabit fiyatlarla GSYİH ve harcama unsurlarının büyüme hızlarını gösteren Tablo 16 ve yıllık ortalama değerler cinsinden Tablo 17 verileri incelendiğinde, 1981-88 döneminde yıllık ortalama %7,46 oranına sahip gayri safi sabit sermaye birikim artış hızı 1989-2004 döneminde %5'e gerilediği, gayri safi sabit sermaye birikimindeki bu düşüşe özel ve devlet tarafından katkı yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre 1981-88 döneminde yıllık ortalama %11,7 oranında büyüyen özel sektör gayri safi sabit sermaye birikim hızının 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %6,4 oranına düştüğü Tablo 17 verilerinden görülmektedir. 1981-88 döneminde yıllık ortalama %3,22 büyüyen devlet kesimi gayri safi sabit sermaye birikimi 1989-2004 döneminde %1,47 oranında gerileme göstermiştir.

Tabloda dikkat çeken en temel gelişme stok değişimelerindeki yıllık ortalama büyüme hızında gözlenmektedir: 1981-88 döneminde %-7,17 büyüyen stok değişimleri kalemi 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %-91,21 oranında azalma göstermiştir.

Tabloda dikkat çeken hususlardan biri de özel sektör bina inşaatında gözlenen gelişmedir. 1981-88 döneminde yıllık ortalama %9,3 oranında büyüyen özel sektör bina inşaatı, 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %0,41 oranında gerileme göstermiştir.

Tablo 16 : Sabit Fiyatlarla GSYİH ve Harcama Unsurları (Yüzde Artışlar)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(Ig) (1+2)	(Mep)(1)	(Ocg)(2)	(Ip) (1+2)	(Mep)(1)	(Bcp)(2)	CS	(X)	(M)	(GDP)
1981	-0,8	7,4	3,8	21,5	11,9	30,5	-14,0	7,4	-18,4	408,0	69,5	12,3	4,9
1982	5,9	-2,9	-5,1	-4,9	0,4	-9,1	-5,3	28,3	-14,4	-88,0	36,9	6,9	3,6
1983	5,7	14,9	8,3	4,3	2,6	5,9	13,9	34,2	5,7	-287,6	5,5	15,3	5,0
1984	2,7	2,4	14,0	4,3	-8,9	15,7	26,8	62,3	8,4	-232,7	28,8	18,6	6,7
1985	2,7	-3,4	14,7	20,4	30,9	13,2	8,6	-0,6	15,7	-63,3	12,2	11,2	4,2
1986	6,1	11,5	15,9	-0,4	-9,4	6,6	35,2	33,8	36,2	387,2	1,2	16,7	7,0
1987	4,9	14,3	16,5	4,0	-8,1	12,1	27,5	21,2	31,5	12,8	22,9	16,1	9,0
1988	1,2	-1,1	-1,0	-20,2	-7,1	-27,3	12,6	1,0	19,6	-200,9	18,4	-4,5	2,3
1989	-1,0	0,8	2,2	3,2	-6,8	10,1	1,7	-1,7	3,4	-175,0	-0,3	6,9	0,3
1990	13,1	8,0	15,9	8,9	3,9	11,9	19,4	66,5	-3,2	191,0	3,1	33,1	9,3
1991	1,9	4,5	1,2	1,9	4,9	0,2	0,9	6,0	-3,2	-162,1	3,1	-5,3	0,7
1992	4,0	2,8	5,5	2,3	4,3	1,1	7,1	5,3	8,7	-142,8	11,0	10,9	5,8
1993	8,6	8,6	26,4	7,2	17,8	1,0	35,0	59,3	13,7	269,7	7,7	35,8	8,4
1994	-5,4	-5,5	-16,0	-30,8	-52,7	-15,6	-10,7	-26,8	9,2	-296,8	15,2	-21,9	-5,0
1995	4,8	6,8	9,1	-18,8	-14,0	-20,7	16,9	32,3	4,2	-160,6	8,0	29,6	6,7
1996	8,5	8,6	14,1	24,4	12,0	29,6	12,1	25,2	-1,7	-126,1	22,0	20,5	7,3
1997	8,4	4,1	14,8	28,4	36,2	25,6	11,9	21,2	-0,4	206,7	19,1	22,4	7,6
1998	0,6	7,8	-3,9	13,9	19,1	11,9	-8,3	-12,3	-1,8	-68,6	12,0	2,3	3,2
1999	-2,6	6,5	-15,7	-8,7	-4,3	-10,5	-17,8	-24,1	-8,8	-525,1	-7,0	-3,7	-4,7
2000	6,4	7,1	16,5	19,7	20,5	19,4	15,4	37,2	-11,0	62,6	19,3	25,4	7,1
2001	-9,4	-8,5	-31,3	-22,0	-39,2	-14,3	-1,8	0,7	-6,2	-155,1	7,3	-24,8	-7,3
2002	2,0	5,4	-0,8	14,5	29,3	9,8	-4,3	-7,2	1,4	-453,6	11,0	15,7	7,8
2003	6,7	-2,4	9,6	-15,9	-29,8	-10,7	-20,6	-17,7	-26,1	61,7	16,1	27,2	5,9
2004	10,1	0,5	32,4	-4,7	14,8	-10,4	45,5	60,3	15,3	14,7	12,5	24,7	9,0
SS	5,1	6,0	14,0	15,8	21,4	15,7	17,5	27,5	14,6	236,5	15,2	15,7	4,6
YOAİ	3,6	4,1	6,1	2,2	1,2	3,6	8,7	17,2	3,3	-63,5	14,8	12,1	4,4

Kaynak: DİE'den hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 17: Sabit Fiyatlarla GSYİH ve Harcama Unsurları (Yıllık Ortalama Yüzde Artışlar)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(Ig) (1+2)	(Meg)(1)	(Ocg)(2)	(Ip) (1+2)	(Mep)(1)	(Bcp)(2)	CS	(X)	(M)	(GDP)
1981-1988	3,16	4,79	7,46	3,22	1,37	5,29	11,70	20,84	9,37	-7,17	21,71	10,29	4,74
1989-2004	3,54	3,44	5,00	1,47	1,00	2,40	6,40	14,01	-0,41	-91,21	10,01	12,43	3,88
1981-2004	3,55	4,09	6,13	2,19	1,18	3,58	8,65	17,16	3,24	-63,50	14,81	12,14	4,37

Kaynak: DİE'den hareketle kendi hesaplamamız.

IV.2. GSYİH'nin Büyümesine Sektörel Katkıları: Büyümenin Ayrıştırılması (Dekompozisyonu)

GSYİH'nin büyümesine sektörel katkıları gösteren Tablo 18 ve 19 verileri incelendiğinde, GSYİH büyümesine en büyük katkıyı özel tüketim harcamaları tarafından yapıldığı, iki kriz yılında (1994 ve 2001 yıllarında) sırasıyla %3,7 ve %6,4 oranında gerilediği, bunun sonucunda GSYİH'nin sırasıyla %5 ve %7,3 oranında düştüğü görülmektedir. Hiç kuşkusuz bu kriz yıllarında gayri safi sabit sermaye birikimi de önemli ölçüde düşmüştür. Buna göre 1994 krizinde toplam gayri safi sabit sermaye birikimi % 4,8 ve 2001 kriz yılında ise %8,7 oranında düşüş kaydetmiştir. Kamu tüketimi ve özel tüketimin toplamında oluşan toplam tüketim değerleri incelendiğinde, 1982-1988 döneminde GSYİH'ya katkısının yıllık ortalama %3,4 olarak gerçekleştiği, 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %2,7'ye düştüğü, dönemin bütününde ise %2,9 olarak gerçekleştiği Tabloda rahatlıkla izlenebilir.

GSYİH'ya katkı yapan ikinci temel kalem gayri safi sabit sermaye birikim düzeyidir. Dekompoze edilmiş Tablo verilerine göre 1981-88 döneminde yıllık ortalama %1,9 oranında GSYİH'ya katkıda bulunan toplam gayri safi sabit sermaye birikim kalemi 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %1 oranında katkıda bulunmuştur. Toplam gayri safi sabit sermaye birikimi 1982-2004 döneminde ise yıllık ortalama %1,3 oranında GSYİH'ya katkıda bulunmuştur.

Net mal ve hizmet ihracatının ise (X-M) 1982-1988 döneminde yıllık ortalama %0,5 olan katkısı, 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %0,5 ve dönemin bütününde ise %0,2 oranında gerileme göstermiştir.

Sonuç olarak, GSYİH'ya sektörel katkıların gelişimi toplu olarak değerlendirildiğinde, toplam tüketimin en temel kalem olduğu ikinci temel kalemin gayri safi sabit sermaye birikimi olarak gerçekleştiği ancak bu kalemin GSYİH'ya katkısının özellikle 1989-2004 döneminde önemli ölçüde gerilediği ve bu dönemde yıllık ortalama %1'e düştüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 18:GSYİH'nın Büyümesine Sektörel Katkılar:Dekompoze Edilmiş

	(Cp)	(Cg)	(It)	(lg) (1+2)	(Mep)(1)	(Ocg)(2)	(lp) (1+2)	Mep(1)	Bcp(2)	CS	(X)	(M)	(GDP)
1982	4,3	-0,2	-1,0	-0,6	0,0	-0,6	-0,4	0,5	-0,9	-1,9	3,1	-0,8	3,6
1983	4,3	1,1	1,5	0,4	0,1	0,3	1,0	0,7	0,3	-0,9	0,6	-1,8	5,0
1984	2,0	0,2	2,6	0,4	-0,4	0,9	2,1	1,7	0,4	0,9	3,3	-2,4	6,7
1985	2,0	-0,3	2,9	2,1	1,3	0,8	0,8	0,0	0,8	-0,4	1,7	-1,6	4,2
1986	4,4	0,8	3,4	0,0	-0,5	0,4	3,4	1,3	2,1	0,8	0,2	-2,6	7,0
1987	3,5	1,1	3,8	0,4	-0,3	0,8	3,4	1,0	2,4	0,1	3,2	-2,7	9,0
1988	0,8	-0,1	-0,2	-2,1	-0,3	-1,8	1,8	0,1	1,8	-1,8	2,9	0,8	2,3
1989	-0,7	0,1	0,5	0,3	-0,2	0,5	0,3	-0,1	0,4	1,6	-0,1	-1,1	0,3
1990	8,8	0,6	3,9	0,7	0,1	0,6	3,1	3,5	-0,3	1,3	0,6	-5,9	9,3
1991	1,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,0	0,2	0,5	-0,3	-2,9	0,5	1,1	0,7
1992	2,8	0,2	1,4	0,2	0,1	0,1	1,3	0,4	0,8	1,6	1,9	-2,2	5,8
1993	5,9	0,7	6,9	0,6	0,5	0,1	6,3	5,0	1,3	1,3	1,4	-7,6	8,4
1994	-3,7	-0,4	-4,8	-2,5	-1,7	-0,7	-2,4	-3,3	0,9	-4,5	2,8	5,8	-5,0
1995	3,3	0,5	2,4	-1,1	-0,2	-0,9	3,5	3,1	0,5	5,1	1,8	-6,5	6,7
1996	5,7	0,7	3,9	1,1	0,2	0,9	2,8	3,0	-0,2	-2,3	4,9	-5,5	7,3
1997	5,7	0,3	4,3	1,4	0,5	1,0	2,9	2,9	0,0	-0,8	4,8	-6,7	7,6
1998	0,4	0,6	-1,2	0,8	0,3	0,5	-2,1	-1,9	-0,2	0,9	3,4	-0,8	3,2
1999	-1,7	0,5	-4,6	-0,6	-0,1	-0,5	-4,0	-3,2	-0,8	2,1	-2,1	1,2	-4,7
2000	4,4	0,6	4,2	1,3	0,4	0,9	2,9	3,9	-1,0	1,1	5,7	-8,7	7,1
2001	-6,4	-0,7	-8,7	-1,6	-0,9	-0,7	-0,4	0,1	-0,4	-4,0	2,4	9,9	-7,3
2002	1,3	0,5	-0,2	0,9	0,4	0,5	-0,9	-1,1	0,1	6,8	4,2	-5,1	7,8
2003	4,2	-0,2	1,8	-1,0	-0,5	-0,5	-4,0	-2,2	-1,8	3,1	6,3	-9,5	5,9
2004	6,4	0,0	6,4	-0,2	0,2	-0,4	6,6	5,9	0,7	1,1	5,4	-10,3	9,0

Kaynak:DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 19 :GSYİH'ya Sektörel Katkılar (Yıllık Ortalama Değerler)(%)

	(Cp)	(Cg)	(It)	(lg) (1+2)	(Mep)(1)	(Ocg)(2)	(lp) (1+2)	Mep(1)	Bcp(2)	CS	(X)	(M)	(X-M)	(GDP)
1982-1988	3,0	0,4	1,9	0,1	0,0	0,1	1,7	0,8	1,0	-0,5	2,1	-1,6	0,5	5,4
1989-2004	2,4	0,3	1,0	0,0	-0,1	0,1	1,0	1,0	0,0	0,7	2,7	-3,2	-0,5	3,9
1982-2004	2,6	0,3	1,3	0,0	0,0	0,1	1,2	0,9	0,3	0,4	2,6	-2,7	-0,2	4,3

Kaynak:DPT verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

V. KALKINMA, TEKNOLOJİ VE TKB⁷

Türkiye gibi gelişmekte olan bir çok ülkede büyük kalkınma projelerinin önemli prestije sahip olduğu yıllar esas olarak 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemi genel olarak; 1945-1974 dönemi olarak tanımlayabiliriz. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı sonrasında dönemde başlayan ve 1970'li yılların ortasına kadar süren bu çeyrek yüzyıllık genişleme evresi veya "altın çağ" olarak tanımlanan bu evre, dünya ekonomisinin en tempolu büyüme ve refah yıllarıdır. Bu dönemde dünya ölçeğinde kişi başına gelirlerin ortalama büyüme hızı yılda ortalama %3'e yaklaşmış, Türkiye ekonomisi ise %5,6 gibi oldukça tempolu bir büyüme hızına ulaşarak, dünya ortalamasının üzerinde bir performansı yakalamıştır.

1945-1974 (5) döneminde gelişmiş merkez ülkelerde Keynezyen politikalara dayalı "refah devleti" modeli geçerli iken, Türkiye gibi bir çok L. Amerika ve gelişmekte olan ülkede ise uluslararası Keynescilik çerçevesinde ithal ikameci kalkınma stratejisine dayalı sanayileşme modeli uygulanmış, bu model sayesinde, bir çok gelişmekte olan ülke, sonradan krize girecek olan sanayileşme sürecinde önemli mesafeler kaydetmiştir.

Bu bağlamda, Kalkınma teorilerinin ve kalkınma olgusunun en parlak olduğu yıllar, 1960'lı ve 1970'li yıllar olmuştur. Bu dönemde oluşturulan teoriler yapılarında taşıdıkları ontolojik sorunlara rağmen, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin kalkınma deneyimlerini tekrarlayarak kalkınabileceklerine dair naif bir iyimserlik taşımıştır. Lewis'in "İkili Yapı Kuramı", Rostow'un "Tarihsel Büyüme Aşamaları", Hirschman'ın "Dengesiz Büyüme Kuramı", Rosenstein ve Rodan'ın "Büyük İtiş", Gerschenkron'un "Büyük Atılım" teorileri hep bu dönemin ürünü olmuştur.

Kalkınma sürecini farklı perspektifte değerlendiren bu yaklaşımlardan, belki de geriye en fazla iz bırakanı Rostow'un "Tarihsel Büyüme Aşamaları" kuramı ile Gerschenkron'un "Büyük Atılım" kavramları çerçevesinde yapılmıştır⁸. Rostow, "aşamalar" yaklaşımı ile kalkınma sürecine ne zaman başlamış olduklarına bakılmaksızın, bütün ülkeleri özdeş/homojen bir doğrultuda beş "aşama"ya bölmüştü. Gerschenkron, sanayileşme

sürecinin her ülkede “beş aşama”lık ritmiyle tekrarlandığı argümanını eleştirerek, Almanya ve Rusya gibi sanayileşmekte geç kalmış Avrupa ülkelerinin İngiliz Sanayi devriminden temel olarak farklılıklar gösterdiğini ve bunun da esas olarak “geç kalanların” eskileri “yakalama” çabasının yoğunluğundan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Gerschenkron’un ileri sürdüğü iktisadi kalkınma için gerekli olduğunu ileri sürdüğü kurumlar, kalkınmanın nedeninden ziyade bir sonucu olarak görülebilir (Chang, 2003:30).

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlardan biri de “**erken başlayanın dezavantajı**” veya “**geç gelenin avantajı**” diye ifade edilebilecek bir yaklaşımdır. Vintage modeli bazındaki bu hipotezlere göre, eski üretim yöntemlerini içermiş eski sermaye teçhizatı ortada olduğu sürece, yeni üretim metotlarının, yeni teknolojilerin uygulanmasını güçleştirir, hatta imkansız hale gelir. Eski makine, hiç makine (sermaye) olmamasından daha da kötüdür.

Sanayileşmeye geç başlamanın az gelişmiş ülkelerin işini kolaylaştıracağı, zira geride kazanacak bir sanayi tabanının olmadığı, bu nedenle de mevcut en yeni teknolojileri alıp taklit etmenin, bunları icat etmekten daha kolay olduğu şeklinde ifade edilebilecek “geç gelenlerin avantajı” diye de tanımlanan bu yaklaşımı Yenal şöyle özetliyor:

“Şu halde Japonya, Uzak Doğu, Güney Amerika ve Türkiye deneyimleri açıkça gösteriyor ki teknolojinin alınması, öğrenilmesi uygulanması için yüzyıllar gerektiren kültür birikimi, Nobel Ödüllü bilim adamları ya da etik temeller gerektirmiyor; toplumlar yüksek bir uygarlık aşamasına gelmeden de, ülkede ilerlemiş bir bilim tabanı olmadan da teknik ilerleme başarabiliyorlar. Daha çocukluğumuzda dudak bükülen Japon taklitçiliğinin bugünkü adı başarılı teknoloji aktarımıdır ve bu, hızlı sanayileşme için yeterli olmaktadır. Artık görülüyor ki modern sanayi teknolojisinin öğrenilmesi zor değildir. Yıllar önce Arthur Lewis’in sezdiği gibi, yeni sanayi teknolojilerini almak ve uygulamak, tarımdaki teknik ilerlemeleri uygulamaktan daha kolay ve hızlı olabiliyor. Bu deneyimler az

gelişmiş ülkelerin kendine güvenini artırmakta ve bu ülkelere yeni ufuklar açmaktadır (Yenal, 1999:43)”.

Yenal’ın Türkiye özelinde göstermek istediği “geç kalmanın avantajı” yaklaşımının bir çok noktada eleştiriye açık olduğunu düşünüyorum.

İlk olarak, bu yaklaşımın teknoloji ile ilgili kısıtlamaların daha da yaygınlaştığı, teknoloji üretiminin sıkı denetimlere tabi tutulduğu, günümüz ekonomilerinde, geçerli olma şansı giderek azalmıştır.

İktisatçılar kalkınma iktisadının geliştiği ilk yıllarda, teknolojiyi esas olarak sabit sermaye yatırımlarına içerilmiş olarak düşünmüşler, böylelikle sabit sermaye yatırımlarının artmasının teknolojik gelişmeyi sağlayacağını ileri sürmüştür. Bu tür bir yaklaşımda teknoloji sabit sermaye yatırımları ile özdeş kabul edildiğinden, başka bir ifadeyle teknoloji yatırımlardan soyutlanıp tek başına ele alınamayacağından, teknolojinin denetlenmesi ancak sabit sermaye yatırımlarından soyutlanması ile mümkün olabilmektedir. Teknoloji üzerinde, merkez sanayileşmiş ülkelerin denetimini sağlayan bu gelişme, uluslararası hukuki düzenlemelerle fikri hakları kontrol altına alma imkanı sağlamıştır. Uruguay Görüşmeleri sonucunda imzalanan Ticaretle Bağlantılı Fikri Haklar Anlaşması (TRİPS), teknoloji konusunda koruma getiren önemli bir gelişme olmuştur.

Teknolojinin “taklit” yoluyla gelişmekte olan ülkelerde de kullanımını sağlayacak bilgi birikimi ve vasıflı işgücü (ya da beşeri sermaye birikimi) günümüzde gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında daha da artmakta, böylelikle, tüm korumacı önlemlere rağmen, teknoloji edinilse de bunu “kopyalama” şansı giderek azalmaktadır⁹

Japonya’nın temel bilimsel araştırmalardan çok, sanayi geliştirme faaliyetlerine ağırlık verdiği, başkalarının icatlarını “**yeniliğe**” dönüştürdüğü, bu nedenle dünya piyasalarını ele geçirdiği genellikle kabul edilmektedir. Dolayısıyla, “azgelişmiş bir ekonomi için tasarlanacak bilim ve teknoloji politikalarının ağırlık merkezinin, sadece sanayii

geliştirme faaliyetleri olması gerektiği biçiminde çok yaygın bir görüş geliştirilmiş ve çok yerde de kabul görmüştür.

Kaldı ki sıkça tekrarlandığı üzere, Japonya örneğinden hareketle bu argüman desteklenecek olursa, Japonya'nın daha 19. Yüzyılın sonlarında, temel bilimler konusunda önemli gelişmeler sağladığı, teknolojik gelişmeyi esas önceleyen gelişmenin temel bilimlerde elde ettiği gelişmeyle yakından ilgili olduğu genellikle unutulur. Kore'de teknolojinin gelişimi ise, aşağıdaki satırlarda da ifade edildiği üzere devletin müdahaleleri ile yakından ilgili olmuştur.

Bu yaklaşım iki noktadan eleştirilebilir. Bunlardan birincisi, Japonya'nın temel bilimlere yönelik araştırmalarını ve eğitim sürecini göz önüne almamaktadır. Japonya Birinci sanayileşme döneminin (1868-1945) olgunluk aşamasında, temel araştırmalarda oldukça ileri sayılabilecek bir bilgi birikimine ve eğitim düzeyine ulaşmıştır. Japonya'nın 1950'lerde başlayan II. Sanayileşme dönemi ile birlikte 1980' yıllarda tekrar temel bilimlere yönelik önemli kaynak ayırmaya başlamıştır. Çünkü, artık, **temel bilimlere** ağırlık vermeden, sadece sonuca yönelik Ar-Ge araştırmaları ile yenilik yapmak, sanayide rekabetçi olabilme şansı azalmıştır. Eğer teknoloji aysbergin görünen boyutu ise, temel bilimlere yapılan yatırımlar/araştırmalar aysbergin görünmeyen asli unsurlarıdır. Bu bağlamda sanayi ve teknolojide başarılı olmak isteyen bir ülkenin, temel ve uygulamalı araştırma faaliyetlerini merkeze koymadan, sadece teknoloji transferine ve teknoloji geliştirmeye yönelik bir yaklaşım, Japonya'yı "kısa yoldan" yakalamak isteyen geliştirmekte olan bir ülke için, kalkınma için geçerli bir yol olmaktan çıkmıştır.

1960'lı ve 1970'li yıllarda kalkınma ve kalkınma iktisadı "altın çağı"nı yaşarken, 1970'li yılların sonunda merkez ülkelerde başlayan ve izleyen yıllarda da geliştirmekte olan ülkeleri de etkileyen kriz sonucunda "kalkınma paradigması" büyük ölçüde gündemden düşmüştür. Kriz gelişmiş merkez ülkelerde kâr oranlarında düşüşten kaynaklanırken, çevre ülkelerde genel olarak, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin krizi olarak gündeme gelmiştir. Merkez ülkelerde Fordist birikim rejimine ve Keynesyen politikalara dayalı "refah devleti" modeli artık sistemin kârlılığını tehdit eden bir faktör olarak belirmiştir

Merkez ülkelerin 1945'den sonra yaşadığı bu uzun dalga (Kondratief dalga), 1970'li yılların sonunda sistemik bir krizle sonuçlanmış, krizi aşmak için “yeniden yapılanma” politikaları uygulamaya konmuştur.

Yeniden yapılanma politikaları ile birlikte Keynesyen politikalar sistemin dışına itilmiş, Neo-klasik iktisat politikaları yeni dönemin temel iktisat paradigması olmuştur. Yeniden yapılanma; kamu harcamalarının kısılması, özelleştirme, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi bir dizi aracı kapsamıştır. Ancak, merkez ülkelerin içine girdiği krizi aşmada en temel politika, özellikle bilgi teknolojilerinin önelediği, finansal Küreselleşme sürecinde gözlenen gelişme olmuştur. Gelişmiş ülkeler finansal sermayenin akışkanlığının daha hızlandığı 1980'li yıllarda, krizi aşmak için finansal küreselleşme politikalarını uygulamaya koymuştur.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise henüz yarı-sanayileşmiş bir ekonomik yapıda, (mali sermayenin giderek hızlandığı bir konjonktürde) bu yeni sürecin olumsuz baskısı altında, büyük ölçüde kalkınma paradigmasından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bu olumsuz öğeleri aşağıdaki satırlarda daha detaylı olarak değineceğim.

1980'li yıllarda Türkiye gibi bir çok gelişmekte olan ülke, ekonomik istikrarsızlık sorununu çözmek amacıyla, kısa vadeli istikrar programlarını uygulamaya koymuştur. Kısa dönemli istikrar programları Ortodoks ve Heteredoks unsurları birlikte içermiştir. Ortodoks istikrar programları geleneksel sıkı para ve maliye politikalarına dayanan Monetarist istikrar önlemlerinden oluşurken, Heteredoks istikrar programları ise Ortodoks istikrar programlarının sadece parasal araçları öne çıkardığı ve reel araçları önemsizleştirdiğini bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde daha fazla istikrarsızlığa neden olduğunu savunarak, ücret-maaş, fiyat ve döviz kurunun dondurulmasını savunmuştur. Ortodoks araçlar, talebin kısılması için nominal para arzının kontrolünü ve kamu harcamalarının kısılmasını hedefleyen para ve döviz kuru politikalarını kapsarken, Heteredoks araçlar, büyümeyi sınırlandırma ve toplumsal uzlaşma temelinde ücret, kâr ve faiz gibi nominal gelirlerin görece paylarını etkileyecek enflasyonu düşürmeyi hedefleyen gelir politikalarından oluşmaktadır.

Kalkınma sonrası (post-development) çağ, daha güncel bir terimle “istikrar” çağı, 1970’li yılların sonunda yaşanan kriz sonucu başlamıştır. Esasında kalkınma, ortodoks iktisadın özünde olmayan bu yabancı kavram, yeniden canlanan liberal rüzgârlar (ve gücü azalan Keynescilik ile birlikte) sadece az gelişmiş (least Developed Countries) ülkelere uygulanan bir “ilaç” haline gelmiştir. Türkiye gibi aradaki ülkeler ise borç almak, borç ödemek, bunun içinde sürekli dış ticaret hadlerini düşürmekten, kalkınma amacını artık ön plana getiremez olmuştur.

Kalkınma Çağı 1970’li yılların sonunda artık sona erince, kalkınma politikalarının yerini, istikrar arayan kısa dönemli, makro iktisat yönetim politikaları güncelleştirilerek yeni dönemin cari teorileri olmaya başlamıştır. Bu bağlamda çeşitli konjonktür kuramlarının yeniden ortaya çıkışı, “rasyonel beklentiler”, makro ekonominin, 1970’lerdeki gibi, yeniden mikro temellerinin araştırılması bu yeni dönemin genel özelliği olmuştur.

Kalkınma döneminde, Harrod-Domargil yatırım modelleriyle belli bir büyüme ve sanayileşme sağlanmış, hatta bazı ülkeler; Asya ve G. Amerika’da “yeni sanayileşen” ülkeler kategorisine ulaşmıştır. Genel olarak dünya ekonomisinde, 40 yıl içerisinde kişi başına gelir artışı, ödünç teknolojilerle bir sanayileşme meydana gelmiştir.

Batılı araştırmacılar büyümenin kaynaklarını keşfetmek için 1950’lerden itibaren, teknik ilerlemenin gelişme sürecindeki payını araştırmaya başlamıştır. Neo-klasik üretim fonksiyonu kullanarak (neo-klasik iktisadın üretim ve bölüşüm varsayımları altında) yapılan ekonometrik analizler, teknik ilerleme başlığı altında toplanan bir çok unsurun, emek ve sermayedeki fiziki artıştan daha fazla bir gelir artışına neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu teknik ilerleme ya da verimliliği artıran faktörler içinde, **icat** ve **yeniliklerin**; yani yeni ürün ve üretim teknolojilerinin stratejik bir rol oynadığı ortaya koymuştur.

Bu gelişmeler, bilim ve teknolojiden kalkınma amacıyla yararlanmayı öngören bilim ve teknoloji politikalarının doğuşunu büyük ölçüde hızlandırmıştır. Bilim ve teknolojiden

sistemik biçimde kalkınma amacıyla yararlanma fikrinin ilk kez, 1960'ların başında hayata geçirilmesi, bir yeniliktir. Bu imkanı, teknik ilerlemenin vardığı ileri aşama sağlamıştır. Yoğun bir teknik ilerleme süreci, "üretmek için gerekli iş bilgisi" anlamına gelen teknolojinin kendisini, örgütlü ve planlı biçimde üretilebilir bir meta haline getirmiştir.

Kalkınmada teknolojinin önemine ilişkin bu özet açıklamadan sonra kalkınmanın finansmanına ilişkin genel bazı noktalara değinebiliriz. Kalkınmaya yönelik finans politikaları genel olarak şu öğeleri kapsamaktadır: a) Devletin öngördüğü ekonomik yapıyı gerçekleştirmek için yatırımların yönlendirilmesi olanağı vermektedir. b) Finansal kaynakların maliyetini ve kaynak arzının ve maliyetinin istikrarını sağlayacak, yatırımcılara uzun vadeli planlama imkanı sağlamaktadır. c) Uluslararası piyasalarda yerli firmaların rekabet etmeleri için finansman maliyeti avantajı yaratmaktadır.

Ekonomik kalkınma sürecinde bir çok makro-ekonomik parametre yanında istikrarlı bir ortam da "olmazsa olmaz" lar arasında yer alır. Bu bağlamda "finansal baskı kuramı" gelişmekte olan ülkelerde finans politikalarının mali politikalarla yakın bağlantısını hesaba katmamış, finans politikalarının analizini kamunun mali dengesinin analizi ile bütünleştirmemiştir. Finansal serbestleşme ile birlikte bir çok gelişmekte olan ülkede önemli miktarlara varan kısa vadeli sermaye girişleri ekonomide bir çok reel ve mali parametreyi olumsuz etkileyerek krizlere neden olmuştur. Kısa vadeli sermaye girişlerinin kalkınma üzerindeki ilk olumsuz etkisi yoğun sermaye girişlerine bağlı olarak yerli paranın değerlenmesi sonucunda ihracatın düşmesi, ithalatın patlaması ve cari işlemler dengesindeki bozulmadır.

Ülkelerin içerisinde buldukları ekonomik şartlar genel geçer bir finansal politikanın uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye gibi kalkınmakta olan bir ülkede henüz mevcut olmayan üretim alanlarında, kalkınma için gerekli yatırımların yapılması gerekmektedir. Günümüz dünyasında kalkınma olgusu giderek teknoloji ile özdeş konuma gelmiştir. Bunun için başlangıçta firmaların teknoloji öğrenme-özümleme ve geliştirme faaliyetlerine girmeleri gerekmektedir. Bu faaliyetleri devletin, uygun finansman araçları

ile desteklemesi gerekmektedir. Devletin finans politikalarının yetersiz ve/veya olmadığı şartlarda, henüz teknoloji üretme aşamasında bulunmayan ülkeler ve mikro düzeyde firmaların sadece piyasa kaynak tahsis sürecine göre teknolojide atılım yapmaları ve aynı anlama gelmek üzere kalkınmaları önünde bir dizi olumsuz faktörle mücadele etmeleri gerekecek, belki de bu çabalar sonuçsuz kalacaktır. Bu bağlamda, devlet, yeni teknolojilere yatırım yapacak olan girişimciler başta olmak üzere, Ar-Ge yatırımlarında farklı bir finansal model uygulamak zorundadır. Riski yüksek getirisi uzun vadede realize olabilecek Ar-Ge yatırımlarının ancak ekonomiye önemli düzeyde dışsal etkiler yaratacak olan projelerde olası riskleri toplumsallaştıracak bir finans sistemini oluşturup hayata geçirmek zorunludur.

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki kalkınma farklılıklarının daha da açıldığı, teknoloji ve yenilik sisteminin giderek ekonomilerin merkezinde yer aldığı içinde yaşadığımız şu “yeni ekonomi” koşullarında, Türkiye gibi henüz kendi teknolojisini üretemeyen bir ekonomide, teknoloji üretimi başta olmak üzere, bir bütün olarak, kalkınma sürecinde kaynak tahsislerini sadece piyasa sinyallerine bırakma lüksüne sahip değildir. Türkiye'nin gelecekteki dünya ekonomisi içerisindeki yerini belirleyecek olan en temel parametre; sabit sermaye yatırımları ve üretken sektörlerle yapılacak yatırımlardır. Günümüz moda iktisat teorilerinde bu olgu ne kadar göz ardı edilirse edilsin, eğer kalkınma için bir “sihirli değnek” aranıyorsa, bu yüksek sabit sermaye yatırımlarına dayalı birikim oranlarından ve ulusal yenilik sisteminin geliştirilmesinden geçmektedir.

Türkiye gibi henüz “yatırım” ve “teknoloji açığı” bulunan bir ekonomide piyasa sinyallerine dayalı bir kaynak tahsis süreci tek başına teknolojik gelişmeyi sağlayamaz. Çünkü kalkınma ve teknoloji, gelişmekte olan bir ekonomide, üreticilerin bir teknoloji öğrenme, özümseme ve teknoloji geliştirme aşamasına geçmesine bağlıdır. Bu öğrenme, özümseme ve yenilik sürecinde devletin teşvik, yatırım, hedef koyma ve koruma gibi bir dizi aracı kullanması gerekecektir.

20. Yüzyılda sanayileşerek gelişmiş ülkeler kervanına katılan Japonya ve II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşerek gelişmekte olan ülkeler katılan G. Kore'nin kalkınma serüveni incelendiğinde, devletin uzun vadeli sanayileşme perspektifine göre yatırımları yönlendirdiği bilinmektedir. Japonya 1970'lerde dışa açılmasını sağlayan sanayini kurduğu dönemde (1950-73), yatırımların yönlendirilmesinde finans sistemini ve dış ticaret rejimi araçlarını etkin olarak kullanmıştır. Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (M.I.T.I) kendi fonlarından yeni teknoloji geliştiren sanayilere kredi verirken, mevduat ve tahvil faiz oranlarını yetkili makamlar belirlemiştir.

G. Kore'de Maliye Bakanlığı eliyle finans sistemi kalkınma amacına tabi kılınmıştır. Bu ülkede kalkınma hamlesinin başladığı 1961 yılında bütün bankalar millileştirilmiş ve 1981 yılına kadar kamu mülkiyetinde kalmıştır. Hisse senetleri piyasasının gelişmesini, gelir vergisi politikalarıyla ve fiyatlama ile ilişkin kurullarla kontrol altında tutmuştur. Kore'nin sanayileşmesinde "teknoloji politikası" son derece stratejik öneme sahip olmuştur. Kore'nin teknoloji geliştirme süreci temel olarak iki aşamada uygulanmıştır. Birinci aşama 1960-80 dönemini kapsamaktadır. Bu aşamada Kore, yabancı teknolojiyi elde etmekte ve onu kullanmakta uzmanlaşmaktadır. İthal edilen ürünlerin taklit yoluyla üretimi gerçekleşmektedir. Bunu Kore'nin Ar-Ge harcamalarını artırması izlemiştir.

Kore'nin sanayileşmesinde hükümet politikaları son derece etkili olmuştur. Teknoloji transferinde "lisans anlaşmaları" oldukça etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Hükümet alınan lisansları korumuş, ayrıca, sanayi, üniversite ve kamu kuruluşlarından sorumlu kişilerden oluşan bir müşavirlik komitesi kurarak, tek tek firmalar yerine onların adına teknoloji satıcıları ile müzakerelerde bu komiteyi görevlendirmiştir. Hiç kuşkusuz Kore'nin kalkınmasında dış ticaretin ve ihracatın performansında izlenen müdahaleci politikaların önemli etkisi olmuştur. İhracat teşvik politikası, (Türkiye'de 1980'li yıllardaki ihracat teşvik politikalarının aksine), Kore'de firmaları teknoloji edinmeye ve rekabet gücüne yönlendirmek şeklinde gerçekleşmiştir.

G. Kore'de teknolojik kapasitenin geliştirilmesinde "Chaebol" denilen büyük firmaların önemli etkisi olmuştur. Hükümetler Kore'de sübvansiyonları, "karşılık ilkesi"

doğrultusunda her büyük firmanın (Chaebol'un) göstermiş olduğu performansa göre dağıtım ilkesini benimsemiştir. Kore'de verilen teşvikler "spekülasyon" amaçlı değil, üretimde kullanma zorunluluğu ilkesi getirilmiştir.

Kore'nin teknoloji politikasının ikinci aşaması 1980 yılında başlamıştır. Hükümet, "Ulusal Yenilik Sistemi"ni oluşturmak için çabalarını yoğunlaştırmıştır. 1980 yılından itibaren Ar-Ge'nin büyük bölümü özel sektör firmaları veya kamu-özel ortaklıkları yoluyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1980 ile birlikte özel sektör firmaları kendi Ar-Ge laboratuvarlarını kurmaya başlamıştır. Kore'de 1980 ile birlikte "Milli Teknoloji Teşvik Toplantıları" yapmaya başlamıştır.

Kore 1981 yılında vergi reformundan sonra, Ar-Ge'ye ilişkin önemli düzenlemelere gitmiştir. Bunlar kısaca; 1) Teknoloji ve insan gücü geliştirilmesi için yapılacak yatırımlarda gelir vergisi muafiyetinin %10'nu düşülmektedir. 2) Ar-Ge için fon ayrımı yapılmıştır. Bu miktar vergiye tabi gelirden düşülmektedir. Yüksek teknolojilerde gelirin %30'na kadar müsaade edilmektedir. 3) Yatırımlarda hızlandırılmış ve amortisman uygulamasına gidilmiştir. Bu tedbirlerden sonra Ar-Ge harcamaları hızla yükselmeye başlamıştır.

Günümüzde ekonomik büyümenin temel kaynağı giderek teknolojik yenilikler olmaya başlamıştır. Ekonomide A. Smith "işbölümü", D.Ricardo'nun "makine" ve J. Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" kavramları ile teknolojinin önemi vurgulanmış idi. Günümüzde ekonomik kalkınmanın merkezine konan kavram ise "ulusal yenilik sistemi" kavramıdır. Günümüzde kalkınmış ülkelerin seviyesini yakalamak isteyen gelişmekte olan bir ülke için kalkınmanın, gelişmiş ülkeleri yakalamanın "olmazsa olmaz" yolu ekonomik gelişmenin merkezine teknolojik yeniliklere dayalı bir ekonomik gelişme stratejisi izlemesi halinde mümkün olacaktır.

Ulusal yenilik sistemi kavramı "evrimci iktisat" yaklaşımının önde gelen araştırmacılarından Freeman (1987) ve Lundvall (1992)'in öncü çalışmaları ile başlatılmıştır. Freeman (1987), ulusal yenilik sistemini "etkinlikleri ve etkileşimleri ile

yeni teknolojileri oluşturan, ithal eden, değiştiren ve yayan kamu ve özel kesim kuruluşlarının ağı” olarak tanımlamaktadır.

OECD kaynaklarında ise yenilik (inovasyon) “bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat ya da dağıtım yöntemine, ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürme” olarak tanımlamaktadır (OECD, 1995). OECD (1996) bir başka raporunda ulusal yenilik sistemine ilişkin şunları ileri sürmüştür: “Günümüzde tüm yönleriyle bilgi, ekonomik süreçlerde hayati bir rol üstlenmiştir. Bilgi kaynaklarını geliştiren ve etkin yöneten ülkelerin daha başarılı oldukları görülmektedir. Daha fazla bilgi sahibi olan firmalar, daha az bilgili olan firmaları geçmektedir. Daha bilgili bireyler daha yüksek getiri elde etmektedir. Bilginin bu stratejik rolü, Ar-Ge, eğitim ve öğretim ve diğer görünmez yatırımların, bir çok ülkede fiziksel yatırımlardan daha hızlı artırılmasına neden oluyor. Bu nedenle OECD ülkelerinin politika çerçevesi, yenilik ve bilgi üretimi ve kullanımı kapasitesinin artırılmasına önem vermelidir...”

Türkiye’de TUBİTAK Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları BTP 97/04 Raporunda (son derece yetkin bir rapor olduğunu belirtelim) “yenilik” (Inovasyon) sistemi, genel olarak;

- Ürün ya da üretim yöntemlerine ilişkin yeni teknolojileri edinebilme; özümseyip kullanabilme;
- Ürün geliştirme, yeni ürün tasarımı yapabilme;
- Yeni ürün tasarımıyla birlikte üretim yöntemini de geliştirme, yeni yöntem tasarlayabilme;
- Geliştirilen ya da yeni bulunan üretim yönteminin gerektirdiği üretim (proses) makinalarını tasarımı yapabilme ve üretebilme;
- Sayılan tasarım ve üretim süreçlerini besleyen teknolojik araştırma-geliştirme faaliyetini sürdürebilme; gereksinim duyulan teknolojileri bilimsel bulgulardan kalkarak üretebilme; ve o teknolojilerin kaynağını oluşturan bilimi üretebilme;
- Araştırma, geliştirme, tasarım, üretim, pazarlama süreçlerinin hem kendi içlerindeki hem de aralarındaki ilişkileri düzenleyen ve daha ileri düzeylerde yeniden üreten

organizasyon yöntemlerini geliştirebilme yeteneklerine sahip ulusal kuruluşların oluşturduğu bir sistem olarak tanımlanmaktadır.

Raporda yenilik sisteminin yapı taşları olarak şunlar sıralanmıştır:

- Ar-Ge Kuruluşları;
- eğitim-öğretim kurumları;
- öğretim ve araştırma kalitesini değerlendiren kurumlar;
- teknoloji destek birimleri ve teknolojik kolaylıklar;
- mühendislik, danışmanlık, tasarım ve kontrollük hizmetleri veren kuruluşlar;
- teknoloji transferine ilişkin mekanizmalar;
- enformasyon hizmeti veren kurumlar ve enformasyon ağları;
- standart ve kalite konularıyla ilgili kurumlar, ulusal metroloji sistemi, ulusal “notifikasyon”, “akreditasyon” ve “sertifikasyon (belgelendirme)” sistemi;
- Ar-Ge’yi ve inovasyon faaliyetini değerlendiren ve destekleyen finansman kurumları (risk sermayesi yatırım ortaklıkları vb), fon yönetimi ile ilgili kurumlar ve teşvik mekanizmaları;
- yaratıcı girişimciliği özendiren ve destekleyen mekanizmalar (kuluçkacılıklar), yaratıcılığında başka sermayesi olmayan kişileri destekleyen finansman mekanizmaları ;
- üniversite ve araştırma kurumlarının araştırma potansiyeli ile sanayi kuruluşlarının ileri teknolojiler temelindeki yaratıcı girişimciliğini buluşturan teknoparklar, teknokentler;
- patent ofisleri, fikri hakları koruyan yasal düzenleme ve kurumlar;
- uluslararası arenada, teknoloji alanında iş görmede yetkinleşmiş kuruluşlar ve teknoloji ataşelikleri.

TÜBİTAK raporunda ulusal yenilik sisteminin kurulmasında devlete düşen görevleri de belirtmekte, devletin temel görevi şöyle tanımlanmaktadır:

“Oluşturulan politikaların hayata geçirilmesi sürecinde ise, kamunun ve özel sektörün Ar-Ge birimlerinden üniversitelere, finansman kurumlarından Ar-Ge sonuçlarını değerlendiren kurumlara, teknik ve teknolojik altyapı hizmetleri sunan sektörlerden bütün üretici sektörler, kamu yöneticilerinden yerel yöneticilere kadar uzanan, bir birinden çok farklı ve çok sayıda kurum, kişi ve sektör yer alır. Bu çok aktörlü oyunda başarı, anılan kurum, kişi ve sektörler arasında orkestrasyonun sağlanabilmesine bağlıdır. Orkestrasyonu sağlamada temel görev devletindir”.

Türkiye’de 1993 sonrasında Bilim ve Teknoloji Politikası’nın temel çıkış noktası olan ulusal inovasyon sisteminin kurulmasında yeterince başarılı olamamış, yukarıda gayet özet olarak verdiğimiz ve son derece iyi hazırlanmış raporun hedefleri konusunda da somut adımlar atılamamıştır. Türkiye’nin ulusal inovasyon sisteminin kurulmasına yönelik önemli belgelere sahip olmasına karşın hâlâ önemli gelişmelerin sağlanamamasının temel olarak şu faktörlerden kaynaklandığını düşünüyoruz: Ekonomide genel olarak yatırım iklimi yaratılamamıştır. Makro-ekonomik istikrarın olmadığı bir konjonktürde genel olarak sabit sermaye yatırımları olumsuz etkilenirken, özel olarak da firmalar tevsî ve modernizasyon yatırımlarını ertelemektedir. Bu durum yenilik sisteminin gelişmesi önünde bir engel oluşturmaktadır. Türkiye’de son yıllarda eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik bazı adımlar atılsa da, eğitim sistemimiz yaratıcılıktan uzak ve ezbere dayanmaktadır. Bu tablo anlama, araştırma, sorgulama gibi niteliklerden uzak bir kuşağın doğmasına neden olmuştur. Türkiye’de işgücünün niteliği ortalama olarak düşüktür. Bu durum, yenilik sisteminin temel unsurlarından biri olan yetişmiş, bilgili, araştırmacı kadroların önemine işaret etmektedir.

Türkiye kalkınma sürecinde 1930’lu yıllarda devlet öncülüğünde ve 1950’li-60’lı yıllarda ise özel sektör kanalıyla sanayileşmede önemli mesafeler kaydetmiş olmasına karşın ulaştığı kalkınma düzeyi ve sanayiinin profili açısından henüz kalkınmış/gelişmiş ülkeler kategorisine ulaşamamıştır:Türkiye sanayi, temelleri 70 yıl önce atılan, çevresinde yer alan bir çok ülkeye göre daha gelişmiş bir sanayi alt-yapısına sahip, ancak gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında teknolojik olarak henüz sıçrama gerçekleştirememiş, büyük

ölçüde dışa bağımlı, ancak bazı alt sektörlerde dünyadaki gelişmeleri yakından izleyen ve uygulayan bir görünüm sergilemektedir. Türkiye sanayi özellikle 1960'lı yıllardan günümüze kadar olan zaman diliminde, gerek nitelik ve gerekse de nicelik yönünden azımsanmayacak gelişmeler kaydetmiştir. Ancak bu gelişmeye karşın Türkiye sanayi hâlâ uluslararası rekabet gücü elde edebilecek “teknolojik yenilik” ve teknoloji üretme kapasitesinden yoksun bulunmaktadır. 1960'lı yıllarda teknolojik düzey ve verimlilik açısından Türkiye ile benzer özelliklere sahip hatta Türkiye'nin gerisinde bulunan bir çok Uzak Doğu Asya ülkesi teknoloji ve rekabet gücü açısından “sıçrama” gerçekleştirirken, Türkiye bu sürecin dışında kalmış, 1970'li ve 1980'li yıllarda bu ülkelerle Türkiye arasındaki teknoloji ve verimlilik farkları Türkiye'nin aleyhine açılmıştır.

Gelişmiş ekonomilerin bugün ulaştığı kalkınma düzeyleri, sektörel yapıları göz önüne alındığında, klasik/geleneksel imalat sektörlerine dayalı bir üretim yapısının da günümüz dünyasında kalkınma için yeterli bir gösterge olarak görülemeyeceğini özellikle belirtmek gerekir. Başka bir ifadeyle, günümüz dünyasında, “sanayileşme” tek hedef olarak belirlendiğinde, gelişmenin/kalkınmanın ufku 20. yüzyıl ile sınırlandırılmış olacaktır. Bilgiye-dayalı, teknolojik gelişmelerin, yeniliklerin ekonomiye içselleştirildiği, bilgi teknolojilerinin giderek yön verdiği günümüz ekonomilerinde, bu yeni dönüşümün gereklerinin gerçekleştirilememesi durumunda, birinci sanayi devriminin yarattığı kırılmaya benzer bir kırılma, bu kez daha şiddetli ve yoğun olarak, Türkiye gibi henüz yarı-sanayileşmiş ekonomileri oldukça olumsuz etkileyecektir.

V.1.Kalkınma Sürecinde TKB

Türkiye'nin kalkınma sürecinde kalkınmanın kurumsal düzeyde en temel aktörü olarak Türkiye Kalkınma Bankası'nın mevcut yapısı göz önüne alındığında bankaya içsel ve dışsal bir çok faktörün etkisini belirtmek gerekir.

Ekonominin içine girdiği krizler ve bunun sonucunda uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum politikaları sonucunda, ekonominin birikim ve üretim kapasitesi gerilemiştir. Türkiye gibi sektörel ve bölgesel düzeyde önemli yatırım ve teknoloji açığı bulunan bir

ekonomide, kalkınma sürecini yönlendirecek kurumlar olmadan, kalkınmanın kendiliğinden gerçekleşeceğini beklemek, 19.yüzyıla göre 21.yüzyılda gerçekleşmesi daha zor bir hedef olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle kalkınma sürecini sektörel ve bölgesel düzeyde yönlendirecek, kalkınma sürecinin finansmanı üstlenecek kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, kalkınma süreci, tarihsel olarak hiçbir ülkede, önceden belirlenmiş politikalar/stratejiler olmadan, sadece piyasa dinamiklerine dayalı bir gelişme süreci izlememiş, gerek kurumsal düzeyde ve gerekse de devletin uyguladığı/yönlendirdiği kalkınma stratejileri ile kalkınma dinamikleri etkilenmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisi gelinen bu noktada, (eğer kalkınma ve sanayileşme hâlâ tüm toplumsal kesimlerin uzlaştığı bir amaç olarak ortada duruyorsa), kalkınma dinamiklerini harekete geçirecek kurumsal yapılara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, Türkiye’de kalkınma sürecini etkilemeye çalışan kurumların başında Türkiye Kalkınma Bankası (TKB) gelmektedir. Ancak TKB’nin kalkınma sürecini yönlendirmede, dışsal unsurlar olarak, önemli açmazlar bulunmaktadır. Kuşkusuz bunların başında daha önce gayet özet olarak ifade edildiği üzere, son yıllarda ekonomide uygulanan istikrar ve yapısal uyum programlarının ekonominin birikim düzeyi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler gelmektedir. Diğer olumsuz bir gelişme ise, Türkiye ekonomisinde, kaynakların giderek spekülâtif alanlara kayması ve bunun sonucunda reel birikimin olumsuz etkilenmesidir. Düşen sermaye birikimi ile talep genişlemesinin çakıştığı dönemlerde üst üste %5-6’lık büyüme temposu, 2-3 yıl içinde üretim kapasitesinin sınırlarına dayanarak krizle sonuçlanmaktadır. Türkiye ekonomisinde büyümenin (dolayısıyla kalkınmanın) istikrarsız ve ortalama olarak düşük kalmasının en temel nedenlerinin başında düşük tasarruf düzeyi ve özellikle üretken sektörlerdeki sabit sermaye yatırımları ile desteklenmeyen birikim düzeyindeki yetersizlikler gelmektedir. İstikrarlı ve tempolu bir büyüme için gerekli koşul; ekonomide büyüme hızının, sermaye stokunun ve tasarrufların gelişme hızına eşit olması halinde olanaklı olacağını belirtmek gerekir. Eğer kalkınma olgusu geniş anlamda büyüme süreci ile ilişkilendirilecek olunursa, büyüme sürecinde gözlenen istikrâsızlıklar ve büyümenin kaynaklarının giderek reel yatırımlardan uzaklaşması sonucunda, kaynaklar ekonominin üretim kapasitesini genişletecek yatırımlara (kalkınmaya) gitmemekte, spekülâtif birikimi desteklemektedir. Kalkınma Bankası’nın temel gayesinin üretken yatırımlara yönelik finansman olduğu

düşünülürse, ekonomide üretken sektörlerde yaşanan olumsuz gelişmelerden TKB'nin etkilenmesi kaçınılmazdır. Diğer yandan TKB, kalkınma sürecini Ar-Ge, proje değerlendirme, projelerin kredilendirilmesi gibi araçlarla desteklerken, gerek teşvik mekanizmasının oluşma sürecinde ve gerekse de kalkınmaya ilişkin makro-ekonomik karar süreçlerinin dışında kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, kalkınma gibi bir çok süreçle (yatırımlar, yatırımların profili, teknoloji, teknoloji seçimi, sektörel politikalar, sanayileşme, rekabet gücü, dış ticaret vb) etkileşim içerisinde bulunan bir çok kararda, T. Kalkınma Bankası'nın anılan araçlar dışında etkileme gücü bulunmamaktadır. Bunun sonucunda kalkınma süreci; savruk, eşgüdümsüz ve amaçsız günü birlik bir uğraşa dönüşmekte, etkinlikten uzaklaşmaktadır. Burada özet olarak sıraladığımız nedenler göz önüne alındığında; Kalkınma sürecine ilişkin kararlarda, TKB sadece "kalkınmanın finansman ayağı" olarak değil, bununla birlikte, makro-ekonomik karar süreçlerinde ve kararların yönlendirilmesinde etkin/politika üreten, yönlendiren bir konuma getirilmesini öneriyoruz. Başka bir ifadeyle, kalkınma sürecine ilişkin politika oluşturma sürecinde DPT ve Hazine yanında, TKB'nin de üçüncü bir sac ayağı olarak, makro-ekonomik karar süreçlerinde ve uygulamada (Türkiye ölçeğinde kalkınmanın kurumsal yeniden yapılanmasında) temel misyona sahip kurum olarak yeniden yapılanmasını öneriyoruz. Böylelikle, kalkınmanın finansman ayağı kalkınmanın makro perspektifine içirilerek, kalkınma süreci denetlenebilir, öngörülebilir, gerçekleştirmelerin izlenebileceği bir rotaya girebilecektir.

- Kalkınma Bankası, kalkınma sürecini, Ar-Ge, proje değerlendirme, projelerin kredilendirilmesi gibi araçlarla desteklemekte, mevcut finansman olanakları çerçevesinde sektörel ve bölgesel kalkınma süreçlerini etkilemeye çalışmaktadır. Kalkınma Bankası yatırım projeleri ve Ar-Ge çalışmaları ile ekonomide önemli bir işlevi yerine getirirken, kalkınma süreci ile yakından ilgili bulunan gerek teşvik mekanizmasının oluşma sürecinde ve gerekse de kalkınmaya ilişkin makro-ekonomik karar alma mekanizmasının dışında kalmaktadır. Başka bir deyişle, kalkınma gibi son derece sofistike, bir çok süreçle (yatırımlar, yatırımların dağılımı, teknoloji, teknoloji

seçimi, sektörel politikalar, sanayileşme politikaları, rekabet gücü, dış ticaret vb) etkileşim içerisinde bulunan bir çok karar sürecinin dışında kalmaktadır.

VI. TÜRKİYE'NİN KALKINMASINA YÖNELİK TESPİTLER VE KALKINMANIN HIZLANDIRILMASI İÇİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹⁰

- Türkiye ekonomisinde dışa açılma ile birlikte yatırım profilinin değiştiği ve birikim oranlarının gerilediği anlaşılmaktadır: Dışa açılma ile birlikte sektörel yatırımlar giderek ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşırken, 1989 yılından itibaren gündeme gelen 32 Sayılı Karardan sonra ise bu olgu daha da şiddetlenmiştir. Ticarete konu olan sektörler içerisinde en temel sektör konumunda bulunan imalat sanayi birikim oranlarında gözlenen düşüş ekonominin uzun dönemde rekabet gücünü olumsuz etkileyecek faktörlerin başında gelmektedir.
- Türkiye'de tasarruf ve birikim oranlarının %20 eşiğini aşamamış olması ekonominin uzun dönemde kalkınma dinamiklerini olumsuz etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Son yıllarda mali yapılarında gözlenen olumsuz gelişmelere karşın az gelişmişlik kısır döngüsünü aşma yolunda önemli bir gelişme kaydetmiş bulunan Doğu Asya ülkelerinde birikim ve tasarruf oranları %30'ların üzerinde bulunmaktadır. Bu ülkelerin geçmiş yıllarda yüksek büyüme hızlarının arkasındaki en temel dinamik; yüksek tasarruf ve yüksek birikim oranları olmuştur.
- Türkiye ekonomisinde 1930-1939 dönemi ilk ve en temel sanayileşme hareketi olmuş, ancak sanayide sağlanan yüksek büyüme hızı Cumhuriyet dönemi ortalaması standart sapma değerine yakın bir değerde gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, dünya buhranının olumsuz etkilerine rağmen sanayi sektörünün büyüme hızı görece olarak daha istikrarlıdır. Oysa 1980-2004 döneminde hem sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı düşmekte, hem de Türkiye sanayiinin ikinci en parlak dönemi olan 1962-1976 dönemine göre daha istikrarsız bir yapı sergilemektedir.

- İktisadi dönemler itibariyle büyüme performansı incelendiğinde, en tempolu büyümenin Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştiği, ekonomi dışı açıldıkça hem ortalama büyüme hızının düştüğü hem de daha da istikrarsızlaştığı anlaşılmaktadır. Dönemler itibariyle sektörel büyüme hızları incelendiğinde; Türkiye’de sanayileşme hızının en parlak olduğu ikinci ana dönem 1962-1976 dönemidir. Bu dönemde yıllık ortalama %9,3’e ulaşan sanayi sektörü büyüme hızı aynı zamanda tüm ana ve alt dönemler içerisinde en düşük standart sapma değeri (3,8) ile gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle, ithal ikameci sanayileşme yıllarında yüksek sanayileşme ivmesi istikrarlı bir iktisadi yapıda sağlanmıştır. İthal ikameci birikim modelinin krize girdiği 1977-1979 döneminde ise hem ortalama büyüme hızı düşmüş, hem de bu düşük büyüme görece yüksek standart sapma değeri ile elde edilmiştir.
- Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda önünde duran en temel hedeflerinden biri, sektörel düzeyde teknoloji düzeyini yükseltmek olmalıdır. Düşük verimliliğe/düşük teknolojiye dayalı bir ekonomiden yüksek verimliliğe dayalı bir ekonomiye geçmenin temel yolu makro ortam yanında firmaların istekleri/motivasyonları ile yakından ilgilidir. Gelişmiş ülkelerin deneyimleri göz önüne alındığında makro ortam ile mikro tercihlerin örtüşmesi durumunda verimliliğin arttığı, kalkınmanın gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye imalat sanayi ağırlıklı olarak geleneksel sanayilere dayansa da, geçmiş yıllarda elde edilen azımsanmayacak bir bilgi birikimi vardır. Bu bilgi birikimi iyi tanımlanmış bir sektörel gelişme paradigmasının en temel bileşeni, avantajını oluşturacaktır.
- Gelişmiş ülkeler bir yandan ileri teknoloji sayesinde rekabet gücü kazanırken, düşük maliyetli ve uzun vadeli kredilerle de ihracatlarını desteklemektedirler. Türkiye’de ihracata yönelik finansman olanakları olmakla birlikte, etkin olmaktan uzak görülmektedir. Yüksek maliyetli ve kısa vadeli kredilere dayalı finansman yapısı, ihracatı desteklemede yetersiz kalmaktadır. Ekonomideki düşük verimlilik ve finansman handikapları birlikte değerlendirildiğinde, ihracata yönelik sektörlerle

yönelik daha etkin bir teknoloji ve kredi politikasının zaman geçirilmeden hayata geçirilmesi gerektiği açıktır.

- 1960'larda ve 1970'lerden G.Kore ve diğer kalkınmacı D. Asya ülkeleri, sanayileşme ve/vaya yeniden sanayileşme tarihinde çok önemli sayılabilecek stratejik teknoloji plan ve programlarını hazırlayıp uygulamaya koymuşlardır. Japonya ise 1950'den itibaren özellikle 1960'lar ve 1970'lerde, yeniden sanayileşmeye başlamış, Almanya gibi yıkılmış sanayiini en modern teknolojileri transfer edip geliştirerek yeniden kurmuştur. Japonya Meiji restrasyonunda (1868) sonraki başarılı sanayileşme sürecinin alt yapısına dayanarak XX.Yüzyıl sanayileşme atılımını gerçekleştirebilmiştir. Japonya'nın hem 19. hem de 20. yüzyıl sanayileşmesi, kitlesel, hedefleri olan, kontrollü teknoloji transferinin en temel örneklerinden biri olmuştur.
- Toplumsal ve iktisadi yapıda buhar teknolojisinin yarattığı köklü değişikliklere eşdeğer bir değişim ise günümüzün mikro-elektronik bazlı enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerinin yarattığına tanık olmaktayız. Bu yeni "jenerik" karakterdeki teknolojileri geliştirip ekonomik hayata içselleştiren ülkeler dünya pazarlarında rekabet gücü elde ederek dünya ticareti içerisindeki pazar paylarını artırmaktadır.
- İmalat sanayi üretimi içerisinde yüksek teknoloji üretiminin toplam imalat sanayi içindeki payı 1990 yılında %6,7 iken, zaman içinde artarak 2000 yılında %10,1'e yükselmiştir. Ele alınan dönem içinde orta teknolojilerin üretim içindeki payı %24,8'den %27'e yükselirken, düşük teknoloji üretimin payı %68,5'den %62,8'e gerilemiştir. Bu sonuçlara göre Türkiye imalat sanayi üretimi ağırlıklı olarak düşük teknolojili sanayilere dayanmaktadır. Bu yapı zaman içinde önemli değişikliğe uğramamıştır.
- İhracata dayalı büyüme modeli altında sermaye birikiminin en temel kaynaklarından biri ihracattır. Türkiye 1980'li yıllardan günümüze ihracat ile ilgili niceliksel bir gelişme

kaydetmiş olmakla birlikte, niteliksel bir dönüşümü sağlayamamıştır. Bunun en temel göstergesi 2003 yılı itibariyle emek ve hammadde yoğun sektörlerin toplam ihracat içerisindeki payının %53 gibi bir yüksek oranda bulunması buna karşın farklılaştırılmış ve bilim bazlı sektörlerin toplam ihracat içerisindeki payının hâlâ % 14,9 gibi düşük seviyede bulunmasında gözlenmektedir.

- Türkiye'nin olası öncü sektörleri olarak TÜBİTAK'ın hazırladığı "Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi'nde öngörülen ve aşağıda belirtilen şu teknolojiler stratejik teknolojiler olarak belirlenmeli bu teknolojilere yönelik olarak büyük projeler üretilmelidir.
 1. Bilgi ve İletişim Teknolojileri,
 2. Biyoteknoloji ve Gen Teknolojileri,
 3. Nanoteknoloji,
 4. Mekatronik,
 5. Üretim Süreç ve Teknolojileri,
 6. Malzeme Teknolojileri,
 7. Enerji ve Çevre Teknolojileri,
 8. Tasarım Teknolojileri.
- Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz kalkınma modelinin temel taşları; yüksek teknolojilere dayalı bir üretim yapısı ve bunu hedefleyen bir stratejik planlama olgusuna dayanmaktadır. Stratejik planlama kavramını esas olarak piyasa mekanizmasına dayalı bir kaynak tahsis sürecinin (piyasa bozuklukları gibi nedenlerle de) gelişmekte olan bir ekonomide, katma değeri düşük, emek-yoğun sektörlerde yoğunlaşacağını öngören mevcut bilgi stokumuza dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, Türkiye ekonomisinde son 20-25 yıllık sektörel gelişme özellikleri göz önüne alındığında, kaynakların giderek katma değeri düşük, emek ve kaynak yoğun sektörlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Oysa günümüz ekonomilerinde kalkınmanın itici gücü, teknolojik yenilikleri sektörel üretime içselleştiren bir yeni paradigmadan geçmektedir. Bu nedenle, Türkiye henüz kalkınma yolunda olan, üretim tabanı

ağırlıklı olarak emek ve kaynak yoğun sektörlerle dayanan bir ekonomide teknolojik gelişmelere dayalı kalkınmanın gerçekleşmesi için stratejik planlamayı öneriyoruz. Stratejik planlama esas olarak “öncü sektörler”in belirlenmesine ve bu öncü sektörlerle ilgili planlar, öngörüler perspektifinde vergi, kredi, faiz ve özel kur politikaları ile özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesine dayanmaktadır. Tüm bu desteklere rağmen eğer özel kesim bu öncü sektörlerle yönelik yatırım yapmamakta direniyor ve kalkınma için de bu öncü sektörler “olmazsa olmaz”lar olarak kalkınma stratejisine içselleştirilmiş ise, o zaman kamu bir üretici aktör olarak ve/veya özel kesimle ortaklıklar kurarak bu sektörlerle yönelik yatırımlara yönelebilir.

- Uzun dönemde, teknoloji politikasının hedefi bilişim, iletişim ve mikro-elektronik sektörlerine yönelik yatırımların artırılarak geliştirilmesi olmalıdır. Bugün gelişmiş/kalkınmış ülkelerin “öncü” sektörleri anılan bu sektörlerle dayanmaktadır.
- Türkiye sanayinin önündeki en temel sorun teknolojik düzeydir. İşletmelerde rekabet gücü elde etmenin veya verimliliği artırmanın biricik yolunun yeni teknolojilerden geçtiği bilinci henüz oluşmamıştır. Kuşkusuz bu bilinci köstekleyen ekonomik koşullar (istikrarsız bir ekonomik yapı, göreceli fiyatlarda aşırı dalgalanmalar, finansal getirisinin reel getiriden yüksek olması vs) da etkili olmaktadır.
- Ülkemiz sanayi de, varlığını sürdürebilmek için, diğer ülkelerin sanayileri gibi, üretim sistemini esnek üretim/esnek otomasyon teknolojileri bazında yenilemek zorundadır. Sanayinin, kendisini, uluslararası rekabet arenasında sürdürebilmesi için başka bir seçeneği de yok gibidir. Esnek üretim/esnek otomasyon sistemleri de, tıpkı ulusal bazdaki enformasyon altyapısı gibi, çağa ayak uydurabilmenin gereklerinden biridir. Bu gereklilik nedenledir ki, son zamanlarda yapılan sektörel araştırmaların da gösterdiği gibi, sanayimizin pek çok kesimde, çoğu kez, işletmelerin belli bölümlerini kapsayan kısmi çözümlere gitme ya da kısmi uyarlamalar yapma biçiminde olmakla birlikte, esnek üretim/esnek otomasyon teknolojilerine geçiş arayışları başlamıştır. Bu arayışlar, yakın bir gelecekte, uluslararası rekabetin zorlamasıyla, bütün sanayi

dallarında üretim sürecinin (üretim yöntemleri ve iş organizasyonunun) söz konusu teknolojiler bazında yenilenmesi boyutuna ulaşabilir. Bütünüyle entellektüel faaliyetin (beyin gücünün) ağır bastığı bu yenileme (inovasyon) süreci de ulusal ölçekte ve son derece somut bir teknolojik atılım alanını oluşturmaktadır.

- Türkiye ekonomisinin yatırımların temel kaynağı olarak yurt içi tasarrufları önümüzdeki yıllarda mutlaka artırması gerekmektedir. İktisat teorisinde tasarruflar gelir ile ilişkilendirilmekte, gelir artıkcı tasarrufların da artacağı varsayılmaktadır. Ancak 1997 yılına gelindiğinde kişi başına milli gelir 1977 yılına göre sabit fiyatlarla % 40 artmasına karşın, tasarruf oranı 1977 yılı düzeyini korumuştur. Oysa 1950-77 arasında gelir artışına paralel yurt içi tasarruf oranları da on puan artmış, % 12'den % 22'e yükselmiştir. Mevcut tasarruf oranının artırılarak yatırımların esas olarak bu kaynaklara dayandırılması gerektiği açıktır.
- Türkiye ekonomisinde yatırımların ana kaynağı yurt içi tasarrufları hedeflemelidir. Türkiye tasarruf yaratma potansiyelinin ancak bir kısmını kullanabilmektedir. Türkiye ekonomisinde tasarruf/GSMH oranı %20-22 düzeyinde seyretmektedir. Türkiye özellikle lüks tüketimini kısarak ya da tasarruf açığı söz konusu olduğu durumlarda, kaynak projeleri çerçevesinde, uluslararası kuruluşlardan orta ve uzun vadeli kredilerle sağlanabilir.
- Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede sanayileşme paradigmasının temel yörüngesi, görece olarak düşük teknolojik yoğunluğa sahip sektörlerden (gıda, tekstil, vb) zamanla daha sofistike(gelişmiş), yüksek teknolojilere dayalı sektörlerle öncelik veren bir sektörel politika belirlenip uygulanması gerekirken, başlangıçtaki kimi mukayeseli avantajlar nedeniyle (ucuz işçilik, doğal kaynaklara sahip olma, geçmiş yıllarda elde edilen üretim bilgisi vb) tam tersi bir süreç yaşanmış, yatırımlar başta tekstil olmak üzere az sayıda emek ve kaynak yoğun sektörde yoğunlaşmıştır.
- Türkiye, geçmiş yıllarda ihracat düzeyini artırmış olmasına karşın, bu gelişmenin önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceği konusunda ciddi açmazlar

bulunmaktadır. Bu açmazların başında ihracatın sabit sermaye yatırımları ile (dolayısıyla teknoloji/verimlilik) desteklenmiyor olmasıdır. Bu bağlamda ticarete konu olan sektörlerin başında gelen imalat sanayiine yönelik yeni bir yatırım politikasının zaman geçirilmeden uygulanması gerekmektedir. Aksi takdirde, bir yandan eskiyen sermaye stoku, diğer taraftan ek kapasitenin yaratılamaması gibi nedenlerle ihracat kapasitesinin sınırlarına ulaşması kaçınılmaz gözükmektedir.

- Türkiye’de ihracatın yapısı (kompozisyonu da) önemli zafiyetler taşımaktadır. Türkiye’nin ihracat miktarında gözlenen nicel gelişmeyi nitel dönüşüm izleyememiştir. Buna göre toplam ihracatın %50’sini tüketim malları gibi teknoloji düzeyi düşük sektörler oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmanın, üretimin niteliksel düzeyinin bir göstergesi olan yatırım mallarının toplam ihracat içerisindeki payı %7 düzeylerinde bulunmaktadır. Bu tablo, Türkiye’nin kalkınma sürecinde alacağı yolun ne kadar çetin olduğunun en temel kanıtıdır.
- Türkiye, 1960’lı yıllardan günümüze sanayileşme açısından azımsamayacak bir gelişme göstermesine karşın, ekonominin ithalata bağımlılığı hâlâ yüksek düzeylerde bulunmaktadır. Buna göre ithalatın %20’si yatırım ve %60-65’i ara mallarından oluşmaktadır. Leontief girdi-çıktı yöntemi ile yapılan analiz sonucuna göre 1979-1996 dönemi arasında ihracatın ithalata bağımlılığı %88,7 artmıştır. Bu sonuç, Türkiye ekonomisinde ihracat açısından büyük ölçüde dışa bağımlı olduğunu göstermektedir.
- Sektörel gelişmenin yönlendirilmesinde teşvik mekanizmasından yararlanılabilir. Bunun için ilk olarak Türkiye’nin sektörel envanteri ortaya konmalıdır. Türkiye’nin sektörel profiline ilişkin şu anda, tahminlere dayanmayan, alan araştırması çerçevesi içerisinde gerçekleştirilmiş bir sanayi/sektör envanteri ne yazık ki bulunmamaktadır. Dolayısıyla hangi sektörde üretim fazlasının olup olmadığı ancak tahminlere dayalı şekilde yapılmaktadır

- Teşvikler sektörel boyutlu olmakla birlikte, proje bazına indirgenerek verilmelidir. Böylelikle sektörel gelişmenin firma boyutu diyebileceğimiz, başta teknoloji olmak üzere ayrıntılı bir yönlendirme araçlarına sahip olabileceğiz.
- Teşvikler başta G. Kore olmak üzere bir çok Uzak Doğu Asya'nın "Yeni Sanayileşen" ülkelerinde gözlendiği gibi "karşılıklık" ilkesi doğrultusunda firmaların performansına göre verilmelidir.
- Teşvikler zamanla ekonomik büyümenin motoru olacak yeni teknolojilere yönelik olarak spesifik önlemler içermelidir. Bunun için "öncü sektörler" belirlenerek ulusal AR-GE kaynaklarının belirlenen öncü sektörlerle yönlendirilmesi sağlayacak teşvikler uygulanmalıdır.
- Türkiye'de bilim ve teknoloji politikalarının günümüzde ulaştığı düzey değerlendirildiğinde, kalkınma açısından önemli açmazlarla karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmek gerekir.
- Türkiye'de AR-GE etkinliklerine ayrılan kaynaklar çok yetersiz olmakla birlikte kurumlararası eşgüdümde önemli sorunlar bulunmaktadır. Ekonominin içerisinde bulunduğu olumsuz koşullar da özel kesimin Ar-Ge etkinliğine katılımını engellemektedir.
- Türkiye'de sanayiinin üretim yapısı ağırlıklı olarak tüketim ve ara mallarına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu sektörler doğası gereği AR-GE etkinliği yüksek sektörler olmamaktadır.
- Tüm sektörleri kapsayacak ayrıntılı bir rekabet gücü analizi yapılmalıdır. Günümüzde rekabet gücünün en temel bileşeni teknolojidir. Teknolojisi geri sektörlerde rekabet gücü genellikle ucuz işgücüne dayalı gelişmekte, ancak kalıcı bir yol olarak gözükmemektedir.

- Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde artık önemi tartışmasız kabul edilen ulusal yenilik sisteminin geliştirilmesi için temel olarak şu önlemlerin alınması gerekmektedir: Sanayi-üniversite ve kamu Ar-Ge kuruluşları arasında kurumsal işbirliği ve eşgüdüm sağlanmalıdır. Ar-Ge finansmanına yönelik yeni bir model uygulamaya konmalıdır. Bunun için firmaların net kârlarının bir bölümünü Ar-Ge'ye yönelik olarak ayırmaları konusunda yasal düzenlemeye gidilmelidir. Risk sermayesini teşvik eden önlemler alınmalıdır. Beşeri sermaye stokunun niteliğini yükseltecek önlemler zaman geçirilmeden alınmalıdır. Eğitilmiş insan gücü teknolojik yeniliğin "olmazsa olmaz" koşuludur. Bunun için eğitim sistemi ezbercilikten uzak, yaratıcılığa dayalı yeniden düzenlenmelidir. Üniversite eğitiminde Ar-Ge'yi baz alan bir yeniden yapılanmaya gidilmeli, lisans sonrası çalışmaları teşvik eden düzenlemeler yapılmalıdır. Bilgiye erişim ve kullanımı etkinleştirilip yaygınlaştırılmalıdır. Günümüzde bilgiye erişim olanakları çok gelişmiş olmasına rağmen, giderek bu bilgilerin kitlesel çoğaltılmasına dayalı genel geçer kalıplar öne çıkmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle, elde edilen bilgiyi eleştirel perspektifte değerlendirebilecek, onları yorumlayıp sentezleyebilecek bir insan tipine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durum, yukarıdaki satırlarda da belirttiğimiz gibi eğitim sistemi ile yakından ilgili bulunmaktadır. Sektörel düzeyde, yenilik programları hazırlanarak uygulamaya konmalıdır. Günümüzde bir çok sektör son derece düşük teknolojik yoğunlukta çalışmakta bu durum sektörel verimlilik ve rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Sektörel düzeyde verilecek teşvikler işletmeleri teknolojik yenilik kapasitelerini de göz önüne alarak verilmelidir.
- Yeni üretim teknolojilerinin üretime uygulanması sonucunda, eski üretim teknolojilerinin büyük ölçüde demode olduğu bir dönemi yaşıyoruz. Bu bağlamda yeni sanayileşme stratejisinin en temel bileşeni olarak görülebilecek teknoloji politikasının hedefi; ülkemizin mevcut potansiyelleri ve dünyada meydana gelen teknolojik gelişmeler göz önüne alınarak teknoloji üretmek olarak belirlenmelidir. Bunun için kısa dönemde içerilmemiş (disembodied) teknoloji transferi yoluyla

(patent, lisans, know-how anlaşmaları vb) yoluyla ürün teknoloji transferine yönelik politika izlenmelidir. Bunun yanında meslek-içi eğitim, kalifiye işçi sayısını artırmaya yönelik mesleki eğitim yoluyla verimliliğin artırılmasına ağırlık verilmelidir.

- Kalkınma için uzun dönemde temel hedef teknoloji üretmek olmalıdır. Teknoloji üretmek için öncelikle temel ve uygulamalı bilimlere yönelik araştırmacı bilim insanlarının nitelik ve nicelik yönünden geliştirilmesi temel hedef olmalıdır.
- Uzun dönemde, teknoloji politikasının hedefinde iletişim ve mikro-elektronik sektörler için yatırımlar olmalıdır. Bugünün gelişmiş/kalkınmış ülkelerinin “öncü sektörleri” anılan bu sektörlerdir. “Öncü sektörler” olarak “Türkiye İleri Teknoloji Teşvik Projesi Ön Raporu” nda ve “Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi” raporunda aşağıda belirtilen şu sektörlerin öncelikli sektör politikası çerçevesinde, uygulanması gerektiğini düşünüyoruz:
 - Haberleşme, iletişim, telekomünikasyon
 - Bilgisayar kontrollü üretim tezgahları
 - Endüstriyel Robotlar
 - Uzaktan Algılama Teknolojileri
 - Özel Malzeme araştırmaları (endüstriyel seramikler, kompoze malzemeler ve süper alaşımlar)
 - Ulusal Enformasyon şebekesinin kurulması
 - Gittikçe rekabet gücünün en temel bileşeni olmaya başlayan “esnek üretim” ve “esnek otomasyon” teknolojilerinin ülke sanayine aktarılması,
 - Gen mühendisliği ve biyo-teknolojide Ar-Ge üzerinde odaklanma
 - Çevre dostu teknolojiler, enerji tasarrufu sağlayıcı teknolojilerin ülke çapında hızla geliştirip genişletme,
 - İleri malzeme teknolojilerinde, diğer atılım alanlarını destekleyici yönde Ar-Ge ve uzantısındaki sanayi yatırımları.

- Anılan bu “öncü sektörler” yanında, TKB, TÜBİTAK, Hazine ve DPT’nin öncülüğünde, diğer ilgili kuruluşlarla işbirliği içerisinde (TÜSİAD, TOBB, ASO, İSO, ATO vb) “öncü sektörler” daha da detaylandırılarak, Stratejik planlamanın, bilim ve teknoloji geliştirmeye yönelik uzun vâdeli planın bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir.
- Türkiye’nin bu tarz bir öncü sektör stratejisine sahip olmaması durumunda, gelecek 20-25 yıl içerisinde, geleneksel sektörler dışında bir üretim tabanına sahip olmayacağını, bunun da sürdürülebilir bir kalkınma modeli olarak görülemeyeceğini, şimdiden söylemek sanırım bir abartma olmayacaktır.
- Bir ekonomide sermaye birikim oranı iktisadi büyümenin temel unsurlarından biridir. Sabit sermaye yatırımları sonunda iç ve dış tasarruflara eşit olur ($I=S$). Yatırımlarla iç tasarruflar arasında büyük bir kopukluk yoksa ekonomik büyüme esas olarak ulusal kaynaklara bağlı olarak gerçekleşiyor demektir. Aradaki fark büyüdükçe ekonominin dış kaynaklara, (dış tasarruflara) bağımlılığı artacaktır.
- Türkiye’nin milli gelir içerisinde tasarruf ve yatırım oranlarını %30'lara yükseltmemesi için hiç bir neden yoktur. Bunun en temel kanıtı kalkınma sürecinin başlangıcında Türkiye’nin ekonomik yapısına benzeyen Uzak Doğu Asya ülkeleridir ve daha genel olarak da Yeni Sanayileşen Ekonomilerdir (Newly Industrialized Economies, NIE). Ülkemizin tasarruf edilebilir ve yatırıma sevk edilebilir kaynaklarının önemli bir kısmı lüks tüketim ve ithalat için *israf* edilmektedir. Henüz ulusal gelirini gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarmamış Türkiye gibi yarı-sanayileşmiş bir ekonominin, elindeki kıt kaynaklarını yatırımlara ayırması kalkınma açısından elzem gözükmektedir.
- Gelişmiş ülkelerin daha yüksek rekabet gücüne sahip olmaları yüksek sermaye stokundan kaynaklanmaktadır. Sabit sermaye stoku; makine ve ekipmanlar, binalar, ulaşım sistemi, enerji üretim sistemleri ve dağıtım şebekesini kapsamaktadır. Yüksek sabit sermaye stoku yüksek verimlilik anlamına gelmekte bu da ülkenin rekabet gücünü artırmaktadır. Bu bağlamda ülkemizin rekabet gücünün yükselmesi başta

retken sektörlerde (imalat sanayi başta olmak üzere), sabit sermaye stokunun yükseltilmesi ile yakından ilgilidir. Eskiyeen sabit sermaye stoku ve düşen birikim oranlarının, zamanla ülkenin rekabet gücünü (verimliliği) düşürmesi kaçınılmazdır.

- Bilindiği üzere bir ekonomide tasarruf oranlarının seyri gelirle yakından ilgilidir. Gelir arttıkça tasarruf oranının da artması beklenir ($S=C_0+bY$). Ancak bu genel kuralın Türkiye ekonomisinde 1970’li yıllardan itibaren önemli ölçüde gerilediği anlaşılmaktadır. 2004 yılına gelindiğinde adam başına gelir 34 yıl öncesine göre %93 artmasına karşın, tasarruf oranı 1970 yılının da altında kalmıştır. Oysa 1950-1977 döneminde gelir artışına paralel yurtiçi tasarruf oranları da artmış %12’den %22,5 oranına yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, Türkiye 34 yıl öncesine göre daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olmasına karşın hâlâ 1970’li yılların altında bir tasarruf oranına sahip gözükmektedir. Kuşkusuz bu durum ülkenin kalkınma ve büyüme potansiyelini sınırlayan unsurların başında gelmektedir.
- Türkiye, kaynak tahsisinde etkinliği artıran marjinal düzeltmelerle ve geçmişte kullanılmayan atıl kapasiteleri kullanarak ve/veya kapasite kullanım oranlarını yükselterek büyüme hızını artırma olanaklarını artık tüketmiş durumdadır. Bu nedenle önümüzdeki yıllarda kalıcı ve tempolu büyümenin temel koşulu ulusal tasarruf ve yatırım oranlarında çarpıcı artışlara bağlı gözükmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmemesi durumunda 21.yüzyıla durgun, henüz yarı-sanayileşmiş gelişme paradoksunu aşmadan girmesi kaçınılmazdır.
- Türkiye yakın bir zamanda tasarruf potansiyelini %30’lar düzeyine yükseltecek bir potansiyele sahip gözükmektedir. Bunun için ulusal bir tasarruf ve yatırım bilincinin oluşturulması gerekmektedir.
- Türkiye ekonomisinde büyüme hızında ve demeler dengesindeki dalgalanmaların ve istikrarsızlığın (son 2 yılda gözlenen olumlu gelişmeler istisna kabul edilirse) temelinde yetersiz birikim oranları ve ulusal tasarruf oranları yatmaktadır. Ekonomide

üretim kapasitesinin büyüme hızı, yatırım oranlarının düşmesine bağlı olarak yavaşlayınca, talepten kaynaklanan genişleme konjonktürleri en çok iki yıl içerisinde kapasite sınırlarına dayanarak enflasyon ve/veya dış açığın artması ve reel büyümenin tıkanması (krize girmesi) ile sonuçlanmaktadır.

- Bazı yıllarda ve dönemlerde sabit sermaye yatırımlarının ulusal gelir içerisindeki payı artarken, milli gelirin büyüme hızının düşmesinin nedeni sermayenin doğrudan üretken sektörlerden (tarım, imalat vb gibi) dolaylı üretken sektörlerde (altyapı, konut vb) kayması ve bunun sonucunda yatırımların verimliliğinin düşerek marjinal sermaye/hasıla katsayısının yükselmesidir. Aynı şekilde sıklaşan krizlerde artan atıl kapasite nedeniyle sermayenin verimi düşmektedir.
- Türkiye ekonomisinde iç borç servisinin kamu harcamaları içerisinde ulaştığı olağanüstü boyut yurt içi tasarrufların sabit sermaye yatırımlarına dönüşümünü engellemekte sabit sermaye yatırımlarını ve büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
- Türkiye ekonomisinde sabit sermaye yatırımlarında gözlenen düşüşlerin temel nedenlerinden biri de, dünya ekonomisinde meydana gelen dönüşümler sonucunda, Türkiye’de uygulanan iktisat paradigmasının değişmesi ile ilgilidir: Bilindiği üzere 1945-1975 döneminde (“otuz zafer yılı”) egemen olan Keynesgil iktisat politikaları kaynak tahsisine ilişkin müdahaleleri **statik** ve **dinamik** etkinlik çerçevesinde ele almış, piyasa mekanizmasının kaynak tahsisini etkin gerçekleştirmediği, piyasa başarısızlıkları (market failure) durumunda (dışsal ekonomiler, kamusal mallar, eksik veya çalışmayan piyasalar vs) ekonomide statik etkinliği sağlamak için müdahaleyi öngörmüştür. Keynesgil paradigmada dinamik etkinlik ise yapısal değişme, sanayileşme, teknolojik gelişme amaçlarını sağlamak için başvurulan araçları oluşturmuştur. Türkiye ekonomisinde özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda statik etkinlik fazla önemli olmamış, ağırlıklı olarak dinamik etkinliği sağlamaya yönelik politikalar etkili olmuştur. 1980’li yıllarla birlikte yatırım ve birikim sürecinde gözlenen bu daralmanın nedenlerinden bir iktisat paradigmasında gözlenen bu değişimde anamalıdır.

- Türkiye gibi yarı-sanayileşmiş, “yatırım açığı” bulunan bir ekonomide, kalkınmanın en temel kaynağı imalat sektörü gibi ticarete konu olan sektörlerdeki sabit sermaye yatırımları/ sermaye birikim oranları ile yakından ilgilidir. Sermaye birikim düzeyinin artması ekonominin üretim kapasitesini geliştirerek verimlilik ve rekabet gücünün artmasına neden olmaktadır.
- Türkiye ekonomisinde sermaye birikim oranlarının **ticarete konu olan** ve **ticarete konu olmayan** sektörler bağlamında irdelendiğinde, gerek kamu da ve gerekse de özel kesimde ticarete konu olan sektörlerde birikim oranlarının son yıllarda düştüğü görülmektedir. 1980-2004 döneminde kamunun imalat sanayi birikim oranı % 26,3'den % 3,3'e gerileyerek dramatik düzeyde düşmüştür. Kamunun bu dönemde giderek alt-yapı yatırımlarında yoğunlaşması sonucunda imalat sanayiinde neredeyse tümüyle çekilmiş, ancak kamunun bu sektörde çekilmesiyle doğan boşluğu özel kesim dolduramamış, anılan dönemde imalat sanayi özel birikim oranı da % 30'dan %24,9'a gerilemiştir. Ancak, 2003 ve 2004 yıllarında özel kesim imalat sanayi sermaye birikim oranlarında önemli sayılabilecek artışlar gerçekleşmiştir. Buna göre 2003 yılında özel kesim imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplam özel kesim sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı %39,5'e ve 2004 yılında da %42,3'e yükselmiştir. Ancak karşılaştırma bu kez, toplam imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının GSMH içerisindeki payı çerçevesinde yapıldığında farklı bir tabloyla karşılaşırız. Buna göre 1980 yılında %6,4 olan imalat sanayi birikim oranına ancak 2004 yılında ulaşılabilmiştir. 1980-2004 dönemi arasında hiçbir yılda imalat sanayi birikim oranı %6,4 oranına ulaşmamıştır. Oysa, imalat sanayi birikim oranı (imalat sanayi sabit sermaye yatırımları/GSMH) 1975 yılında %9,6; 1976 yılında %9,8 ve 1977 yılında %9,7 gibi oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Bu bulgular nasıl yorumlanabilir? Son iki yılda imalat sanayiinde meydana gelen iyileşmeler istisna kabul edilirse, ekonominin en temel, en dinamik, en rekabetçi sektörü 1980'li ve 1990'lı yıllarda büyük ölçüde ihmal edilmiştir.

- Makro ekonomik iktisadi gelişme evrelerine göre sanayi sektörünün gelişim hızları incelendiğinde genel tablo şudur: Sabit fiyatlarla sanayiinin 1924-2004 döneminde ortalama büyüme hızı %6,7'dir. Dönemler içerisinde en yüksek sanayi büyüme hızına 1924-1939 ve 1962-1976 dönemlerinde ulaşılmıştır. 1924-1939 döneminde gerçekleşen % 10,3'lük bir sanayi büyüme hızı oldukça anlamlı bir gelişme olarak görülmelidir. Sanayileşme açısından ikinci parlak dönem ithal ikameci kalkınma dönemidir. 1962-1976 döneminde sanayiinin ortalama büyüme hızı %9,3 gibi oldukça yüksek bir değere ulaşmıştır. Kriz dönemleri istisna kabul edilirse (1940-1945 ve 1978-1979) ortalama sanayi büyüme hızının düştüğü dönem 1980-2004 dönemidir. Bu dönemde gerçekleşen %5,5'lik ortalama büyüme hızı Cumhuriyet ortalamasının altında bir büyüme hızını temsil etmektedir. Bu dönemin bir alt dönemi olarak alınabilecek 1989-2004 döneminde ise sanayiinin ortalama büyüme hızı %4,8 ile "normal" dönemlerin en düşük sanayi büyüme performansını göstermektedir.
- İmalat sanayi gibi ticarete konu olan sektörlerde sermaye birikim oranlarında meydana gelen aşınma ile birlikte yatırımların giderek karayolları ve konut gibi olgunlaşma dönemi zaman alan ve reel getirisi görece düşük sektörlerde yoğunlaşması sonucunda yatırımların ortalama verimlilik düzeyi düşmüş, marjinal sermaye/hasıla katsayısı (ICOR) yükselmiştir.
- Yatırımların ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmasının temel nedenlerinden biri kısa vadeli sermaye hareketleridir. Her türlü sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılından itibaren (32 Sayılı Karardan sonra), kısa vadeli, spekülasyon amaçlı sermaye girişleri ticarete konu olmayan sektörlerde kârlılığı ve yatırımları artırırken, imalat sektörü gibi ihracatçı sektörlerde kârlılığı ve yatırımları olumsuz etkilemiştir.
- Kârlılığın ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler arasında farklılaşmasının nedenlerinden biri de fiyatlandırma davranışı ile ilgilidir. Bilindiği üzere tekellerde piyasalarda faaliyette bulunan sektörlerde "mark-up fiyatlandırma" geçerli iken,

rekabetçi sektörlerde “esnek fiyatlandırma” geçerlidir. Mark-up fiyatlandırmasının geçerli olduğu piyasalarda girdi maliyetlerindeki artışlar mark-up fiyatlandırma yolu ile tüketicilere yansıtılırken, *esnek fiyatlandırma* bu mümkün olmamaktadır. İhracata dayalı çalışan bir sektör dünya fiyatlarını veri almak durumundadır. Başka bir ifadeyle, girdi maliyetlerindeki artışları ticarete konu olmayan sektörlerde olduğu gibi yansıtma imkanından yoksundur. Bu durum ticarete konu olmayan sektörlerde kârlılığın ve yatırımların artmasında rol oynayan faktörlerden birisidir. Diğer yandan sermaye girişlerinin neden olduğu aşırı değerlenmiş yerli para, ülkenin rekabet gücünü düşürerek ithalatı patlatmakta, bunun sonucunda ticarete konu olan sektörler de yatırım, üretim ve istihdam kayıpları gündeme gelmektedir. Ticarete konu olmayan sektörler ise yerli paranın değerlenmesi sonucunda daha uygun koşullarda girdi temin ederek, *mark-up fiyatlandırma* ile kârlarını artırabilmektedir.

- Türkiye ekonomisi dışa açıldıkça dış dünyadaki gelişmeler büyüme üzerinde etkide bulunmakta, görece kapalı dönemlerde ise, bir eğilim olarak, iç dinamikler belirleyici olmaktadır. Türkiye'nin kendi iç dinamikleri ile sanayileşmeyi hedeflediği görece kapalı iki dönemde; (1930-1939 ve 1962-1976 dönemleri) sanayi sektörünün en hızlı büyüdüğü iki dönem olarak dikkat çekmektedir. Ekonominin dışa açıldığı 1980'li yıllarda ise dış dinamikler (1989 yılından itibaren de kısa vadeli sermaye hareketleri) belirleyici olmuş, büyüme hızı düşerken aynı zamanda da istikrarsızlaşmıştır.
- Türkiye'de dış açıkların hızlandığı 1980-2004 döneminde genel olarak büyüme hızının ve özel olarak da sanayi sektörünün büyüme hızının düşmesi kaynakların giderek üretken yatırımlar dışında kullanıldığını göstermektedir. Kaldı ki 1980'li yıllar boyunca artan dış açıklar ve tarımın görece fiyatlarında meydana gelen dramatik düşüşe rağmen (birikim potansiyeli açısından son derece uygun koşulların olmasına karşın) sanayi birikiminin artmamış olması uygulanan iktisat politikaları ile yakından ilgilidir. Başka bir ifadeyle, 1980'li yıllar bir önceki dönem ile- 1962-1976 dönemi ile- bir çok açıdan önemli farklılıkların yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir: 1962-1976 ithal ikameci dönemde dış açıkların milli gelir içerisindeki yıllık ortalama

payı %3,1 iken, 1980-2004 döneminde %7,1 ve 1989-2004 döneminde ise %8,1 gibi oldukça yüksek bir orana yükselmiştir. Diğer yandan ithal ikameci dönemde uygulanan popülist iktisat politikaları nedeniyle tarımın ticaret hadleri köylünün lehine önemli ölçüde düzelerken, sanayi sektöründe de reel ücretler önemli ölçüde artmıştır. Başka bir ifadeyle, ithal ikameci dönemde potansiyel birikim önündeki kısıtlara rağmen, fiili sanayi birikim oranının önemli ölçüde artmış olması ve bu yönüyle 1980'li yıllarda ayrışması, sanayi sermayesi ve sanayileşme lehine uygulanan iktisat politikaları ile yakından ilgilidir.

- Türkiye gibi henüz yarı-sanayileşmiş bir ekonomide sanayileşmeye dönük sermaye birikimi, toplam sermaye birikiminden daha stratejik bir olgudur. Bu bağlamda Türkiye'nin henüz tamamlanmamış sanayileşme serüvenini daha ileri bir noktaya taşıması, dış açıkları daha fazla artırmadan, yurt-içi kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirebileceğini düşünüyoruz. Bunun için; yüksek yurtiçi tasarruflarına ve sermaye birikim oranlarına dayalı ve sanayileşmeyi önüne hedef olarak koyan bir kalkınma stratejisine ihtiyaç duyulmaktadır.
- Uzun dönemli iktisadi analizlerde kullanılacak en temel parametre büyümedir. Büyüme bir ekonomide geniş anlamda kalkınmanın da en temel göstergesidir. İktisadi büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları arz ve talep tarafından belirlenmektedir. Büyüme arz tarafından sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve işgücünün artış hızı tarafından belirlenirken, talep yönüyle ise iç pazarın genişlemesinin, talep yapısında yarattığı değişme yoluyla gerçekleşmektedir. Büyümenin uzun dönemde en temel bileşeni yüksek oranlarda gerçekleşen birikim ve tasarruf oranlarıdır.
- Türkiye ekonomisinde büyümenin dönemler arasında önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir: İktisat politikaları bağlamında, büyümenin evreleri incelendiğinde, en hızlı büyümenin 1924-1939; 1946-1961 ve 1962-1976 dönemlerinde gerçekleştiği görülmektedir. 1924-1939 döneminde, milli gelirin ortalama büyüme hızı % 7,9; 1946-

1961 döneminde % 7,6 ve 1962-1976 döneminde ise %6,3 olarak gerçekleşmiştir. Kriz dönemleri istisna kabul edilirse (1940-1945 ve 1977-1979) ihracata dayalı büyüme modelinde ortalama büyüme hızı düşmüştür. 1924-2004 döneminde ortalama yıllık büyüme hızının sabit fiyatlarla %5,0 olduğu göz önüne alınırsa, %4 olan 1980-2004 dönemi ortalama büyüme oranının tüm dönemler içerisinde en düşük büyüme hızını temsil ettiği söylenebilir. 1980-2004 döneminin bir alt dönemi olarak ele alınabilecek 1989-2004 döneminde ortalama büyüme hızı %3,8 ile 1980-2004 döneminin de altında bir büyüme hızını temsil etmektedir.

- Türkiye ekonomisinde son yıllarda, sermaye birikiminin gittikçe yatırım eğilimi en zayıf spekülâtif alanlarda yoğunlaşması sonucu yatırım profili çarpıklaşmakta, üretken sektörlerin üretim kapasitesi gerektiği ölçüde artırılamamaktadır. Önümüzdeki yıllarda sermaye birikiminin başta ticarete konu olan üretken sektörler olmak üzere, yatırımlara yönelik yeniden yapılandırılması, ülkenin kalkınma stratejisi açısından elzem görülmektedir. Bu bağlamda imalat sanayiinde kârlılığı artıracak, kaynakların bu sektörlerle akışını sağlayacak tedbirlerin alınması gerekmektedir.
- Dışa açılma ile birlikte birikim oranlarında gözlemlenen aşınma, ülkenin üretim ve teknolojik kapasitesinin gelişmesini oldukça olumsuz etkilemiştir. Gelişmiş ülkelerde, 1970'li yılların sonlarında başlayan ve son yıllarda gittikçe hızlanan teknolojik gelişmeler sonucunda üretim süreci büyük ölçüde değişmiş, yeni teknolojiler (esnek üretim teknolojileri) üretim sürecini karakterize etmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, bu yeni teknolojiler sayesinde var olan eski sermaye stoku büyük ölçüde eskimeye başlamıştır. Sermaye stokunu yenilemenin en temel yolunun sabit sermaye yatırımları olduğu göz önüne alınırsa, sabit sermaye yatırımlarında gözlenen aşınmanın ülke ekonomisinin üretim kapasitesini ne derecede olumsuz etkilediği daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle imalat sanayi gibi ticarete konu olan sektörde yaşanan birikim oranlarındaki olumsuz gelişme ülkenin uzun dönemde ihracat ve rekabet gücünü de olumsuz etkileyecektir.

- GSYİH'nın büyümesine sektörel katkılar incelendiğinde, GSYİH büyümesine en büyük katkıyı özel tüketim harcamaları tarafından yapıldığı, iki kriz yılında (1994 ve 2001 yıllarında) sırasıyla %3,7 ve %6,4 oranında gerilediği, bunun sonucunda GSYİH'nın sırasıyla %5 ve %7,3 oranında düştüğü görülmektedir. Hiç kuşkusuz bu kriz yıllarında gayri safi sabit sermaye birikimi de önemli ölçüde düşmüştür. Buna göre 1994 krizinde toplam gayri safi sabit sermaye birikimi % 4,8 ve 2001 kriz yılında ise %8,7 oranında düşüş kaydetmiştir. Kamu tüketimi ve özel tüketimin toplamında oluşan toplam tüketim değerleri incelendiğinde, 1982-1988 döneminde GSYİH'ya katkısının yıllık ortalama %3,4 olarak gerçekleştiği, 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %2,7'ye düştüğü, dönemin bütününde ise %2,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir.
- GSYİH'ya katkı yapan ikinci temel kalem gayri safi sabit sermaye birikim düzeyidir. 1981-88 döneminde yıllık ortalama %1,9 oranında GSYİH'ya katkıda bulunan toplam gayri safi sabit sermaye birikim kalemi, 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %1 oranında katkıda bulunmuştur. Toplam gayri safi sabit sermaye birikimi 1982-2004 döneminde ise yıllık ortalama %1,3 oranında GSYİH'ya katkıda bulunmuştur.
- Net mal ve hizmet ihracatının ise (X-M) 1982-1988 döneminde yıllık ortalama %0,5 olan katkısı, 1989-2004 döneminde yıllık ortalama %0,5 ve dönemin bütününde ise %0,2 oranında gerileme göstermiştir.
- GSYİH'ya sektörel katkıların gelişimi toplu olarak değerlendirildiğinde, toplam tüketimin en temel kalem olduğu ikinci temel kalemin gayri safi sabit sermaye birikimi olduğu, ancak bu kalemin GSYİH'ya katkısının özellikle 1989-2004 döneminde önemli ölçüde gerilediği ve bu dönemde yıllık ortalama %1'e düştüğü anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Bulutay, T., Tezel, Y.S., Yıldırım, N. (1974), *Türkiye Milli Geliri 1923-1948*, SBF Yayını, Ankara
- DİE (1969), *1927 Sanayi Sayımı*, Ankara
- DİE (2003), *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Ankara
- DİE(2005), *Türkiye İstatistik Yıllığı 2004*, Ankara
- DPT (2004), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Ankara
- DPT (2005), *Temel Ekonomik Göstergelere Ait Çeşitli Sayılar*, Ankara
- Eşiyok, B.A.(2004a), *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün-Bugün-Yarın)*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-04-2-9, Ankara
- Eşiyok, B.A.(2004b), *Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Teknolojik Yenilik ve Bilişim Sektörü*, GA-04-8-24, Araştırma
- Eşiyok, B.A.(2003), *Kalkınma Sürecinde İstihdam, Birikim, Büyüme ve Sektörel Gelişme Dinamikleri*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-03-8-16, Ankara
- Eşiyok, B.A. (2002), *Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Modeli ve İmalat Sanayiinin Yapısı*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-02-6-15, Ankara
- Eşiyok, B.A. (2001a), *Türkiye Ekonomisinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve İhracatın Yapısı*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-01-5-10, Ankara
- Eşiyok, B.A. (2001b), *Dünya Rekabet Gücü İçerisinde Türkiye'nin Yeri*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-01-4-7, Ankara
- Eşiyok, B.A. (2001c), *Türkiye Ekonomisinde Yeniden Yapılanma Sürecinde İhracat ve Rekabet Gücündeki Gelişmeler*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA-01-2-5, Ankara
- Eşiyok, B.A. (1999), *İmalat Sanayiinde (Kamu-Özel Sektör Ayrımı Ekseninde) Ücret ve Verimlilik Serilerinin İstatistik ve Ekonometrik Bir Analizi*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını, GA/99-3-6, Ankara
- Gerschenkron, A.(1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge:Harvard University Press.
- Gülalp, H.(1987), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, 2. Baskı, Yurt Yayınları 5, Ankara
- Hershlag, A.Y. (1968), *Turkey, the Challenge of Growth*, Leiden:E.J.Brill
- Kazgan, G.(1999), *Tanzimattan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul

Owen, R. ve Pamuk, Ş.(2002), *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

Tüzün, G.(1976), "1950-1960 Döneminde Sanayileşme", Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi İçinde.

Weiss, L ve J.M, Hobson. (1999), *Devletler ve Ekonomik Kalkınma, Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz*, Dost Kitabevi, Ankara.

Yeldan, E.(2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları

Yerasimos, S.(1976), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul

Şahinkaya, S.(1999), *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları, "Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği"*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi:7, Ankara

Dipnotlar

1) 2005 yılına ilişkin veriler henüz yıllık olarak yayınlanmadığından çalışmayı 1923-2004 dönemi ile sınırlı tutuyoruz.

2) Bu çalışmada *büyüme* ve *kalkınma* olgularını aynı anlamda kullanıyoruz. Çoğu kez *büyüme hızı* ile birlikte aynı anlamda kullanılan *kalkınma hızı* kavramları arasındaki farklılığı kuşkusuz burada belirtmek gerekir: Büyüme olgusu niceliksel bir gelişmeyi ifade etmesine karşın, kalkınma olgusu niteliksel bir kavramı ifade etmektedir. Büyüme ekonominin üretim kapasitesinde, niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışını gösterirken, ekonomik kalkınma kavramı hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Kalkınma ile büyüme kavramları arasındaki farklılık şu örnekle daha somut olarak ifade edilebilir. Herhangi bir ülkenin ekonomisi sadece birincil mallara (örneğin petrol ve madenlere) dayalı olsun. Bu ülkede kişi başına gelir düzeyinin yüksek olması kalkınmış olması için yeterli olmamaktadır. Kalkınma için sanayileşme ve teknoloji üretme kapasitesi gibi yeteneklere sahip olmak gerekmektedir.

3) Bilindiği gibi bir ekonomide milli gelir özdeşliği; $Y \equiv C + I + (X - M)$ olarak ifade edilmektedir. Tüketim (C) daraltılmadan, yatırımlar (I) yükseltilirse dış ticaret dengesi (X-M) açık verecektir.

4) Sermaye birikiminin kaynaklarından biri olan tarımın ticaret hadlerinde meydana gelen değişimleri bu çalışmada analiz dışında tutuyoruz.

5) Burada Türkiye yapısındaki bir ekonominin dış fazla vermesinin, Türkiye ekonomisinin dış dünya karşısındaki ekonomik gücünü değil, tam aksine güçsüzlüğünün, bir durgunluk ve/veya krizden geçmekte olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye ekonomisinde normal büyüme yılları kronik dış açıkların olduğu yıllardır. Oysa gelişmiş ülkelerin dış fazla vermeleri bu ülkelerin gücünü göstermektedir. Bu olguya istisna olabilecek tek gelişmiş ülke ABD'dir. ABD'nin dış dünyaya karşı kronikleşen dış açıklar veren bir ülke olmasına karşın, dünya ekonomisinin tepesinde bulunmasının nedeni, doların sağladığı ayrıcalıklı konumudur.

6) 1977 yılından itibaren birikim oranlarının (1923-1976 döneminden farklı olarak) 1987 fiyatları ile ifade edilmesi, birikim oranlarında önceki döneme göre bir artışa neden olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda bu kriz dönemini önceki dönemlerle kıyaslamak yerine kendi içerisinde değerlendirmek daha anlamlı gözükmektedir.

7) Bu bölümün yazımında büyük ölçüde Eşiyok'dan (2004a) yararlanılmıştır.

8) Buradaki amacımız bu kuramların detaylı bir açıklaması olmadığından fazla ayrıntıya girmiyoruz. Ancak, Türkiye kalkınma yazınında fazla üzerinde durulmayan Gerschenkron (1962)'un yaklaşımına burada, gayet özet şekilde değinmek istiyoruz. Kalkınma iktisatçısı Gerschenkron yine Avrupa'daki sanayileşme deneyiminden hareketle, kalkınmanın finansmanı için güçlü kurumsal araçların gerektiğini ileri sürmüştür. İngiliz ve Rus sanayileşmesini açıklayan en yaygın teori Gerschenkron'un Economic Backwardness in Historical Perspective (Tarihi Perspektifte Geç Kalkınma) adlı artık klasikleşmiş kitabında geliştirdiği "Geç Kalkınma" teorisidir. Gerschenkron 18. yüzyılda Almanya ve Rusya gibi geç kalkınan ülkelerin, İngiltere ve İsviçre gibi erken kalkınan ülkeleri yakalamak için güçlü bir devlet müdahalesine ihtiyaç duyduklarını ileri sürer. Geri kalmışlık ne kadar büyükse müdahale de o kadar büyüktür (Weiss ve Hobson, 1999:115). Gerschenkron'un ele aldığı örnek ülke 1861 sonrası Çarlık Rusya'sıdır. Gerschenkron Rus endüstrileşmesini incelerken "tam/zorla"endüstrileşme kavramı ile endüstrileşmenin başladığını belirtmektedir. Zorla endüstrileşme demir ve çelik endüstrilerinin (geriye doğru bağlantılar) gelişmesini sağlayan büyük bir demiryolu ağının kurulması ile başlamıştır. Demiryolları pazarın genişlemesini sağlarken, ağır endüstri gümrük duvarları ile korunmuş, sübvansiyonlar ve devlet tarımdan yapılan sözleşmelerle garanti altına alınmıştır. Gerschenkron'a göre Çarlık endüstrileşmesinde "geç kalkınma"teorisi çerçevesinde endüstrileşme şu faktörler tarafından belirlenmiştir: Demiryolu inşası, ağır endüstri politikası, gümrük tarife koruması, altın standardı ve zorunlu tasarruf. Gerschenkron Rus endüstrileşmesinde devletin endüstrileşme sürecine müdahale ettiğini, "müdahaleci devlet" temelinin "zorunlu tasarruf" olarak tanımlanan politikanın oluşturduğunu ileri sürmektedir. Devlet ağır vergilerle köylülük ve işçilerden gelirlerini emip, bunu demiryolları gibi "büyümeyi teşvik edici" projelere aktarmıştır (Weiss, Hobson, 1999:118-119). Sanayileşme sürecinin ilerleyen aşamalarında mali kurumların çeşitlenerek, her gelişme yeni bir kuruma/kurumlara ihtiyacı doğurmuştur. Başka bir ifadeyle, bugünün gelişmiş ülkelerinde önce kurumlar oluşmamış, birikim süreci hızlandıkça yeni kurumların oluşturulması gündeme gelmiştir. Bu gelişme eğilimi, bugünün gelişmekte olan ülkelerinde, kurumsal yapılanmanın, kurumların kalkınma sürecinde önemsiz oldukları anlamına gelmez, ancak kalkınmanın kendisine de indirgenemez.

Sanayileşme sürecini Gerschenkron'cu bir çerçevede ele alan ve bu yönüyle de bir ilk olma özelliği taşıyan bir araştırma için bkz. Şahinkaya (1999) .

9) Büyüme yazınında son yıllarda gittikçe popülerleşen "içsel büyüme" yaklaşımına göre yenilik yaratmanın maliyetinin üretim ölçeğinden bağımsız olduğu, bu nedenle dinamik teknolojik değişim içinde bulunan sektörlerde getirinin üretim ölçeği ile birlikte arttığını ortaya koymuştur. Bu nedenle teknolojik buluşu ilk gerçekleştiren ve üretim ölçeğini ilk büyüten firma, rakiplerinin sektörlere girişini engelleyebilmektedir. Teknolojiye yapılan harcamalar sonucunda elde edilen teknelci güç firmalara teknoloji üzerinde "tekel" kurma imkanı vermektedir

10) Burada ileri sürdüğümüz görüş ve öneriler bu çalışmanın kapsamı ile sınırlı olmayıp, bir çok çalışmada (2004a;2004b;2003;2002;2001a;2001b;2001c;1999) ampirik olarak kanıtladığımız bulgulara da dayanmaktadır.